

SZERZŐINK

Barta Nóra

Csoba Judit

Csurgó Bernadett

Harmati Katalin

Hegyi Lilla

Megyesi Boldizsár

Murányi István

Pénzes Marianna

Sánta Tamás

Sik Domonkos

Sik Endre

Szeitl Blanka

Tematikus tanulmányok

Közelkép

Olvass feleslegeset!

SIK ENDRE – SZEITL BLANKA:

A prekariátus mint munkaerőpiaci csoport

CSURGÓ BERNADETT –

MEGYESI BOLDIZSÁR:

Területi integráció és fejlesztéspolitika

MURÁNYI ISTVÁN:

A radikalizmus szociális reprezentációja fiatalok körében

SIK DOMONKOS:

A radikalizmus inkubációja Magyarországon

BARTA NÓRA – CSOBA JUDIT –

HARMATI KATALIN – HEGYI LILLA:

„Útvesztő”. Az iskolából lemorzsolódó 15–19 évesek mindennapjai

SÁNTA TAMÁS:

Fiatal közmunkások egyik lehetséges jövőképe (?) – avagy a magyar JWT

Sik Endre állandó rovata

PÉNZEZ MARIANNA:

Feketegazdaság a Szovjetunióban – egy sajátos gazdasági formáció hátterének, működésének, szerepének vizsgálata antropológiai módszerekkel a 80-as években

Tartalomjegyzék

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

SIK ENDRE – SZEITL BLANKA: A prekariátus mint munkaerőpiaci csoport	3
CSURGÓ BERNADETT – MEGYESI BOLDIZSÁR: Területi integráció és fejlesztéspolitika. <i>Esettanulmány a Vértesi Natúrpark példáján</i>	41

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Radikalizmusok az új kutatások tükrében

MURÁNYI ISTVÁN: A radikalizmus szociális reprezentációja fiatalok körében	64
SIK DOMONKOS: A radikalizmus inkubációja Magyarországon – Sopron és Ózd esete	79

KÖZELKÉP

BARTA NÓRA – CSOBA JUDIT – HARMATI KATALIN – HEGYI LILLA : „Útvesztő”. <i>Az iskolából lemorzsolódó 15–19 évesek mindennapjai</i>	103
SÁNTA TAMÁS: Fiatal közmunkások egyik lehetséges jövőképe (?) – avagy a magyar JWT	121

OLVASS FELESLEGESET!

SIK ENDRE ÁLLANDÓ ROVATA

PÉNZES MARIANNA: Feketegazdaság a Szovjetunióban – egy sajátos gazdasági formáció hátterének, működésének, szerepének vizsgálata antropológiai módszerekkel a 80-as években	131
Abstracts	141

A prekariátus mint munkaerőpiaci csoport

SIK ENDRE* – SZEITL BLANKA**

* Debreceni Egyetem Politikatudományi és Szociológiai Intézet,
Eötvös Lóránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar, TÁRKI

** TÁRKI

ABSZTRAKT

A prekariátus osztályként való létezéséről is komoly viták folynak a nemzetközi társadalomtudományi diskurzusban. A szerzők arra vállalkoztak, hogy a rendelkezésükre álló két adathalmaz segítségével kísérletet tegyenek a prekariátus mérhetőségére és szociológiai vizsgálatára. Törekedtek arra, hogy megbecsüljék a prekariátus mint munkaerőpiaci csoport nagyságát, illetve viszonyítási alapként a szegmentációs elmélet két munkaerőpiaci típusát (a szekunder és a primer alsó szegmens) használva, felvázolják a prekariátus társadalomrajzát. Összességében megállapították, hogy a prekariátus az alapvető javak birtoklása, illetve az életszínvonal, a lakókörnyezet esetében inkább a szekunder szegmensre hasonlít, míg az értékrendi, illetve az elégedettségrel kapcsolatos kérdésekben vagy a primer alsó szegmensre hajaz, vagy „beáll” a társadalmi lejtő közepére.

KULCSSZAVAK: prekariátus, munkaerőpiaci csoportok, munkaerőpiaci szegmentálódás, operacionizálás, stabil/instabil munkaerőpiaci helyzet.

ABSTRACT

An Old-New Group on the Labour Market: the Precariat

The Precariat as social class is a core issue in social sciences. The authors contribute to this debate by introducing two approaches to measure the size and the social characteristics of the Precariat using two quantitative databases. They estimate the size of the Precariat as a group on the labour market, and compare its social position with two other labour groups of the segmentation theory (the secondary and the lower primary). They found that while the standard of living condition of the Precariat is more akin to the secondary segment, the values and the level of satisfaction is more similar to the lower primary segment.

KEYWORDS: precariat, labour market groups, segmentation

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

Bevezetés

A tanulmányban¹ a szegmentált munkaerőpiac elméletéből kiindulva törekszünk definiálni, operacionalizálni, illetve mérni azokat a társadalmi és munkaerőpiaci jellemzőket, amelyekkel

- megkülönböztethetők a szegmentált munkaerőpiac csoportjai;
- megbecsülhető a munkaerőpiaci csoportok mérete;
- megvizsgálható, hogy az egyes munkaerőpiaci csoportok milyen társadalmi jellemzőkkel hozhatók összefüggésbe, illetve miképpen azonosíthatók a munkaerőpiaci szegmensekkel.

Elemzésünk feltáró jellegű, tehát nem vállalkozunk többre, mint hogy két (nem túlságosan nagy mintán és mások által és más célból kialakított kérdőívvel elvégzett) kutatás alapján felvázoljuk egy munkaerőpiaci szegmentációt és társadalmi rétegződést egyesítő modell alapelemeit. Az elemzés nem tesz kísérletet az ok-okozati viszonyok és a többváltozós összefüggések feltárására. Az elemzés fókuszában a prekariátus áll, akiket a szekunder szegmens és a primer alsó munkaerőpiaci csoportokhoz képest definiálunk és vizsgálunk.

Tanulmányunk három részre oszlik: először fogalmaink tisztázásaként bemutatjuk a munkaerőpiaci szegmentálódás elméletét és definiáljuk a prekariátust (valamint a vele összehasonlítható munkaerőpiaci csoportokat), a második részben operacionalizáljuk ezeket a fogalmakat, végül felvázoljuk e csoportok társadalomrajzát és munkaerőpiaci sajátosságait.

A tanulmányban használt fogalmakról

A tanulmány kiindulópontja a munkaerőpiac szegmentálódásának elmélete. A szegmentáció elmélet alapváltozata egy *duális* elmélet, mely két szegmensre tagolja a munkaerőpiacot (Galasi – Sik 1977, 1979). A primer szegmensbe tartoznak a nagyvállalatok és a szervezett szakmák dolgozói, akiknek a fizetése viszonylag magasabb, munkakörülményeik jobbak, munkahelyi-foglalkoztatási stabilitásuk nagyobb, az előrejutási esélyeik pedig kedvezőbbek. A szekunder szegmensbe tartozik a vállalatok közötti munkaerőpiacon jelen lévő munkaerő többsége, s a külső jegyeik alapján (nemük, bőrük színe, etnikai hovatartozásuk stb.) hátrányosan megkülönböztetett dolgozók is. A két szegmentum tartós elkülönülésében kitüntetett jelentősége van a munkaadók (és az ő érdekeiket képviselő állam) szabályozásának, illetve a technológiai hatásoknak is. A munkaerőpiac primer és szekunder szegmentumának dolgozóit foglalkozásuk, szakmájuk és munkahelyük jellemzőinek eltérései mellett az is

¹ Kritikái megjegyzéseire köszönet Hajdu Gábornak (MTA TK SZKI), Huszár Ákosnak (KSH) és a folyóirat anonim lektorának.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

megkülönbözteti egymástól, hogy a szekunder dolgozók munka- és álláslehetőségei jóval bizonytalanabbak, amit a munkaadó tudatosan hoz létre, s amit a dolgozók munkaerőpiaci diszkriminációja is felerősíthet. Az elmélet lényeges – de empirikusan nem igazolt – eleme az is, hogy a két szegmens között korlátozott az átjárás, vagyis egy tőkés, aki a primer szegmensbe fekteti tőkéjét, s ennek megfelelően alakítja ki működési feltételeit, az nem vált át a szekunder szegmensnek megfelelő működésre, illetve egy munkás, aki a szekunder szegmensben kezd el dolgozni, nagy valószínűséggel végig ebben a szegmensben fogja munkaerőpiaci életpályáját tölteni.²

Az elmélet később *triálissá* alakult, amelyben a primer szegmensben belül elkülönült egy felső és egy alsó szegmens is, és míg az előbbibe a munkaerőpiaci elit, addig az utóbbiba a hagyományos szakmunkások sorolódtak. Az elitre – a primer szegmensre jellemző munkaerőpiaci vonások mellett – sok szempontból a szekunder szegmens tulajdonságai is érvényesek (gyakori munkahelyváltás, az informális nagy szerepe, a tevékenységek korlátozott ellenőrizhetősége és a különböző képességek sztereotizálhatóságának alacsony szintje). A primer szegmens alsó részét a modern munkaerőpiac két domináns szereplőjének (a gyár és a hivatal) munkarendje és szervezete alakítja saját képére: például jól tervezhető életút, erős belső munkaerőpiacok (Sik 1999), a törzsgárdaság és a belső továbbképzés értékes volta stb.

A szegmentált elmélet kifejlett formájában már nem limitálja a primer szegmens feltételezett számát, hanem az adott munkaerőpiacon létező, s egymástól az elmélet elveinek megfelelően elkülöníthető tetszőleges számú szegmens beazonosítását tűzi ki céljául.³

A munkaerőpiaci szegmentáció elméletének alapján készült vizsgálatokat egyrészt azért is tartjuk indokoltnak, mert a XX. század végére a modern kapitalizmusban olyan tendenciák erősödtek fel, amelyek a munkaerőpiaci szegmensek korábbi vonásainak kiegészítését igényelnék:

- a modernitás tipikus munkahelyeinek (a gyár és a hivatal) hegemóniáját megkérdőjelező folyamatok (az otthoni, a kisárutermelés, illetve a kisméretű cégek hálózatainak nem kis mértékben a termelési és elosztás technológiájának és infrastruktúrájának fejlődése miatt bekövetkező) felértékelődése;
- a munkaerőpiaci szereplők hatalmi viszonyainak változásai (a szakszervezetek elerőtlenedése és a multinacionális vállalatok erősödése, illetve a nemzetközi munkaügyi szabályok változásai stb.);

² Ha a szegmens egyben szubkultúra is, akkor az ott töltött idő előrehaladtával egyre kevésbé lesz alkalmas az egyén a másik szegmensbe való átlépésre, mert szocializáltsága ezt nem engedi meg.

³ Magyarországon a pre- és poszt szocializmus idején végzett idetartozó kutatások: a munkaerőpiac szegmentálódásáról (mint pl. Galasi 1982, Nagy – Sziráczy 1982), a belső munkaerőpiacról (Stark 1988), illetve a munkaerőpiaci stratégiákról (Kertesi – Sziráczy 1983, Köllő 1982).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

- a munkaerőpiac rugalmasabbá válása, s ennek globális átstrukturálódását kísérő olyan folyamatok, mint a migráció, a flexicurity és az informalizálódás felerősödése.

Mindezek mellett a mai magyarországi munkaerőpiaci szegmentáció vizsgálata során figyelembe kell venni a rendszerváltás folyamatai közül azokat, melyek hatásai a mai napig jelentősek. Ilyenek például a multinacionális vállalatok belső munkaerőpiacainak és a külső munkaerőpiac profitnövelő megoldásainak, valamint az „atipikus” munkahelyek sokféle formájának szaporodása (Gábor 1998, Simonyi 1996), a korábban domináns állami nagyvállalatok kiterjedt belső munkaerőpiacainak szétesése (Kertesi – Köllő 1998), a szocializmus második gazdaságának informális gazdasággá való átalakulása (Sik 1994), illetve a város–vidék közötti egyenlőtlenség növekedése és a szegmentációs folyamatok etnicizálódása (Kertesi 1995, Kertesi – Köllő 1998).

A prekariátus olyan jellemzően (de nem kizárólag) bér munkásokból álló csoport, melynek tagjai alacsony bérért, jellemzően határozott időre végeznek különböző típusú munkákat (Standing 2012), amelyek lehetnek alkalmiak, szezonálisak, állami segélyeket kiváltó „projektek”, mikrovállalkozások stb. Ebből következően jellemző rájuk az állandósuló bizonytalanságérzet, s az olyan tapasztalatok hiánya, mint az állandó munkahely közössége vagy a racionálisan tervezhető jövőkép (Kelemen – Rakovics 2013). A prekaritás tehát munkaerőpiaci jelenségként a biztonság hiányát, illetve a kiszolgáltatottságot jelenti (Tordai é. n.).⁴ Az Európai Háztartás Panel adatait vizsgálva a kutatók azt találták, hogy az alkalmi munkavállalók és a részmunkaidőben foglalkoztatottak az állásvesztés által leginkább veszélyeztetettebbek (Köllő 2001, Tordai é. n.). Bukodi (2004) eredményei szerint pedig az ismétlődő vagy az elhúzódó munkanélküli periódusok vezetnek súlyos státuszvesztéshez, továbbá a munkaerőpiaci instabilitás negatív hatást gyakorol a későbbi karrierre. A munkanélküliség, illetve a munkaerőpiaci helyzet bizonytalanságának ismétlődése (ami tulajdonképpen maga a prekaritás) olyan folyamatosan romló gazdasági/társadalmi/pszichológiai helyzetet teremt, amiből nehéz kitörni (Standing 2011, Tordai é. n.).

A prekariátusról a továbbiakban *csak* mint munkaerőpiaci csoportról írunk, és ezt leegyszerűsített formában tesszük, hiszen célunk nem az elmélet fejlesztése, hanem ennek a társadalmi csoportnak a szociológia korlátozott lehetőségei általi megragadása. Ennek megfelelően a prekariátus munkaerőpiaci csoportként való leírásához Szépe (2012) megközelítését választottuk, amelyben e társadalmi csoport emberi tőke tekintetében vegyes jellege, munkaerőpiaci helyzet értelmében pedig

⁴ „A prekariátus tehát a hétköznapi kategóriák szerint meglehetősen vegyes csoport; tagja az előadás- és próbapénzek adta bizonytalanságban élő magasan képzett színész és tagja a betanított munkás is, aki örül, ha az összeszerelő üzem újabb megrendelése miatti ideiglenes létszámbővítés során neki is jut hely a szalag mellett” (Kelemen – Rakovics 2013).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

instabilitása kap hangsúlyt. Ez a megközelítés megfelel a nemzetközi irodalomban használt fent vázolt megoldásoknak, s ugyanakkor – megfelelő lebutítás után – alkalmasnak tűnik számunkra a prekariátus munkaerőpiaci csoportként való megnevezésére.

Az operacionalizálásról

A szegmentációs elméletbe a prekariátus beillesztésénél az volt a kérdés, hogy az egyén milyen munkaerőpiaci helyzetét feleltessük meg a szegmentált munkaerőpiac egyes szegmenseinek, illetve a prekariátusnak egyidejűleg. A szegmentált elméletek közül a triális változattal dolgozunk, mert a primer szegmens kettéválasztása a szociológiai megközelítés számára fontos (lévén nagyon eltérő társadalmi helyzetet feltételez ennek felső vagy alsó szegmensébe tartozni) és egyben empirikusan is alkalmazható (amennyiben egy sztenderd szociológiai adatfelvétel kérdéseivel leképezhetők a három szegmens eltérései).

Mivel az elemzés során két, eltérő változókészletű adatbázisra támaszkodtunk (az „Integráció és dezintegráció” kutatás⁵ és az ISSP 2015. évi adatfelvétele⁶), ezért a fenti célokat elérő operacionalizálást is kétféle módon kíséreljük meg.

Az integrációs kutatás esetében az elemzés során öt változót használtunk a három munkaerőpiaci csoport jellemzésére (1. táblázat).

1. táblázat: A három munkaerőpiaci csoport definiálásának menete az integrációs kutatás során

	Szekunder szegmens		Prekariátus		Primer alsó szegmens	
	A teljes minta %-a	Kumulatív N és (%)	A teljes minta %-a	Kumulatív N és (%)	A teljes minta %-a	Kumulatív N és (%)
Munkaerőpiaci helyzet*	63	1588 (63)	63	1588 (63)	63	1588 (63)
Szubjektív anyagi helyzet**	76	1183 (47)	76	1183 (47)	76	1183 (47)
Társadalmi osztály***	68	906 (36)	68	906 (36)	68	906 (36)
Emberi tőke****	20	164 (6)	52	630 (25)	52	630 (25)
Elhelyezkedési esélyek*****	53	122 (5)	53	315 (13)	46	315 (13)

⁵ Az OTKA I08836 sz. Integráció és dezintegráció a magyar társadalomban c. kutatás keretein belül végzett országos reprezentatív felvétel (TÁRKI 2015 nyara).

⁶ Az International Social Survey Program rendszeres adatfelvételének magyarországi hulláma (TÁRKI Omnibusz 2015. október).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

* Az egyén aktív a munkaerőpiacon: azaz nem nyugdíjas, nem tanuló, nincs szülési/anyasági szabadságon és nem háztartásbeli/egyéb eltartott. Az alkalmazottak, alkalmi munkások, vállalkozók, közmunkát végzők mellett a munkanélkülieket is ide soroltuk, abból kiindulva, hogy sokan közülük előbb-utóbb vissza fognak térni a munkaerőpiacra.

** Saját véleménye szerint a szokásos kiadásait nehezen tudja fedezni (6-értékű skálán mérve, ahol az alacsonyabb értékek nagyobb nehézségeket jelentenek). A definiálás során az alsó három értéket vesszük figyelembe.

*** Az alsó társadalmi osztályokba (alsó osztály, munkásosztály vagy alsó középosztály) való önbesorolás.

**** Iskolai végzettsége magasabb, mint általános, de nem felsőfokú (a prekariátus esetében), illetve legfeljebb általános (a szekunder szegmens esetében).

***** Munkaerőpiaci elhelyezkedési esélyeit rossznak (prekariátus és szekunder szegmens esetében) vagy jónak (alsó primer szegmens) tartja.

Látható, hogy a három munkaerőpiaci csoport az öt szempont közül három esetében azonos: mindhárom munkaerőpiaci csoportra igaz, hogy részei a munkaerőpiacnak, illetve hogy – saját értékelésük szerint – nem élnek jól, és a középosztály alatti társadalmi osztályba tartoznak.

A különbséget a három munkaerőpiaci csoport között az teszi, hogy a szekunder szegmensbe soroltak (a másik két típussal ellentétben) nem rendelkeznek semmilyen emberi tőkével (legmagasabb iskolai végzettségük az általános iskola), illetve a primer alsó szegmensben elhelyezkedők (a másik két típussal ellentétben) biztosan látják munkaerőpiaci helyzetüket. Tehát a prekariátust ebben a megközelítésben a szekunder és a primer alsó munkaerőpiaci szegmensektől csupán egy-egy, de a szegmentációs elmélet szempontjából alapvető tekintetben különbözik: a szekunder szegmens munkaerőnél magasabb az emberi tőkéje a primer alsó szegmensbeli munkaerőhöz képest, viszont bizonytalanabb a munkaerőpiacon elfoglalt helyzete.

Az ISSP-kutatás esetében szintén csak munkaerőpiacon található csoportokkal foglalkozunk, a munkaerőpiacon kívüli csoportokat, tehát a nyugdíjasokat, a tanulókat, az egyéb eltartottakat és a születési szabadságon lévőket nem vonjuk be az elemzésbe. Az operacionalizálás során két olyan dimenziót választottunk, amelyek a kérdés pillanatában és az azt megelőző fél évtizedben elfoglalt munkaerőpiaci helyzetet jellemzik, s ezek kombinációiból alkottuk meg az elemzés munkaerőpiaci csoportjait.⁷ Ez egyfelől a beosztást,⁸ másfelől az adatfelvételt megelőző öt év munkaerőpiaci mozgásait jelenti.⁹

⁷ Ennek az elemzésnek a munkával kapcsolatos értékekre vonatkozó részletes elemzését lásd Hajdu – Sik (megjelenés alatt).

⁸ A konvencionális megoldástól a beosztás operacionalizálása során abban térünk el, hogy az alsósintű vezetőket és a fizikai munkát végző vállalkozókat a szakmunkásokhoz, a mezőgazdasági fizikai dolgozókat pedig a segédmunkások közé soroltuk.

⁹ E két munkaerőpiacon belüli elmozdulást (munkahely- vagy foglalkozásváltást), illetve egy munkaerőpiacról kifelé vezető mozgást (munkanélkülivé válást) foglal magában.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

A létrehozott típusokat tehát a szegmentáció elmélete szempontjából két alapvető fontosságú elem: az emberi tőke mértékével összefüggő beosztás és a stabil/instabil munkaerőpiaci helyzet együttállása jellemzi. Fontos belátni, hogy e két dimenziót csak nagyon leegyszerűsített módon volt módunk operacionalizálni: a beosztás ugyanis nagyon durva közelítő változója az emberi tőkének, hiszen egy adott beosztás sokféle iskolai végzettséggel és a nem-iskolai emberi tőke elemekkel (pl. nyelvtudás, szakmai képzés, tanfolyami és betanítási „előélet” stb.) látható el, illetve az instabilitás három dimenziójának (munkanélküliség, munkahely-, illetve foglalkozásváltás) kombinációja nagyon eltérő társadalmi konnotációjú lehet (sodródástól a karrierig bármi)¹⁰.

A munkaerőpiaci instabilitás a szakmunkások esetében a már említett háromféle elmozdulás bármilyen kombinációját jelentheti, addig a betanított/segéd munkások esetében a cezúra a munkanélküli előélet vagy annak hiánya között húzódik: tehát míg a szakmunkásokat csak akkor tekintettük stabilnak, ha sem munkahelyet, sem foglalkozást nem váltottak, továbbá munkanélküliek sem voltak, addig a betanított/segéd munkásokat akkor is a stabil típusba soroltuk, ha megváltoztatták munkájukat vagy/és foglalkozásukat.

Azért végeztük az operacionalizálást e két munkaerőpiaci csoport esetében eltérő módon, mert – ellentétben a primer alsó szegmensekkel – a szegmentációs elmélet szerint a szekunder szegmensekben alig van eltérés a munkahelyek és a foglalkozások szociológiai sajátosságaiban (tehát az ezek közötti elmozdulás nem okoz semmilyen különbséget társadalmi helyzetükben), ugyanakkor a munkanélküliséget ezt a munkaerőpiaci csoportot fenyegeti leginkább.

Az azonos beosztáson belül a határvonal mindkét típus esetében a stabilitás/instabilitás között húzódik a prekariátus, illetve a másik munkaerőpiaci csoport között.¹¹ Másrészt, a prekariátus a két, eltérő szegmensbe tartozó munkaerőpiaci csoporton belül jelen lévő alcsoportként ragadható meg: a betanított/segéd munkások körében az instabil (ami itt a munkanélküliséget, vagyis a munkaerőpiacról való [időleges?] kiszorulást jelenti) altípust a szekunder munkaerővel, a stabilitás viszont a prekariátussal azonosítjuk¹². A szakmunkások között az instabilitás a prekariátussal, a stabilitás a primer alsó munkaerőpiaci csoporttal azonosítható.

A munkaerőpiacon tartózkodók mintájában a négy munkaerőpiaci csoport közül háromnak (a szekunder szegmensbe tartozók és a prekariátus két típusa) az aránya

¹⁰ Mint ahogy a stabilitás is lehet a munkaerőpiaci siker kontinuumának két végpontja, ahol az egyik végpont a zsákutca, a másik az egyén (és a munkaadó) számára egyaránt tökéletes pozíció.

¹¹ Megjegyzendő azonban, hogy a két típus között az emberi tőke mértékében is feltételezhető eltérés: míg a segéd munkások aránya a stabilak között csupán 28%, addig az instabilak körében 42%.

¹² A prekariátus stabilitással való azonosítása ebben a munkaerőpiaci csoportban azért nem mond ellent a korábbi megállapításunknak, miszerint a prekariátusra az instabilitás jellemző, mert ebben a csoportban is minden negyedik megkérdezett (24%) változtatott munkahelyet vagy/és foglalkozást a vizsgált időszakban. Az instabilitásnak ez a foka azonban eltérő az instabil betanított/segéd munkások 73%-os értékéhez képest.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

közel azonos (rendre 12–12% és 8%), a primer alsó szegmensbe tartozóké magasabb (21%).

A munkaerőpiaci csoportok társadalomrajza és munkaerőpiaci jellemzői

Az integrációs kutatás esetében elsőként a munkaerőpiaci csoportok és a lakás, valamint a lakókörnyezet összefüggését vizsgáljuk, mivel egyfelől ezek jelentik a munkaerő újratermelésének környezetét, másfelől a lakás az anyagi helyzet hosszú távon felhalmozott (vagy örökölt) elemét is jelentheti. Ezután térünk át az emberi és kapcsolati tőke, majd az életszínvonal elemzésére, amelyek a társadalmi és munkaerőpiaci helyzet legszorosabban összefüggő elemei. Az értékrend sajátosságainak munkaerőpiaci csoportonkénti bemutatását azért tartjuk lényegesnek, mert feltételezzük, hogy ezek a társadalmi helyzettel összefüggenek. Végül – a foglalkoztatottakra szűkítve elemzésünket – a munkahely, a munkavégzés és a szegmentáció kapcsolatát vizsgáljuk.¹³

A szekunder munkaerőpiaci helyzet egyetlen metszettől¹⁴ eltekintve minden tekintetben rosszabb lakóhelyi környezettel és lakáskörülményekkel jár együtt, mint a másik két munkaerőpiaci csoporté (2. táblázat). A prekariátus és a primer alsó csoportok lakás- és lakókörnyezete kevésbé tér el egymástól, de két tényező mindenképpen említésre méltó: a prekariátus kisebb lakásban és rosszabb lakókörnyezetben él, mint az alsó szegmensben dolgozók.

2. táblázat: A három munkaerőpiaci csoport lakás- és lakókörnyezeti jellemzői (%)

	Szekunder szegmens	Prekariátus	Primer alsó szegmens	Összesen
<i>N</i>	123	314	315	752
Kis lakásban lakik ($chi^2 = 11, p = 0,002$)	34	29	20	26
Dohos, vizes lakásban lakik ($chi^2 = 55, p = 0,000$)	30	10	6	11
Nincs komfort ($chi^2 = 74, p = 0,000$)	29	6	4	9

¹³ A három munkaerőpiaci csoport szociodemográfiai jellemzőivel (nem, kor, régió, településtípus) csak annyiban foglalkozunk, amennyiben azok az adott csoport esetében módosíthatják a társadalmi helyzettel való összefüggéseket.

¹⁴ Ez a lakótelepi lakásban élők aránya, ami feltehetőleg azért alacsony, mert a szekunder szegmensben dolgozók aránya a községben élők körében magasabb az átlagosnál. Ezért van az, hogy itt a parasztházban lakók aránya 26%, a másik két munkaerőpiaci csoportban csak 15% és 12%.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

	Szekunder szegmens	Prekariátus	Primer alsó szegmens	Összesen
A lakás olcsó piaci övezetben van ($chi^2 = 39, p = 0,000$)	42	24	14	23
Lakótelepi lakásban lakik ($chi^2 = 27, p = 0,000$)	5	27	25	23
Rossz környéken lakik (sok szegény és cigány/roma) ($chi^2 = 72, p = 0,000$)	37	11	7	13
Barátságatlan környéken lakik (sok az ellenségeskedés) ($chi^2 = 9, p = 0,009$)	36	25	22	26

Ugyanezt a tendenciát figyelhetjük meg az emberi és kapcsolati tőke vizsgálatakor is (3. táblázat). Ebben a metszetben kivétel nélkül és kiugró mértékben szakad el a szekunder szegmens a prekariátustól és a primer alsó szegmenstől, akik között viszont a legtöbb esetben elhanyagolható a különbség.¹⁵

3. táblázat: A három munkaerőpiaci csoport emberi és kapcsolati tőkájének jellemzői (%)

	Szekunder szegmens	Prekariátus	Primer alsó szegmens	Összesen
<i>N</i>	123	314	315	752
A szülők legalább egyikének volt szakmája ($chi^2 = 85, p = 0,000$)	22	66	68	60
8 év alatt járta ki az általános iskolát ($chi^2 = 120, p = 0,000$)	66	96	97	92
Nem olvas könyvet ($chi^2 = 10, p = 0,008$)	70	38	40	44
Nem beszél idegen nyelvet ($chi^2 = 13, p = 0,000$)	95	85	80	85
Nincsenek erős kapcsolatai ($chi^2 = 8, p = 0,02$)	15	6	8	8
Nincsenek gyenge kapcsolatai ($chi^2 = 17, p = 0,000$)	22	8	13	12
Sok gyenge kapcsolata van ($chi^2 = 8, p = 0,02$)	7	18	14	15

¹⁵ A kapcsolati tőke három indikátora ugyanakkor azt sejteti, hogy a prekariátus ebben a dimenzióban a primer alsó szegmensnél valamivel jobb helyzetben van.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

Ami az életszínvonalat illeti, a három munkaerőpiaci csoport között jól látható a rétegződés szakirodalmából ismert társadalmi lejtő (4. táblázat). A szekunder szegmens minden tekintetben és nagymértékben a legszegényebb, de a prekariátus is sokkal rosszabb helyzetben van a primer alsó szegmenshez képest.¹⁶ Ez a tendencia leginkább az olyan alapvető javak és lehetőségek esetében figyelhető meg, mint a húsfogyasztás, illetve a megfelelő mértékű fűtés.

4. táblázat: A három munkaerőpiaci csoport életszínvonalának jellemzői (%)

	Szekunder szegmens	Prekariátus	Primer alsó szegmens	Összesen
<i>N</i>	123	314	315	752
„Laeken-szegény” ($\chi^2 = 79, p = 0,000$)	72	39	26	39
Nem tudnak legalább kétnaponta húst enni ($\chi^2 = 63, p = 0,000$)	62	37	22	35
Nem tudnak megfelelően fűteni ($\chi^2 = 74, p = 0,000$)	40	17	6	16
Nincs legalább 3 tartós fogyasztási eszköze ($\chi^2 = 19, p = 0,000$)	93	86	77	83
Nincs autója ($\chi^2 = 48, p = 0,000$)	78	49	41	50

Nem ilyen egyértelmű a kép a három munkaerőpiaci csoport értékrendjének összehasonlítása esetében (5. táblázat). Az anómia indikátora esetében (társadalmi fontosság tudata) a szekunder szegmens sokkal rosszabb helyzetben van,¹⁷ mint a prekariátus és a primer alsó szegmens. Emellett több tényező esetében inkább a primer alsó szegmens „lóg ki a sorból”, és a prekariátus és a szekunder szegmens hasonlít egymásra. Ilyen a bizalom mindkét típusa (általánosságban véve az emberekben, illetve az intézményekben), az ország helyzetével kapcsolatos elégedettség (itt a szekunder szegmens és a prekariátus tulajdonképpen ugyanazt az értéket mutatja), valamint az, hogy mennyire látják pozitívan az életüket: a szekunder szegmens és a prekariátus csoport tagjainak csak elenyésző része vélekedik így, míg ez az arány sokkal magasabb a primer alsó szegmensben dolgozók körében.

¹⁶ Nyaralni senki nem jár, de a szekunder szegmensben dolgozók végképp nem (2%), a prekariátus alig (5%), a primer alsó szegmens csak ritkán (7%). Tartaléka sincs senkinek, és magaskultúrát sem fogyasztanak, de az alsó szegmensnek a prekariátushoz képest mindenben kicsi (kb. 5%-os) előnye azért van.

¹⁷ Szabályszegést nem követnek el sokan (30%), de a szekunder szegmensben dolgozók kicsivel többen (34%).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

5. táblázat: A három munkaerőpiaci csoport értékrendjének jellemzői (%)

	Szekunder szegmens	Prekariátus	Primer alsó szegmens	Összesen
<i>N</i>	123	314	315	752
Nem fontos tagja a társadalomnak ($\chi^2 = 21, p = 0,000$)	30	14	12	16
Elmenne szavazni ($\chi^2 = 15, p = 0,001$)	53	65	72	66
Nagyon elégedett az életével ($\chi^2 = 68, p = 0,000$)	13	28	50	35
Erősen bízik az emberekben ($\chi^2 = 22, p = 0,000$)	14	10	24	16
Nem bízik az intézményekben ($\chi^2 = 21, p = 0,000$)	36	40	23	32
Nagyon elégedett az ország helyzetével ($\chi^2 = 26, p = 0,000$)	20	20	37	27
Nagyon pozitívan látja az életet ($\chi^2 = 28, p = 0,000$)	3	7	18	11

A foglalkoztatottakra szűkítve az elemzést a következő két táblázat a három munkaerőpiaci csoport helyét vázolja fel a munkaerőpiac két alapidenziójában. A beosztások megoszlása (6. táblázat) azt mutatja, hogy a szekunder szegmensben foglalkoztatottak túlnyomó része betanított és segédmunkás munkakörökben dolgozik, ezzel szemben a prekariátus és a primer alsó szegmens beosztás szerinti megoszlása nem tér el nagymértékben egymástól, bár az utóbbiban nagyobb a szakmunkásként dolgozók dominanciája.

6. táblázat: A három munkaerőpiaci csoport beosztás szerinti megoszlása (%)
($\chi^2 = 136, p = 0,000$)

	Szekunder szegmens	Prekariátus	Primer alsó szegmens	Összesen
<i>N</i>	64	251	302	617
Vállalkozó	5	6	5	5
Alsó vagy középszintű vezető	0	3	2	2
Diplomás	3	2	3	3
Egyéb szellemi, szolgáltató, kereskedelemben dolgozó	0	8	10	8

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

	Szekunder szegmens	Prekariátus	Primer alsó szegmens	Összesen
Szaktanácsadó	8	52	63	54
Betánított/segédmunkás	76	28	17	27
Mezőgazdasági munkás	8	1	0	1

Az ágazat szerinti megoszlás (7. táblázat) is azt jelzi, hogy noha valamennyi ágazatban megtalálható mindhárom munkaerőpiaci csoport, míg a szekunder szegmensek között magasabb a mezőgazdaság, bányászat és a „nagyipar” (villamosipar; víz- és gázszolgáltatás, más iparágak) súlya, addig a prekariátus és a primer alsó szegmens ágazati megoszlása jobban hasonlít egymáshoz, de az előbbiben a „fehérgalléros” ágazatok, az utóbbiban az építőipar és a kereskedelem aránya magasabb.¹⁸

7. táblázat: A három munkaerőpiaci csoport ágazat szerinti megoszlása (%)
($\chi^2 = 97, p = 0,000$)

	Szekunder szegmens	Prekariátus	Primer alsó szegmens	Összesen
N	64	251	302	617
Mezőgazdaság, bányászat	22	5	3	6
Villamosipar, víz-, gázszolgáltatás	8	2	2	3
Építőipar	8	8	13	10
Ipar	38	30	28	30
Kereskedelem	2	14	19	15
Vendéglátás	3	5	7	6
Szállítás	2	8	5	6
Javítás, szerelés, személyes szolgáltatás	4	4	7	5
„Fehérgalléros” ágazatok	13	24	16	19

A három munkaerőpiaci csoport munkaidőrendje esetében (8. táblázat) nincsenek nagy eltérések, de ismét megfigyelhető, hogy a szekunder szegmens jobban különbözik a másik kettőtől, mint azok egymástól: a szekunder szegmens esetében ritkább a több műszak és az éjszakai munka, ugyanakkor nagyobb a rugalmas munkaidő gyakorisága.

¹⁸ Emellett eredményeinkből az is látszik, hogy a prekariátus tagjai inkább dolgoznak külföldi munkaadónál.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

8. táblázat: A három munkaerőpiaci csoport munkaidőrendjének jellemzői (%)

	Szekunder szegmens	Prekariátus	Primer alsó szegmens	Összesen
N	64	251	302	617
Több műszakos munkarend ($\chi^2 = 6, p=0,05$)	17	33	32	31
Műszakrend ($\chi^2 = 24, p = 0,002$)				
Kötött munkaidő	52	45	53	50
Több műszak	18	33	32	30
Rugalmas munkaidő	30	22	15	20
Összesen	100	100	100	100
Dolgozik-e éjszaka ($\chi^2 = 23, p = 0,009$)				
Soha	65	66	68	67
Hetente	5	12	8	9
Havonta vagy időszakonként	17	17	22	19
Ritkán	13	5	2	5
Összesen	100	100	100	100

A munkaerőpiaci helyzet egyéb jellemzőit (9. táblázat) tekintve ugyanakkor nagyobb eltéréseket tapasztalunk a három munkaerőpiaci csoport között:

- ugyan van sok olyan dimenzió, amiben a szekunder szegmens nagymértékben eltér a másik kettőtől, amelyek között viszont nincs (jelentős) eltérés (nagyobb esély külön-jövedelem szerzésére, kisebb esély az írott munkaszerződésre), de ha van, ott nagyobb az esély a határozott idejű foglalkoztatásra, valamint nagyobb az esély arra, hogy származás szerint szegregált munkahe-lyen dolgozik és ebből kifolyólag (tehát származása vagy neme miatt) diszkriminációt szenved el;
- de vannak olyan dimenziók is, amelyekben más elrendezés írja le a három munkaerőpiaci csoport egymáshoz való viszonyát: a szekunder szegmens és a prekariátus például inkább végez közmunkát, s rájuk inkább jellemző a kor szerinti diszkrimináltság, illetve a munkával való elégedettség kisebb aránya is.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

9. táblázat: A három munkaerőpiaci csoport egyéb munkahelyi jellemzői (%)

	Szekunder szegmens	Prekariátus	Primer alsó szegmens	Összesen
<i>N</i>	64	251	302	617
Végzett-e közmunkát ($\chi^2 = 0, p = 0,08$)	6	5	1	3
Van különjövedelme ($\chi^2 = 7, p = 0,03$)	14	7	5	7
Van írott szerződése ($\chi^2 = 38, p = 0,000$)	73	90	94	91
Ha van, határozott idejű-e ($\chi^2 = 28, p = 0,000$)	28 (<i>N</i> = 47)	11 (<i>N</i> = 227)	8 (<i>N</i> = 285)	11 (<i>N</i> = 559)
Cigányok/romák között dolgozik (min. 50%) ($\chi^2 = 42, p = 0,000$)	18	5	2	5
Diszkrimináció kora miatt ($\chi^2 = 13, p = 0,04$)	19	16	8	12
Diszkrimináció neme miatt ($\chi^2 = 12, p = 0,04$)	11	3	2	4
Diszkrimináció származása miatt ($\chi^2 = 34, p = 0,000$)	15	3	2	4
Elégedett a munkájával ($\chi^2 = 26, p = 0,000$)	56	57	77	66

Az ISSP-kutatás adatainak elemzése során lényegében megismételtük az integrációs kutatás adatbázisán végzett elemzés lépéseit.¹⁹

A területi, lakóközveteti és lakásjellemzők alapján (*Függelék*, F2. táblázat) azt látjuk, hogy a betanított/segéd munkások rosszabb környéken laknak, mint a szakmunkások, továbbá mindkét instabil típus esetében a legrosszabb és – kisebb mértékben – a legjobb helyen lakók aránya magasabb, mint a stabil típusokban.

A szakmunkások esetében nincs, vagy alig van eltérés a lakásmód terén, ezzel szemben a betanított/segéd munkások között a stabil típushoz képest az instabilitás hagyományos lakóépülettel és valamivel kisebb lakással jár együtt.

A négy típus iskolai végzettségének és továbbképzésének hasonlóságait és eltéréseit vizsgálva (*10. táblázat*) azt látjuk, hogy mindkét munkaerőpiaci típus esetében igaz, hogy az instabilitáshoz alacsonyabb iskolai végzettség, valamint a betanított/segéd munkások esetében a továbbképzés kisebb esélye társul (első és második

¹⁹ Az ISSP-kutatás táblázataiban a mostani elemzés szempontjából releváns négy munkaerőpiaci csoport (a táblázatok első négy oszlopa) mellett közöljük a munkaerőpiac primer felső szegmenseibe (nagyon feltételes, hiszen a nem-fizikai instabil típus tartalmazhatja a prekariátus magas emberi tőkével rendelkező, „poszt-modern” típusát is) sorolható munkaerőpiaci csoportok adatait is, hogy az Olvasó, ha kedve tartja, tovább elemezhesse adatainkat.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

blokk). A betanított/segéd munkások esetében ez azt jelenti, hogy szakmunkásképző és gimnázium helyett az általános iskolai és a szakközépiskolai végzettség az elterjedtebb, a szakmunkások esetében pedig azt, hogy a szakközépiskolai végzettség aránya magasabb, a gimnáziumé és a felsőfokú végzettségé pedig alacsonyabb.

10. táblázat: A munkaerőpiaci csoportok emberi tőke jellemzői (%)

	Szekunder szegmens	Prekariátus		Primer alsó szegmens	Primer felső szegmens				Összesen
	Betanított/segédmunkások instabil	Betanított/segédmunkások stabil	Szakmunkások instabil	Szakmunkások stabil	Nem-fizikai instabil	Egyéb szellemi stabil	Diplomások stabil	Vállalkozók stabil	
<i>N</i>	76	74	52	132	49	79	97	44	603
	Iskola ($\chi^2 = 660, p = 0,0000$)								
Általános	50	38	0	0	0	0	0	0	11
Szakmunkásképző	32	38	57	58	12	0	0	40	30
Szakközép	15	11	28	14	19	28	1	23	16
Gimnázium	2	10	15	17	23	48	2	12	16
Felsőfokú	3	3	0	11	46	24	97	25	27
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100
	Részt vett továbbképzésben ($\chi^2 = 68, p = 0,0000$)								
Igen	13	18	6	8	28	21	49	19	21
Nem	87	82	94	92	72	79	51	81	79
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100
	Korábbi tapasztalatait tudja-e használni ($\chi^2 = 130, p = 0,0000$)								
Egyáltalán nem	28	33	15	4	15	8	0	6	11
Valamelyest	35	41	33	25	34	27	26	3	28
Meglehetősen	30	19	8	26	24	34	25	27	25
Teljesen	7	7	44	45	27	31	49	64	36
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

Az is egybecseng a szegmentált elmélet megállapításaival, hogy a betanított/segédmunkások a szakmunkásokhoz képest kevésbé birtokolnak a munkahelyváltás során átmenthető tapasztalatot (harmadik blokk). Eltér a két típus ugyanakkor abban, hogy míg a szakmunkások körében a stabilitás a korábbi tapasztalatok hasznosíthatóságával jár inkább együtt, a betanított/segédmunkások körében ez inkább az instabilokra jellemző.

Az életszínvonal objektív elemei esetében (*Függelék*, F3. táblázat első blokk) az instabilitás a szakmunkások körében nem jár együtt semmilyen negatív irányú eltéréssel a stabil szakmunkásokhoz képest. Ugyanakkor a betanított/segédmunkások között a közdíjtarozás, az internethasználat, illetve az autótulajdon esélye sokkal alacsonyabb az instabil, mint a stabil altípus esetében.

Az életszínvonal szubjektív elemei esetében (F3. táblázat második blokk) azt találjuk, hogy megélhetésük módját és anyagi helyzetüket sokkal rosszabbnak érzékelik a betanított/segédmunkások a szakmunkásokhoz, s mindkét esetben (de az előbbiben sokkal markánsabban) az instabilak a stabilakhoz képest. Az anyagi helyzet várható alakulása esetében a kép valamivel eltér ettől a trendtől. A betanított/segédmunkások között magasabb a jövőjüket pesszimistán látók aránya. Míg azonban az instabilitás mindkét munkaerőpiaci típus esetében a szebb jövőben bízók magasabb arányával jár együtt, addig az anyagi romlástól való félelem az instabilok körében a stabilokénál magasabb. Ez utóbbi csak a betanított/segédmunkások esetében igaz, a szakmunkások között az összefüggés ennek éppen az ellentéte.

A politikai viselkedés és értékrend (*Függelék*, F4. táblázat első és második blokk) azt mutatja, hogy a betanított/segédmunkások kevesebben vettek részt a 2014-es választásokon, illetve összességében kevesebben vennének részt biztosan akkor, ha arra most vasárnap kerülné sor, mint a szakmunkások. Az instabilitás mindkét munkaerőpiaci csoport esetében csökkenti a biztos választási részvételt, ami a szakmunkások esetében akkora különbséget jelent, hogy az instabil szakmunkásokon belüli biztos szavazók aránya szinte megegyezik a stabil betanított/segédmunkásokon belüli aránnyal. A választáson való részvétel bizonytalansága (azaz a „nem tudja” válaszok aránya) mindkét esetben együtt jár az instabilitással, és elmondható, hogy mind a betanított/segédmunkások, mind a szakmunkások esetében a stabilak körében szinte alig található ilyen személy. Míg a betanított/segédmunkások esetében az instabilak körében magas a baloldali, a stabilak esetében pedig a jobboldali ellenzéki érzelműek aránya, addig a szakmunkások között a stabilaknak kialakult véleménye és jobboldali érzelve van (F4. táblázat harmadik blokk). A kormánypárti szavazókat vizsgálva a szakmunkásokon belül különbséget tapasztalhatunk a stabilak és az instabilak között, ami a betanított/segédmunkások körében nem tapasztalható, miszerint a stabilak valamivel nagyobb arányban Fidesz-KDNP szavazók, mint az instabilak. Az osztályöntudat esetében egyfelől azt látjuk (F4. táblázat negyedik blokk), hogy a kérdezettek „tudják a helyüket”, vagyis a betanított/segédmunkások a szak-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

munkásoknál nagyobb arányban sorolják magukat a társadalmi osztályok aljára, s mindkét típus esetében az instabilak alacsonyabbra sorolják magukat, mint a stabilak, megvalósítva ezzel a társadalmi öntudat erősen csökkenő elméleti tendenciáját.

Átterve a munkahely és a munkavégzés jellemzőinek elemzésére, a négy munkaerőpiaci csoport ágazat szerinti eltéréseit vizsgálva (11. táblázat) azt látjuk, hogy az instabil betanított/segédmunkások körében magas a közigazgatásban és az egyéb területeken dolgozók aránya, ami feltehetőleg a közmunka hatása. Egyébként mindkét munkaerőpiaci csoportban az iparban való foglalkoztatás inkább a stabilitással jár együtt, ezzel szemben a betanított/segédmunkások körében a kereskedelem/szállítás a stabilitáshoz, míg a szakmunkások esetében az instabilitáshoz kapcsolódik inkább, a szolgáltatásban dolgozók esetében pedig éppen az ellenkező tendencia igaz.

11. táblázat: A munkaerőpiaci csoportok ágazat szerinti megoszlása (%)
($\chi^2 = 497, p = 0,0000$)

	Szekunder szegmens	Prekariátus		Primer alsó szegmens	Primer felső szegmens				Összesen
	Betanított/segédmunkások instabil	Betanított/segédmunkások stabil	Szakmunkások instabil	Szakmunkások stabil	Nem-fizikai instabil	Egyéb szellemi stabil	Diplomások stabil	Vállalkozók stabil	
<i>N</i>	76	74	52	132	49	79	97	44	603
Ipar	10	24	17	22	3	9	8	1	13
Építőipar	5	6	9	9	6	1	4	10	6
Kereskedelem	4	12	26	21	14	11	3	14	13
Szállítás	5	8	14	9	10	7	1	6	8
Közigazgatás	20	9	2	1	5	5	12	0	7
Oktatás, egészségügy	7	11	3	5	10	18	49	0	14
Szolgáltatás	13	10	16	20	10	18	6	26	15
Egyéb	36	20	23	13	42	31	17	43	24
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

A jövedelem a szakmunkások körében sokkal magasabb, mint a betanított/segédmunkások esetében (12. táblázat), s mindkét munkaerőpiaci csoportban magasabb a stabilak, mint az instabilak körében, valamint – ahogy az a táblázat második blokkjából kitűnik –, a fenti összefüggéssel a kérdezettek teljes mértékben tisztában is vannak.

12. táblázat: A munkaerőpiaci csoportok jövedelem szerinti megoszlása (%)

	Szekunder szegmens	Prekariátus		Primer alsó szegmens	Primer felső szegmens				Összesen
	Betanított/segédmunkások instabil	Betanított/segédmunkások stabil	Szakmunkások instabil	Szakmunkások stabil	Nem-fizikai instabil	Egyéb szellemi stabil	Diplomások stabil	Vállalkozók stabil	
N	76	74	52	132	49	79	97	44	603
Jövedelemötödök ($\chi^2 = 246, p = 0,0000$)									
75 000 alatt	72	29	24	5	12	7	2	3	20
75 000–110 000	19	27	28	23	40	16	4	26	22
110 000–130 000	5	29	22	33	9	30	19	13	22
130 000–175 000	0	7	20	21	23	33	15	22	17
175 000–	4	8	6	18	16	14	60	36	19
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Magas keresete van ($\chi^2 = 125, p = 0,0000$)									
Nagyon igaz	4	0	4	3	2	1	11	4	4
Igaz	2	10	0	11	13	8	20	16	11
Is-is	4	15	26	37	36	31	38	37	30
Nem igaz	45	56	51	43	32	52	27	39	42
Egyáltalán nem igaz	46	19	19	6	17	8	4	6	13
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Megfelel a szegmentált elmélet predikciójának, hogy noha mind a négy munkaerőpiaci csoportban jellemző a fizikai munka végzése, ám míg a betanított/segédmunkások körében

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

munkások esetében a nehéz fizikai munka különösen jellemző az instabil (szekunder szegmensbeli) munkaerőre, addig a szakmunkások között az instabil munkaerőpiaci csoportban a stabilakhoz képest többen vannak, akik mindig, de azok is, akik szinte soha nem végeznek nehéz fizikai munkát (13. táblázat).

13. táblázat: A munkaerőpiaci csoportok megoszlása a munka fizikai nehézsége szerint (%) ($\chi^2 = 238, p = 0,0000$)

	Szekunder szegmens	Prekariátus		Primer alsó szegmens	Primer felső szegmens				Összesen
	Betanított/segédmunkások instabil	Betanított/segédmunkások stabil	Szaktmunkások instabil	Szaktmunkások stabil	Nem-fizikai instabil	Egyéb szellemi stabil	Diplomások stabil	Vállalkozók stabil	
Mindig	26	14	25	16	1	1	1	26	12
Gyakran	41	31	16	28	2	8	6	27	20
Néha	23	23	20	37	31	10	4	20	22
Szinte soha	3	16	28	9	20	26	30	11	18
Soha	7	16	11	10	46	55	59	16	28
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100

A munkarend az alapvető hasonlóság mellett sok tekintetben el is tér a munkaerőcsoportok között (Függelék, F5. táblázat):

- az otthoni munka – egy kis csoport kivételével – kevésbé jellemző a stabil betanított/segédmunkásokra, mint az instabilakra, s a szakmunkásokra ennek inkább az ellentéte jellemző (első blokk);
- a hétfégi munka a stabil betanított/segédmunkások körében gyakoribb az instabilakénál, s ennek ismét az ellentéte jellemzi a szakmunkásokat, ahol az instabilak közül többen dolgoznak a hétfégén (második blokk);
- a munkarend a betanított/segédmunkások mindkét altípusa esetében kötött, a szakmunkások körében azonban az instabilitás némi korlátozott kötetlenséggel jár együtt (harmadik blokk);
- az egyműszakos munkarend az instabil betanított/segédmunkásokra, de a stabil szakmunkásokra jellemző inkább (negyedik blokk), feltehető, hogy

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

ez ismét a közmunka és a gyári munka szegmensspecifikus hatásával függ össze;

- a munka menetét a stabil betanított/segédmunkások az instabilaknál jobban tudják befolyásolni, a szakmunkások két altípusa között e téren nincs eltérés (ötödik blokk);
- míg a munkaidő rugalmassága a betanított/segédmunkások körében két szélsőséges helyzetet foglal magában – vagy könnyen, vagy csak nagyon nehezen lehet csúsztatni a munkaidőt, addig a szakmunkások körében többféle helyzet van jelen, de nincs az előzőhöz hasonló bifurkáció (hatodik blokk).

A munkahely és a munkavégzés jellemzőit vizsgálva (*Függelék, F6. táblázat*), azt látjuk, amit a szegmentációs elmélet alapján várunk:

- a betanított/segédmunkások körében kevesebben vannak, akik biztosnak érzik munkahelyüket, s mindkét típusban az instabilitás nagyobb (a szekunder szegmensben kiugró mértékű) bizonytalanságérzettel jár együtt, s ugyanez a mintázata a további karrier esélyének (s hiányának) is (első és második blokk);
- a következő öt blokk a munkavégzés sajátosságait jellemzi. Az alaptendencia hasonló az előzőkhöz: a szakmunkás foglalkoztatottak pozitívabban jellemzik munkájuk minden aspektusát, mint a betanított/segédmunkások, illetve a stabilitás és a munkavégzéssel való elégedettség összefügg egymással. Ettől némileg eltér a munka önállósága esetében, ahol az instabil betanított/segédmunkások körében viszonylag többen érzik munkájukat önállóknak, mint a stabilak, ami feltehetően a közmunka elterjedtségének a hatása. Továbbá a szakmunkások körében a munkájukat társasnak érzékelők aránya nem függ össze a stabilitás mértékével.

A munkaerőpiaci keresés jellemzőit vizsgálva (*Függelék, F7. táblázat*) is azt találjuk, amit a szegmentációs elmélet alapján várunk: a szakmunkásokhoz képest a betanított/segédmunkások körében többen vannak, akik munkát keresnek, s mindkét típusban a keresés intenzitása nagyobb (a szekunder szegmensbe kiugró mértékben) az instabilak körében (első blokk). Lényegében ugyanez érvényes két munkakeresési megoldás választására is, amit egy esetleges munkanélküliség esetén bevállalnának a foglalkoztatottak (második és negyedik blokk): a betanított/segédmunkások hajlamosabbak a határozott munkaidejű és a jelenlegitől eltérő munkát ilyen helyzetben elfogadni, mint a szakmunkások, s mindkét esetben erre az instabilok a stabiloknál inkább hajlanak. A külföldi munkavállalás esetében nem egyértelmű a kép (harmadik blokk): egy összefüggés látszik csak határozottabban kirajzolódni – a szakmunkások esetében erre az instabilak hajlanak inkább.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

A betanított/segéd munkások a szakmunkásoknál elégedetlenebbek munkájukkal, s közöttük az instabilak kiugró mértékben azok (14. táblázat).

14. táblázat: A munkaerőpiaci csoportok munkájukkal való elégedettség szerinti megoszlása (%) ($\chi^2 = 202, p = 0,0000$)

	Szekunder szegmens	Prekariátus		Primer alsó szegmens	Primer felső szegmens				Összesen
	Betanított/segéd-munkások instabil	Betanított/segéd-munkások stabil	Szakmunkások instabil	Szakmunkások stabil	Nem-fizikai instabil	Egyéb szellemi stabil	Diplomások stabil	Vállalkozók stabil	
Teljesen	5	10	15	11	18	15	35	40	18
Nagyon	2	16	4	24	15	35	28	14	20
Meglehetősen	19	37	52	43	35	39	30	26	37
Is-is	33	33	20	19	26	9	7	20	19
Elégedetlen	41	4	9	3	6	2	0	0	6
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Mint a 15. táblázat mutatja a betanított/segéd munkások a szakmunkásoknál a munkahelyükhöz is kevésbé kötődnek, de mindkét típusra jellemző, hogy a stabilitás nagyobb kötődést is jelent.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

15. táblázat: A munkaerőpiaci csoportok munkahelyük iránti elkötelezettség szerinti megoszlása (%)

	Szekunder szegmens	Prekariátus		Primer alsó szegmens	Primer felső szegmens				Összesen
	Betanított/segéd-munkások instabil	Betanított/segéd-munkások stabil	Szaktanácsadók instabil	Szaktanácsadók stabil	Nem-fizikai instabil	Egyéb szellemi stabil	Diplomások stabil	Vállalkozók stabil	
	Kész hajtani a cég kedvéért ($\chi^2 = 121, p = 0,0000$)								
Teljesen egyetért	4	6	10	8	20	6	16	48	13
Egyetért	27	37	32	50	45	64	56	23	44
Ingadozik	33	29	31	30	21	21	21	17	26
Nem ért egyet	15	19	9	8	10	6	4	1	9
Egyáltalán nem	21	9	18	4	4	3	3	11	8
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100
	Áldozatra hajlandó, hogy a mostani munkahelyén dolgozzon ($\chi^2 = 91, p = 0,0000$)								
Teljesen egyetért	2	0	5	7	3	3	5	22	6
Egyetért	2	5	6	14	18	14	16	26	13
Ingadozik	12	23	22	34	29	27	34	27	27
Nem ért egyet	21	33	23	24	24	30	21	13	24
Egyáltalán nem	63	39	44	21	26	26	24	12	30
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Végül a munkaerőpiaci csoportok munkahelyi viszonyainak néhány jellemzőjét összehasonlítva (Függelék, F8. táblázat), azt látjuk, hogy

- a munkahelyi diszkrimináció érzete valamivel magasabb a betanított/segéd-munkások körében, mint szaktanácsadók között, és sokkal magasabb mindkét csoportban az instabilok, mint a stabilok esetében (első blokk);
- a munka és a család egyik munkaerőpiaci csoportban sem akadályozza erősen a másik működését, s csak a szaktanácsadók körében van a stabilitás és a feszültség hiánya között – mindkét irányban – szorosabb kapcsolat (második és harmadik blokk);

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

- mind a vezetők és a dolgozók közötti, mind a dolgozók egymás közötti viszonyai jobbak a szakmunkások, mint a betanított/segédmunkások körében, de míg az utóbbiak esetében az instabilitás a vezetői-dolgozói viszony romlásával jár együtt, addig ez a szakmunkások körében nem figyelhető meg, továbbá a dolgozók egymás közötti viszonya a szakmunkások esetében jobb a stabilak között (negyedik és ötödik blokk).

Összefoglalás

A prekariátus mérhetőségének és szociológiai vizsgálatának lehetősége azért izgalmas feladat, mert nemcsak operacionalizálhatóságáról, de már definiálásáról, sőt az osztályként való létezéséről is komoly viták folynak a nemzetközi társadalomtudományi diskurzusban. A viták új keletűnek számítanak, hiszen a kétezres évek során kaptak csak lángra, s Guy Standing a *The Precariat* című könyvének 2011-es megjelenésével jutottak újabb lendülethez (magyarul: Standing 2012).

Jelen tanulmányban (önsorsrontó módon) a definiálási nehézségeket annak megkettőzésével próbáltuk orvosolni, amennyiben két különböző adatbázis eltérő operacionalizálási lehetőségeinek megragadásával kísérleteztünk. A kísérlet lényege az volt, hogy a prekariátus társadalmi és munkaerőpiaci sajátosságait mindkét alkalommal a munkaerőpiacon hozzá legközelebb álló csoportokhoz viszonyítottuk, vagyis a prekariátust nem önmagában, s nem is a társadalom egészéhez képest próbáltuk megragadni, hanem a prekariátus relatív helyzet meghatározásával próbálkoztunk.

Tudván tudtuk azt is, hogy pontosan nem definiálhatjuk a prekariátust, hiszen annak immanens lényege a meghatározhatatlansága, változékonysága, összetettsége és társadalom-/munkaerőpiac-specifikus volta. Például az ISSP-adatbázison alapuló definiálás esetében ez a probléma úgy jelentkezik, hogy a két „szélső” (tehát látszólag jobban definiálható) munkaerőpiaci típusban is rejtőzhet némi prekariátus elem, például az instabil betanított/segédmunkás helyzetben lévők között is lehet feltörekvő, de még bizonytalan munkaerőpiaci helyzetű prekariátus, illetve a stabil szakmunkás (nálunk a primer alsó szegmens) is foglalhat magában zsákutcában ragadt munkaerőt, továbbá az instabil nem-fizikai dolgozókról is feltételezhetjük, hogy a prekariátus posztmodern csoportját foglalja magában.

Tanulmányunk elején arra vállalkoztunk, hogy rendelkezésünkre álló két adathalmaz segítségével megbecsüljük a prekariátus mint munkaerőpiaci csoport nagyságát, illetve megadjuk társadalomrajzának egy lehetséges keretét.

A két kutatás eredményeinek összehasonlítása azt sejteti, hogy e tekintetben további kutatásokra lenne szükség, amennyiben az integrációs kutatás adatait vizsgálva a foglalkoztatottak kb. 12 százaléka, ezzel szemben az ISSP-adatfelvétel szerint kb. kétszer annyian (a foglalkoztatottak 20%-a) tekinthető a prekariátus részének.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

Az eltérés nem véletlen, hiszen míg az integrációs munka során öt, addig az ISSP esetében csak két változót használtunk az operacionalizáláshoz.

A prekariátus társadalomrajzáról – a fent említett korlátokat szem előtt tartva – a következőket állapíthatjuk meg:

Az emberi és kapcsolati tőke esetében szinte minden dimenziójában a prekariátus és a primer alsó között nincs jelentős különbség, míg a szekunder szegmens ettől a szinttől drasztikusan leszakad. Az ISSP vizsgálat eredményei némi különbséget mutattak, hiszen a korábbi munkatapasztalatok hasznosíthatósága tekintetében kifejezetten a prekariátus van rossz helyzetben.

Értékrendjüket tekintve a prekariátus a primer alsó szegmensben lévőkre hasonlít, bár nagyon magas arányban látják negatívan az életüket. Ezzel a pesszimizmus-sal valamelyest összecseng az instabilitás szavazási hajlandóságra gyakorolt hatása, ami különösen a szakmunkások körében definiált prekariátus esetében erős.

A munkaerőpiacon a prekariátus a kereskedelem és a szállítási ágazatokban van magas arányban jelen.

A közmunka hatása több tekintetben is számottevő: a munkahelyi pozíció a prekariátus (a stabil betanított/segédmunkások és az instabil szakmunkások esetében) tekintetében még inkább bizonytalanná és kiszámíthatatlanná válik, ami nagyon alacsony jövedelemmel jár együtt.

A munka menetét a stabil csoportok jobban tudják befolyásolni, ami még a rugalmas munkaidő esetében is igaz: vagy csak nagyon kevésbé, vagy teljes mértékben tud változtatni rajta a munkavállaló.

Összességében látható, hogy a prekariátus az alapvető javak birtoklása, illetve az életszínvonal, a lakókönyezet esetében inkább a szekunder szegmensre hasonlít, addig az értékrendi, illetve az elégedettséggel kapcsolatos kérdésekben vagy a primer alsó szegmensre hajaz, vagy „beáll” a társadalmi lejtő közepére.

Irodalom

- Bukodi (2004): A munkaerő-piaci kirekesztődés folyamata. In: Monostori J. (szerk.): A szegénység és a társadalmi kirekesztődés folyamata. Tanulmányok. KSH, Budapest
- Gábor R. I. (1998): A posztoszocialista átalakulás munkaerőpiaci hatásairól Magyarországon. In: Jubileumi tudományos ülés. BKE, Budapest, 1 kötet.: 93–100.
- Galasi P. (szerk.) (1982): A munkaerőpiac szerkezete és működése Magyarországon. KJK, Budapest
- Galasi P. – Sik E. (1977): Adalékok a munkapiac elemzéséhez. Közgazdasági Szemle, 6: 661–670.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – *Integráció – Dezintegráció*

- Galasi P. – Sik E. (1979): A szegmentált munkaerőpiac elmélete. *Közgazdasági Szemle*, 12: 1487–1500.
- Hajdu G. – Sik E. (megj. alatt): A munkával kapcsolatos értékek a világban (1990–2014) és Magyarországon 2015-ben. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2016*. Társaság, Budapest
- Kelemen Zs. – Rakovics M. (2013): Prekaritás és habitus. Kérdések a prekariátusról, mint új osztályról és kategóriáról, Pierre Bourdieu társadalomelméletének tükrében. In: Hajdu et al. (szerk.): *Kötetlen. Az ELTE Angelusz Róbert Társadalomtudományi Szakkollégium tanulmánykötete*. ELTE ARTSZ, Budapest: 13–22. http://angelusz.elte.hu/sites/default/files/Kotetlen_2013.pdf
- Kertesi G. (1995): Cigány foglalkoztatás és munkanélküliség a rendszerváltás előtt és után. *Esély*, 6 (4): 19–63.
- Kertesi G. – Sziráczy Gy. (1983): Munkásmagatartások a munkaerőpiacon. *Valóság*, 4: 20–36.
- Kertesi G. – Köllő J. (1998): Regionális munkanélküliség és bérek az átmenet éveiben. A bérszerkezet alakulása Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 45 (7–8): 621–652.
- Köllő J. (1982): A külső és belső munkaerőpiac kapcsolata egy pamutszövőben. In: Galasi P. (szerk.): *A munkaerőpiac szerkezete és működése Magyarországon*. KJK, Budapest: 277–318.
- Köllő J. (2001): A munkanélküli járadék hatása az egyéni elhelyezkedési esélyekre. In: Fazekas Károly (szerk.) *Munkaerőpiaci Tükör 2001*. MTA KRTI-KTI, Budapest, 139–150. http://www.mtakti.hu/file/download/mt_2001_hun/egyben.pdf
- Nagy A. – Sziráczy Gy. (1982): Munkaerőpiaci szegmentáció Magyarországon a hetvenes évek közepén. In: Galasi P. (szerk.): *A munkaerőpiac szerkezete és működése Magyarországon*. KJK, 39–59.
- Sik, E. (1994): From the Multicoloured to the Black-and-White Economy: the Hungarian Second Economy and the Transformation. *Journal of Urban and Regional Research*, 18 (4): 46–70.
- Sik E. (1999): *Megközelítések a munka szociológiájához*. MKKE, Budapest
- Simonyi Á. (1996): A munka, változó értékek, régi és új formák. In: *Rejtőzködő jelen*. Hirschler Rezső Egyesület, Budapest: 294–315.
- Standing, G. (2012): Prekariátus: lakosokból állampolgárok? *Fordulat*, 19 (3): 22–50. http://epa.oszk.hu/02100/02121/00017/pdf/EPA02121_fordulat_19_028-051.pdf
- Stark, David (1988): Osztályozás és szelektív béralku a belső munkaerőpiacokon. *Gazdaság*, 4: 80–97.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

Szépe A. (2012): Prekariátus. Fordulat 19 (3): 11–20. http://epa.oszk.hu/02100/02121/00017/pdf/EPA02121_fordulat_19.pdf

Tordai B. (é. n.): A prekariátus fogalmáról. https://www.academia.edu/8358321/Tordai_Bence_A_prekariatus_fogalmarol

Függelék

F1. táblázat: A munkaerőpiaci csoportok szociodemográfiai jellemzői (%)

	Szekunder szegmens	Prekariátus			Primer alsó szegmens	Primer felső szegmens				Összesen
	Betanított/segéd-munkások instabil	Betanított/segéd-munkások stabil	Szakmunkások instabil	Szakmunkások stabil	Nem-fizikai instabil	Egyéb szellemi stabil	Diplomások stabil	Vállalkozók stabil		
N	76	74	52	132	49	79	97	44	603	
	Nem ($\chi^2 = 29, p = 0,0001$)									
Férfi	48	56	60	65	39	38	42	68	52	
	Roma ($\chi^2 = 86, p = 0,0000$)									
Igen	34	9	11	3	10	1	0	10	9	
	Korcsoport ($\chi^2 = 84, p = 0,0001$)									
18–29 éves	37	23	34	11	23	15	11	3	19	
30–39 éves	27	28	25	30	41	25	40	36	32	
40–49 éves	24	24	18	26	21	28	17	31	23	
50–59 éves	9	20	19	30	12	26	24	17	21	
60– éves	3	5	4	3	3	6	8	13	5	
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100	
	Régió ($\chi^2 = 103, p = 0,0000$)									
Közép-Magyarország	15	21	22	38	35	42	43	44	32	
Közép-Dunántúl	4	15	23	11	10	11	8	8	11	
Nyugat-Dunántúl	7	11	7	3	5	13	17	17	10	

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

	Szekunder szegmens	Prekariátus		Primer alsó szegmens	Primer felső szegmens				Összesen
	Betánított/segéd-munkások instabil	Betánított/segéd-munkások stabil	Szaktunokások instabil	Szaktunokások stabil	Nem-fizikai instabil	Egyéb szellemi stabil	Diplomások stabil	Vállalkozók stabil	
Észak-Magyarország	9	16	12	9	10	13	6	3	10
Észak-Alföld	35	10	12	12	13	6	5	10	13
Dél-Alföld	17	18	16	18	15	7	13	11	15
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Településtípus ($\chi^2 = 64, p = 0,0000$)									
Budapest	3	8	16	22	31	34	30	23	21
Megyeszékhely	17	19	6	20	21	26	21	10	18
Város	42	42	49	28	28	26	33	45	36
Falu	38	31	29	30	20	14	16	22	25
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

F2. táblázat: A munkaerőpiaci csoportok lakás- és lakókörnyezeti jellemzői (%)

	Szekunder szegmens	Prekariátus		Primer alsó szegmens	Primer felső szegmens				Összesen
	Betanított/segéd-munkások instabil	Betanított/segéd-munkások stabil	Szaktunókások instabil	Szaktunókások stabil	Nem-fizikai instabil	Egyéb szellemi stabil	Diplomások stabil	Vállalkozók stabil	
<i>N</i>	76	74	52	132	49	79	97	44	603
Lakóhely jellege ($\chi^2 = 90, p = 0,0000$)									
Olcsó környék	23	14	14	4	7	0	1	2	8
Közepes	70	84	69	86	93	88	78	85	82
Drága	7	2	17	10	0	12	21	13	10
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Épület jellege ($\chi^2 = 158, p = 0,0000$)									
Lakótelep	15	31	16	19	32	28	26	6	22
Zöldövezeti többlakásos	2	0	3	3	5	6	13	2	5
Városi többlakásos	0	4	9	11	5	13	14	0	8
Egyszintes ikerház	51	52	58	57	51	48	33	64	51
Többszintes ikerház	6	3	7	6	5	5	11	22	7
Hagyományos	26	10	7	4	2	0	3	6	7
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Szobaszám ($\chi^2 = 99, p = 0,0000$)									
1	8	9	4	3	3	1	4	3	4
2	59	50	44	47	47	49	29	26	44
3	29	38	41	39	34	38	50	30	38
4 vagy több	4	3	11	11	16	12	17	41	14
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

F3. táblázat: A munkaerőpiaci csoportok életszínvonalának és életminőségének jellemzői (%)

	Szekunder szegmens	Prekariátus		Primer alsó szegmens	Primer felső szegmens				Összesen
	Betanított/segéd-munkások instabil	Betanított/segéd-munkások stabil	Szakt munkások instabil	Szakt munkások stabil	Nem-fizikai instabil	Egyéb szellemi stabil	Diplomások stabil	Vállalkozók stabil	
<i>N</i>	76	74	52	132	49	79	97	44	603
	Objektív elemek								
	Van-e közdíj tartozásuk ($\chi^2 = 112, p = 0,0000$)								
Igen	50	14	19	8	17	7	3	3	14
	Van önkéntes nyugdíjbiztosítása ($\chi^2 = 66, p = 0,0000$)								
Van	0	1	9	11	20	15	20	11	18
	Van életbiztosítása ($\chi^2 = 93, p = 0,0000$)								
Van	14	10	18	19	44	31	50	55	28
	Szokott internetezni ($\chi^2 = 101, p = 0,0000$)								
Igen	55	71	85	85	96	99	99	95	85
	Van gépkocsi ($\chi^2 = 157, p = 0,0000$)								
Igen	18	35	69	65	63	76	75	86	60
	Van ingatlan ($\chi^2 = 70, p = 0,0000$)								
Igen	0	2	9	6	18	6	16	29	9
	Szubjektív elemek								
	Megélhetés módjának megítélése ($\chi^2 = 196, p = 0,0000$)								
Hónapról hónapra	51	11	18	6	5	7	2	2	13
Éppen csak	39	62	35	41	60	29	21	46	40
Beosztással jól	10	27	47	53	35	64	77	52	47
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

	Szekunder szegmens	Prekariátus		Primer alsó szegmens	Primer felső szegmens			Összesen	
	Betanított/segéd-munkások instabil	Betanított/segéd-munkások stabil	Szakt munkások instabil	Szakt munkások stabil	Nem-fizikai instabil	Egyéb szellemi stabil	Diplomások stabil		Vállalkozók stabil
<i>N</i>	76	74	52	132	49	79	97	44	603
	Anyagi helyzet megítélése ($\chi^2 = 169, p = 0,0000$)								
Nagyon rossz	13	4	2	1	1	1	3	0	3
Rossz	48	35	22	17	19	12	5	14	21
Is-is	35	50	61	57	61	59	37	52	52
Jó	4	11	15	26	19	28	55	34	24
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100
	Várható anyagi helyzet megítélése ($\chi^2 = 71, p = 0,0003$)								
Roszbab lesz	19	10	3	7	12	6	7	13	9
Ugyanilyen	56	68	54	63	54	66	63	46	61
Jobb lesz	17	13	31	24	15	19	21	36	21
Nem tudja	8	9	12	6	19	9	9	5	9
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

F4. táblázat: A munkaerőpiaci csoportok politikai viselkedésének és értékrendjének jellemzői (%)

	Szekunder szegmens	Prekariátus		Primer alsó szegmens	Primer felső szegmens				Összesen
	Betanított/segéd-munkások instabil	Betanított/segéd-munkások stabil	Szakt munkások instabil	Szakt munkások stabil	Nem-fizikai instabil	Egyéb szellemi stabil	Diplomások stabil	Vállalkozók stabil	
<i>N</i>	76	74	52	132	49	79	97	44	603
	Részt vett-e a 2014-es szavazáson ($\chi^2 = 58, p = 0,0002$)								
Igen	50	14	19	8	17	7	3	3	14
	Elmenne-e szavazni ($\chi^2 = 125, p = 0,0000$)								
Biztosan elmenne	18	28	25	50	21	56	51	54	40
Valószínűleg	41	34	36	31	45	31	32	30	34
Valószínűleg nem	13	9	6	4	13	6	3	4	7
Biztosan nem	22	28	15	13	21	6	7	11	15
Nem tudja	6	1	18	2	0	1	7	1	4
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100
	Melyik pártra szavazna ($\chi^2 = 101, p = 0,001$)								
Fidesz	20	23	24	36	22	38	35	33	30
MSZP	15	3	1	8	5	7	2	10	6
Jobbik	11	17	15	19	9	12	15	13	15
Egyéb	2	5	7	7	7	7	11	8	7
Nem tudja	52	52	53	30	57	36	37	36	42
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100
	Alsó három osztályba sorolja magát ($\chi^2 = 238, p = 0,0000$)								
Igen	59	30	24	14	9	5	4	3	18

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

F5. táblázat: A munkaerőpiaci csoportok munkarend szerinti megoszlása (%)

	Szekunder szegmens	Prekariátus		Primer alsó szegmens	Primer felső szegmens				Összesen
	Betanított/segéd-munkások instabil	Betanított/segéd-munkások stabil	Szakmunkások instabil	Szakmunkások stabil	Nem-fizikai instabil	Egyéb szellemi stabil	Diplomások stabil	Vállalkozók stabil	
<i>N</i>	76	74	52	132	49	79	97	44	603
	Otthon dolgozik ($\chi^2 = 107, p = 0,0000$)								
Mindig	0	6	4	3	7	3	6	11	5
Gyakran	5	3	6	2	6	10	6	23	6
Néha	9	3	4	11	30	14	21	39	15
Szinte soha	16	7	5	10	14	9	17	5	11
Soha	70	81	81	74	43	64	50	22	63
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100
	Hétvégén dolgozik ($\chi^2 = 61, p = 0,0003$)								
Mindig	0	5	8	5	7	1	3	12	5
Gyakran	25	32	35	23	13	19	12	45	23
Néha	32	18	26	34	38	25	35	27	30
Szinte soha	11	13	7	12	5	16	13	10	12
Soha	32	32	24	26	37	39	37	6	30
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100
	Munkarend önállósága ($\chi^2 = 204, p = 0,0000$)								
Munkarend meg-változtathatatlan	88	90	82	86	59	72	69	6	73
Némi szabadsága van	8	8	18	11	23	20	23	29	17
Teljesen rugalmas	4	2	0	3	18	8	8	65	10
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

	Szekunder szegmens	Prekariátus		Primer alsó szegmens	Primer felső szegmens				Összesen
	Betanított/segéd-munkások instabil	Betanított/segéd-munkások stabil	Szakt munkások instabil	Szakt munkások stabil	Nem-fizikai instabil	Egyéb szellemi stabil	Diplomások stabil	Vállalkozók stabil	
<i>N</i>	76	74	52	132	49	79	97	44	603
Műszakrend ($\chi^2 = 39, p = 0,0003$)									
Egy műszakos	72	48	47	55	81	79	74	60	64
Változó műszakos	20	40	42	33	16	17	20	37	28
Főnök határoz	8	12	11	12	3	4	6	3	8
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Munka menetének szabadsága ($\chi^2 = 222, p = 0,0000$)									
Ő dönt	0	4	1	5	32	14	18	76	16
Beleszól	21	30	42	39	44	41	61	24	40
Nincs beleszólása	79	66	57	56	24	45	21	0	44
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Munkaidő rugalmassága ($\chi^2 = 133, p = 0,0000$)									
Elmehet ha akar	5	15	8	17	31	23	31	77	24
Nem könnyen	47	38	44	26	45	48	35	17	37
Nehezen tudna	19	12	18	32	18	19	21	3	20
Nagyon nehezen tudna elmenni	29	35	30	25	6	10	13	3	19
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

F6. táblázat: A munkahely és a munkavégzés jellemzői a munkaerőpiaci csoportokban (%)

	Szekunder szegmens	Prekariátus		Primer alsó szegmens	Primer felső szegmens				Összesen
	Betanított/segéd-munkások instabil	Betanított/segéd-munkások stabil	Szaktanácsadók instabil	Szaktanácsadók stabil	Nem-fizikai instabil	Egyéb szellemi stabil	Diplomások stabil	Vállalkozók stabil	
<i>N</i>	76	74	52	132	49	79	97	44	603
Biztos állása van ($\chi^2 = 157, p = 0,0000$)									
Nagyon igaz	1	12	15	13	21	17	35	29	18
Igaz	13	40	36	51	21	48	38	32	39
Is-is	33	37	41	32	44	30	24	33	33
(Egyáltalán) nem igaz	53	11	8	4	14	5	3	6	10
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Karrierre van mód ($\chi^2 = 132, p = 0,0000$)									
Nagyon igaz	3	1	0	4	5	2	10	1	4
Igaz	4	3	10	16	25	18	32	15	16
Is-is	4	19	16	21	16	31	33	31	23
Nem igaz	39	49	58	49	39	41	20	34	40
Egyáltalán nem igaz	50	28	16	10	15	8	5	19	17
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Munkája érdekes ($\chi^2 = 188, p = 0,0000$)									
Nagyon igaz	0	4	8	8	34	11	37	37	17
Igaz	14	31	24	45	25	47	43	31	35
Is-is	31	30	47	33	24	30	17	23	29
Nem igaz	28	21	19	13	16	11	1	9	14
Egyáltalán nem igaz	27	14	2	1	1	1	2	0	5
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

	Munkája önálló ($\chi^2 = 148, p = 0,0000$)								
Nagyon igaz	10	4	4	11	33	15	17	66	17
Igaz	30	41	42	55	40	53	52	21	46
Is-is	24	37	40	20	19	22	23	9	24
Nem igaz	26	14	7	10	6	9	8	4	10
Egyáltalán nem igaz	10	4	7	4	2	1	0	0	3
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100
	Munkájával segíteni tud ($\chi^2 = 112, p = 0,0000$)								
Nagyon igaz	3	8	8	17	29	19	40	32	20
Igaz	34	40	57	51	47	48	42	42	46
Is-is	33	24	18	27	19	29	12	22	23
Nem igaz	12	20	10	4	5	3	4	4	7
Egyáltalán nem igaz	18	8	7	1	0	1	2	0	4
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100
	Munka hasznos ($\chi^2 = 92, p = 0,0000$)								
Nagyon igaz	1	11	13	20	23	21	44	23	21
Igaz	43	47	54	58	53	53	44	41	51
Is-is	51	32	24	19	9	19	8	27	22
Nem igaz	2	8	9	3	12	5	4	6	5
Egyáltalán nem igaz	3	2	0	0	3	2	0	3	1
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100
	Munka társas ($\chi^2 = 98, p = 0,0000$)								
Nagyon igaz	13	23	19	19	33	32	50	53	30
Igaz	31	42	58	64	47	44	34	36	45
Is-is	42	25	13	13	14	14	12	5	17
Nem igaz	11	9	10	4	5	10	3	4	7
Egyáltalán nem igaz	3	1	0	0	1	0	1	2	1
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

F7. táblázat: A munkaerőpiaci keresés jellemzői a munkaerőpiaci csoportokban (%)

	Szekunder szegmens	Prekariátus		Primer alsó szegmens	Primer felső szegmens				Összesen
	Betanított/segedmunkások instabil	Betanított/segedmunkások stabil	Szakmunkások instabil	Szakmunkások stabil	Nem-fizikai instabil	Egyéb szellemi stabil	Diplomások stabil	Vállalkozók stabil	
N	76	74	52	132	49	79	97	44	603
	Keres munkát ($\chi^2 = 170, p = 0,0000$)								
Igen	49	8	7	3	4	3	1	4	10
	Elmenne-e határozott idejű munkát végezni ($\chi^2 = 85, p = 0,0000$)								
Teljesen egyetért	24	14	12	3	11	5	5	0	8
Egyetért	49	30	28	23	23	14	27	15	25
Ingadozik	12	23	43	24	32	27	26	31	27
Nem ért egyet	12	13	10	30	17	29	20	26	21
Egyáltalán nem	3	20	7	20	17	25	22	28	19
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100
	Elmenne-e külföldre ($\chi^2 = 59, p = 0,0005$)								
Teljesen egyetért	9	10	12	4	1	6	10	0	6
Egyetért	13	5	11	8	10	9	2	8	8
Ingadozik	15	12	26	10	41	15	10	25	16
Nem ért egyet	19	30	14	25	17	22	33	15	24
Egyáltalán nem	44	43	37	53	31	48	45	52	46
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100
	Ha tehetné, mást dolgozna ($\chi^2 = 164, p = 0,0000$)								
Teljesen egyetért	37	26	12	6	9	2	3	5	11
Egyetért	28	27	27	10	17	14	6	7	15
Ingadozik	28	26	25	24	30	25	15	18	24
Nem ért egyet	5	17	19	38	17	44	39	28	29
Egyáltalán nem	2	4	17	22	27	15	37	42	21
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

F8. táblázat: A munkaerőpiaci csoportok munkahelyi viszonyainak jellemzői

	Szekunder szegmens	Prekariátus		Primer alsó szegmens	Primer felső szegmens				Összesen
	Betanított/segéd-munkások instabil	Betanított/segéd-munkások stabil	Szakmunkások instabil	Szakmunkások stabil	Nem-fizikai instabil	Egyéb szellemi stabil	Diplomások stabil	Vállalkozók stabil	
<i>N</i>	76	74	52	132	49	79	97	44	603
	Érte-e munkahelyén hátrányos megkülönböztetés ($\chi^2 = 115, p = 0,0000$)								
Igen	27	8	20	2	6	3	4	7	9
	Munkája akadályozza a családi életet ($\chi^2 = 73, p = 0,0001$)								
Mindig	0	2	8	0	0	1	0	0	1
Gyakran	12	11	9	8	6	5	6	5	8
Néha	28	34	25	18	25	12	23	35	22
Szinte soha	25	13	24	29	36	22	17	29	24
Soha	37	40	34	45	33	60	64	31	45
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100
	Családja akadályozza a munkáját ($\chi^2 = 48, p = 0,01$)								
Mindig	0	0	0	1	0	0	0	0	0
Gyakran	2	0	5	2	0	2	3	0	2
Néha	15	17	11	9	26	4	9	30	13
Szinte soha	23	24	28	26	31	27	19	31	25
Soha	60	59	56	62	43	67	69	39	60
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100
	Vezetők és dolgozók közötti viszony ($\chi^2 = 63, p = 0,0001$)								
Nagyon jó	6	5	19	21	27	24	33	47	22
Elég jó	50	55	53	50	39	61	51	42	51
Is-is	34	35	28	25	29	13	14	11	23
(Elég) rossz	10	5	0	4	5	2	2	0	4
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

	Szekunder szegmens	Prekariátus		Primer alsó szegmens	Primer felső szegmens				Összesen
	Betanított/segéd-munkások instabil	Betanított/segéd-munkások stabil	Szakt munkások instabil	Szakt munkások stabil	Nem-fizikai instabil	Egyéb szellemi stabil	Diplomások stabil	Vállalkozók stabil	
<i>N</i>	76	74	52	132	49	79	97	44	603
	Dolgozók közötti viszony ($\chi^2 = 82, p = 0,0000$)								
Nagyon jó	10	16	27	29	31	36	53	59	33
Elég jó	58	48	51	58	49	52	37	27	49
Is-is	27	33	22	11	20	11	6	14	16
(Elég) rossz	5	3	0	2	0	1	4	0	2
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Területi integráció és fejlesztéspolitika¹

Esettanulmány a Vértesi Natúrpark példáján

CSURGÓ BERNADETT* – MEGYESI BOLDIZSÁR**²

* MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet

** MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet

ABSZTRAKT

Tanulmányunkban arra keressük a választ, hogy a fejlesztési kezdeményezések milyen hatást gyakorolnak a területi integrációra. Kutatásunkban a Vértesi NatúrPark példáján keresztül azt vizsgáltuk, hogy egy területi alapú fejlesztési kezdeményezés képes-e átalakítani az érintettek térbeli kapcsolatait. Jelen tanulmány célja, hogy egy fejlesztéspolitikai tárgyú esettanulmány segítségével mutassuk be a területi integráció mechanizmusait.

Eredményeink azt mutatják, hogy a részvétel mértékét alapvetően meghatározza a szereplők státusza, a legaktívabbak az alapító tagok. A Vértesi Natúrpark programjaiban való részvétel és aktivitás mértéke növeli az egyéb jellegű térbeli kapcsolatok kiterjedtségét is. Az involváltságra hatással van a Vértesi Natúrparkhoz való térbeli közelség, ebből következően erős Csákvárnak és a környékének a szerepe az összefogásban. A térbeli közelségen alapuló integráltság a kezdeményezéssel való azonosulást is meghatározza és csökkenti a versengő elképzelések kibontakozását.

KULCSSZAVAK: területi integráció, vidékfejlesztés politika, vidéki társadalom

ABSTRACT

Territorial integration and development policy. The case of Vértes Nature Park

The paper seeks to understand the influences of development policy initiatives on territorial integration. Through the analysis of Vértes Nature Park case study we aimed at exploring whether the territorial relationships of the stakeholders can be restructured by spatially based development. The aim of the paper is to present the mechanisms of territorial integration by a case study analysis of rural territorial development.

Our findings show that the participation and involvement of stakeholders in rural development are determined by their role and status in the initiative, thus the initiator actors are the more active ones. The territorial relationships of stakeholders are increased and strengthened by the level of involvement in the activities of Vértes Nature Park. Nevertheless, the territorial

¹ A tanulmány az Integrációs és dezintegrációs folyamatok a magyar társadalomban című OTKA kutatás (108836) keretében készült.

² A szerzők 2015–2018 között mindketten Bolyai János Kutatási Ösztöndíjban részesülnek.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

closeness also affects the stakeholders' involvement. Csákvár and its surroundings have central position in this territorial relationship. The acceptance of the principals of the initiatives is also affected by the territorial closeness and it limits the contested development initiatives.

KEYWORDS: territorial integration, rural development policy, rural society

Bevezetés

Tanulmányunkban arra keressük a választ, hogy a fejlesztési kezdeményezések milyen hatást gyakorolnak a területi integrációra. Kutatásunkban azt vizsgáltuk a Vértesi Natúrpark példáján keresztül, hogy egy területi alapú fejlesztési kezdeményezés hogyan alakítja át, illetve képes-e átalakítani az érintettek térbeli kapcsolatait egy olyan térségben, amely a fővárostól és két megyeszékhelytől egyenlő távolságban, az elmúlt évtizedek kiköltözési hullámain és iparosítási célterületein kívül, de azok közelében kerül el.

A Vértesi Natúrpark mint területi alapú fejlesztési kezdeményezés, úgy véljük, jól példázza a területi alapú együttműködések kialakulásának a mechanizmusait. Rávilágít, hogy melyek a legfontosabb tényezők a szerveződésben való részvételnek, amelyek nem csupán a területfejlesztési összefogások esetében (LEADER, önkormányzati fejlesztési társulások) vannak jelen, de ugyanúgy meghatározó mechanizmusként jelennek meg más területi alapú összefogások esetében, mint például a közszolgáltatások szervezésében (oktatás, egészségügy, szociális szolgáltatások), vagy a kultúra és turizmus területén, de még a gazdasági területi alapú együttműködések esetében is. Jelen tanulmány célja, hogy egy fejlesztéspolitikai tárgyú esettanulmány segítségével mutassuk be a területi integráció mechanizmusait.

Az esettanulmányunkban az alábbi kérdésekre keressük a választ:

- Kiket, mely szervezeteket vont be az együttműködésbe az összefogást kezdeményező szervezet? Mi jellemzi az együttműködésben résztvevő szereplőket, honnan érkeztek, milyen háttérrel rendelkeznek?
- Mi jellemzi a szervezetek bevonását? Hogyan zajlott ez? Mire terjedt ki? Milyen kezdeményezéseken, projekteken keresztül történt a bevonás?
- Hogyan alakulnak az egyes szereplők térbeli kapcsolatai? Mi alakítja ezeket? Milyen hatással van a résztvevők területi kapcsolataira a területi alapú együttműködés?
- Mi határozza meg a résztvevők területi identitását és erre milyen befolyással van a területi alapú együttműködés?

A fenti kérdések megválaszolásával célunk a területi alapú fejlesztéspolitikai kezdeményezések területi integrációra gyakorolt hatásának, mechanizmusainak megértése.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

Tér, hely, társadalom

A tér a legújabb társadalomelméleti megközelítésekben egy komplex kategória, amely társadalmi folyamatok terméke. Elsőként a társadalomtudományokban Durkheim fogalmazta meg a tér társadalmi eredetét, és annak kulturális tartalmát hangsúlyozta (Durkheim 2003). Simmel térszociológiájának alap gondolata pedig, hogy a térérzékelés történelmi koronként változik. A térbeli alapminőségek a társadalmasodás alapformái, amelyek koronként a szemléleti folyamat során formálódnak meg társadalmilag, kapnak társadalmi jelentést (Simmel 2001, Tamáska 2011). Simmel szerint a tér az emberi psziché terméke, emberi képesség, amely képes a különböző dolgokat összekapcsolni (Simmel 2001). A klasszikusok nyomán Henri Lefebvre pedig már egyenesen társadalmilag megélt terekről beszél (Lefebvre 1991).

A kultúrákutatókban, de a történelem- és földrajztudományokban egyaránt legújabbban téri fordulatról (*spatial turn*) beszélnek (Gyáni 2007), amelynek kiindulópontja Soja (1989) nevéhez fűződik, aki a történelmi narratíva tériesítésére hívta fel a figyelmet. A territorializáció a társadalomtudományos gondolkodásban sem új keletű. Foucault (2000) már 1967-ben a mai kort a tér koraként határozta meg. Önálló társadalmi entitásként gondolt a térre és a térbeli viszonyok problematikája, a térbeliség sajátos struktúrája került az érdeklődése középpontjába. Foucault elsőként világít rá a tér és hatalom összekapcsolódására akkor, amikor arra hívja fel a figyelmet, hogy minden társadalomra jellemző egy sajátos térhasználati és térérzékelési mód, amit az adott hatalom kontroll alatt tart. A modern kor közigazgatási térfelosztása ezt a térbeli hatalmi kontrollt példázza (Foucault 2000). Giddens (1984) a cselekvések meghatározó rendezővelként tekint a térre az idő mellett. Egyszerre vizsgálja a struktúrákat kialakító társadalmi gyakorlatot és a társadalmi struktúrák által meghatározott térhasználatot. Bourdieu (1985) pedig olyan mezőként, társadalmi térként értelmezi a teret, amelyet az egyes társadalmi pozíciók közti viszonyok határoznak meg: a cselekvőket és a cselekvők csoportjait azok a viszonylagos pozíciók határozzák meg, amelyet a társadalmi térben, azaz mezőben foglalnak el. Bourdieu egyrészt Foucaulthoz hasonlóan hangsúlyozza a tér és hatalom összekapcsolódását, és kimondja például, hogy egy adott társadalmi tér leírható erőterként, azaz objektív hatalmi viszonyok halmazaként, amely kényszerítőleg hat és hatalommal bír mindenkire, aki a mezőbe lép (Bourdieu 1985). Emellett Bourdieu a térreprezentációk és szimbolikus térképzetek fontosságára is felhívja a figyelmet, amely pedig témánk egyik központi kérdéséhez, a térbeli reprezentációkhoz, térbeli identitáshoz is szorosan kapcsolódik.

Összességében tehát elmondható, hogy a térszociológia a társadalmi cselekvések középpontba állításával egységes keretben kezeli a tér anyagi, funkcionális és szimbolikus sajátosságait, amelyet összefoglalóan a territorializáció fogalmával is megragadhatunk.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

A territorializáció a vidékszociológiai irodalomnak is az egyik kulcsfogalma. A territorializáció problematikája azon túl, hogy a vidékkutatások kiindulópontja általában is köthető a térhez mint adott vidéki területhez: régióhoz, településhez. A hely- vagy térközpontú szemléletmód, azaz a territorializáció kérdése még tovább erősödött azáltal, hogy a 90-es évektől az európai vidékfejlesztési politikában is a területi elv vált meghatározóvá. A korábbi vertikális elosztási rendszert felváltotta a horizontális, azaz territoriális elv, ami annyit tesz, hogy az Európai Unió Strukturális Alapok forrásainak elosztása nem ágazati (oktatás, infrastruktúra stb.), hanem területi (régió, kistérség) kategóriákban zajlik (Richardson 2000).

A territorializáció a fejlesztéspolitikában azt is jelenti, hogy a hangsúly a helyi, lokális szintekre tevődött át. A fejlesztési programok, tervek és projektek nem egyszerűen általában a vidéki területekre, hanem egy-egy speciális, vagy adott vidéki térre vonatkoznak. Mindez azt is tételezi, hogy kialakult egy jellegzetes európai vidékfejlesztési modell, középpontjában a lokális terület perspektívájával (Moseley 2003, Ray 2001). Moseley (2003) öt tényezőt határoz meg, amely a lokális fejlesztés mellett szól, azaz a lokális perspektívát és a territoriális elvet indokolja. Az első érv, amely a lokális fejlesztések mellett szól, a helyi diverzitás. Az európai vidéki területek bár vannak közös vonásaik, alapvetően eltérnek egymástól. S bár definíció szerint minden vidéki területre az alacsonyabb népsűrűség és szabad területek dominanciája jellemző, gazdasági és társadalmi környezetük, problémáik, szükségleteik és fejlesztési potenciáljuk nagymértékben különbözik. Ezért a fejlesztési programoknak a lokális sajátosságokra érzékenynek kell lenniük. A második érv a lokális fejlesztések mellett, hogy a vidéket döntően egymást átfedő, egymással összefüggő, egymásnak esetenként ellentmondó problémák jellemzik, amelyek kezelésének legalkalmasabb szintje valahol az országos/regionális és a települési/közösségi szint között van, ahol a partnerség és koordináció a legjobban megvalósítható, a szektorális szereplők és az alulról jövő kezdeményezések érintettjeinek céljai, igényei a leginkább összeegyeztethetők. Ez a szint pedig jellemzően egy homogénebb földrajzi területet jelent. A harmadik érv, ami a lokális fejlesztést indokolja, a helyi identifikációhoz és mobilizáláshoz kapcsolódik. A vidékfejlesztés legfőbb erőforrását a helyiek jelentik, legyenek azok akár egyének, csoportok vagy cégek. Ezeket pedig csak akkor lehet a részvételre rávenni, ha relevánsnak érzik a problémát, és a megoldásától kézzel fogható előnyöket remélhetnek. Mindezek következményeként a legtöbb fejlesztési kezdeményezés működési területe földrajzilag lehatárolt és ideális esetben egy közigazgatási, földrajzi, vagy néprajzi egységbe eső településeket fog össze. Ez a fajta territorializáció és lokalitás már csak azért is indokolt, mert nem csak a fejlesztésekben, hanem a posztmodern társadalomszerveződésben is megnőtt a hálózatok szerepe, amint erre Boltanski – Chiapello (2005) rámutatnak, és ez a vidékfejlesztésben is új modellek kialakulását hozta (Megyesi 2012, 2014). Murdoch (2000) a vertikális és horizontális hálózatok szerepét elemzi a vidékfejlesztésben, Kovách és Kucerova (2006) pedig az új szereplőket, azok megjelenését, és ennek hatásait vizsgálják.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

A negyedik érv, amely a lokális fejlesztéseket indokolja Moseley (2003) szerint, hogy a fejlesztésekben egyre nagyobb szerepe van a helyi erőforrásoknak, amely nagyobb biztonságot és fenntarthatóságot kínál a jövőre nézve, mint a külső erőforrásokra túlzott mértékben támaszkodó stratégiák és fejlesztések. A lokális szinten megvalósított fejlesztések pedig sokkal inkább elősegítik a lokális erőforrások felértékelődését és bevonását, illetve a lokális elérésüket egyaránt. A lokális fejlesztések mellett szóló ötödik tényező a globalizálódás elleni védekezéshez kapcsolható, amely az elmúlt évtizedekben egyre hangsúlyosabban kapott helyet a tudományos és szakértői diskurzusban. Van der Ploeg és szerzőtársai (2000, 2004) a mezőgazdasági vállalkozások kilencvenes évekbeli tevékenységének változásait elemezve amellel érveltek, hogy az üzemek tevékenysége összetettebb lett, az üzemméret növekedése lelassult, így az évtizedes trendek, amelyek a méretnövekedés felé vezettek és a tevékenységek egyszerűsödését hozták magukkal, megfordultak. Ez a változás azért vált lehetővé, mert az átalakult európai uniós támogatási rendszernek köszönhetően a gazdák visszanyúlhattak az évtizedekkel korábbi helyi, azaz az adott területre, közösségre jellemző módszereikhez, és azokat újraértelmezve alkalmazhatták.

A globalizációra adott egyik válasz lehet a helyi sokszínűség erősítése és hirdetése, valamint a különbözőség ezen keresztül a „niche” jelleg megerősítése a fogyasztók fejében. Mindehhez erőteljesen kapcsolódnak a lokális identitás fejlődését és a megkülönböztető termékeket és szolgáltatásokat megcélzó, döntően lokális vidékfejlesztési kezdeményezések (Moseley 2003). Ilyen típusúak azok a fejlesztések, amelyeket Christopher Ray (1998) a kultúragazdaság elméletében ír le, de ide sorolható a wageningeni iskola (van der Ploeg, Renting) és Marsden integrált vidékfejlesztési modellje is (Marsden 2006, van der Ploeg & Renting 2000).

Ray (1998) elmélete szerint ezek a fejlesztések endogén jellegű helyi emberi és fizikai erőforrásokra építő gazdasági tevékenységen alapulnak. Szerinte a helyi, specifikus kulturális rendszerek jelkészleteinek megtalálása jelentheti a kulcsot a vidéki területek (lokálisok) társadalmi és gazdasági felemelkedéséhez. Ezek lehetnek a hagyományos ételek, helyi nyelvjárás, folklór, helyi művészetek, kézművesipar, történelmi látnivalók, irodalmi utalások, valamint a természeti környezet. A kultúra-gazdaság modell egyik központi eleme a helyi identitás, amely a helyi kulturális értékekre alapozva megújítható és átalakítható, amely kulcsfontosságú az adott vidéki terület külső megjelenítésében, promóciójában és a helyi közösségfejlesztésben egyaránt. A territorializáció fontos eleme tehát Ray elméletének is, amelyet jól példáz, ahogyan a helyi gasztronómia területi fejlődésben betöltött szerepét elemzi. Eredményei szerint az étel egyrészt megjelenik a régiókról alkotott sztereotípiák forrásaként, és ugyanígy a területi identitás szimbólumaként is jelentős szerepe van. Másrészt a vidéki turizmus az ételeken keresztül reklámozza és jeleníti meg az adott terület vidékiségét (Ray 1998). Raynél tehát a tér és identitás fogalma szorosan

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

összekapcsolódik. Az identitást a kultúra térbeliségeként értelmezi, ahol a térbeli identitás a helyi kultúra reprezentációja.

A territorializáció fogalma a vidékkutatásokban a folyamatok dinamikájának leírására is szolgál. A territorializáció megközelítés a régió és település közötti terület vizsgálatára koncentrál, központi kérdésfelvetése a lokális hálózat, kapcsolatrendszer (Bossuet 2006), és fókuszában az ember és környezet kapcsolata áll (Kelemen et al. 2014). A fejlesztéspolitikával foglalkozó írásokban leginkább a neo-endogén fejlesztésekkel kapcsolatosan merül fel a territorializáció, éppen azért, mert a területi elv az utóbbi évtizedekben vált hangsúlyossá; a neo-endogén fejlesztések pedig a közelmúlt fejleményének tekinthetők. A folyamatokat tágabb kontextusba helyezve látható, hogy a neo-endogén fejlesztések egyben globalizációkritikát is megfogalmaznak, amint arra van der Ploeg (2009) rámutat.

A territorializáció kérdést középpontba állítva ebben a tanulmányban azt vizsgáljuk, hogy egy fejlesztési kezdeményezés során meghatározott térben az érintettek hogyan érzékelik a tér sajátos jellegzetességeit, mit jelent számukra a fejlesztési koncepcióban lehatárolt tér, hogyan alakítja a fejlesztési térkonceptió a saját hely érzékelését, és mindez mennyiben alakítja át a térbeli mozgásokat, kapcsolatokat és a térbeli identitás konstrukciókat.

Tanulmányunk fókuszában a fejlesztéspolitika és területi integráció kapcsolata áll, melynek megértéséhez a Vértesi Natúrpark területén és résztvevői körében végzett vizsgálat során azt elemeztük, hogy a területfejlesztési összefogás/kezdeményezés hogyan hat az érintettek térbeli kapcsolataira, lokalitás percepciójára, lokális identitására. A részvétel mértéke hogyan befolyásolja az érintettek területi kapcsolatainak az átalakulását. Továbbá kutatásunk során arra kerestük a választ, hogy a helyi szereplők közül kik és miért képesek integrálódni egy adott fejlesztési összefogásba, és a kimaradásnak, dezintegrációnak melyek a legfontosabb okai, tényezői.

Módszerek

A kutatás során feltáró, kvalitatív esettanulmányt készítettünk (Kovács 2007, Yin 1994). A terepmunkát megelőzően elemeztük a Vértesi Natúrparkról az interneten elérhető anyagokat, ennek alapján állítottuk össze az interjúalanyok listáját. A félig strukturált interjúkat két szakaszban készítettük el, összesen 18 főt felkeresve.³ Az így nyert eredményeket a terepbejárással egészítettük ki.

³ A félig strukturált interjú kvalitatív kutatási technikának számít; célja, hogy az interjúalany életvilágáról gyűjtött információt, az interjúalany által elbeszélte jelenségeket a kutatási kérdés szempontjai szerint interpretálja (Kvale 1994). Bár a kérdező az előre összegyűjtött kérdések révén képes irányítani, fókuszálni a beszélgetést, a válaszadónak is nagy befolyása van az interjú menetére: az egyes témákról alkotott ismeretétől, véleményétől, érzéseitől függően ugyanis az interjúzó kisebb-nagyobb mértékben eltérhet az interjúfónaltól (Letenyei 2004).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

Mint a kvalitatív kutatások során általában, az esettanulmány-készítés során is alapvetően tematikus reprezentativitás elérése a cél. Jelen kutatásban az első körben felkeresendő interjúalanyok körét a dokumentumelemzés alapján állítottuk össze; ez a lista folyamatosan bővült a kutatás során a terepi tapasztalatok és az elkészített interjúk függvényében, hólabda módszert alkalmazva. Az interjúzást a telítési pontig folytattuk, azaz addig, amíg azt nem tapasztaltuk, hogy a különböző interjúalanyok hasonló történeteket mondanak el. A kutatás során felkerestük a Pro Vértes Közalapítványt, a Vértesi Natúrpark központját, és a résztvevő települések vezetőinek, valamint a területileg érintett idegenforgalmi, mezőgazdasági vállalkozók és civil szervezetek egy részét.

A Vértesi Natúrpark

Vizsgálatunk középpontjában a Vértesi Natúrpark áll, amely egy olyan fejlesztési kezdeményezés, ahol az eltérő típusú szereplők (civilek, önkormányzatok, vállalkozók) összefogásának alapját a földrajzi tér mint területi egység jelenti. Elsőként a natúrpark létrehozásának körülményeit és fő jellegzetességeit mutatjuk be röviden, majd a különböző szereplők részvételének és kimaradásának elemzésén keresztül vizsgáljuk a natúrpark mint területi alapú fejlesztési kezdeményezés integráló szerepét.

1. sz. térkép: A Vértesi Natúrpark

A természetvédelemért felelős miniszter által elismert magyarországi natúrparkok területi elhelyezkedése (2013. december) és kapcsolatuk a hazai nemzeti parkokkal és a nemzetipark-igazgatóságok működési területével

Forrás: A magyarországi Natúrparkok szakmai koncepciója 2014, 8. oldal

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

A Vértesi Natúrpark létrehozását a Pro Vértes Közalapítvány kezdeményezte, a szervezeten kívül 17 települési és két megyei önkormányzat, a Duna-Ípoly Nemzeti Park Igazgatósága, a Vértes Erdő Zrt. és a Fejér Megyei Természetbarát Szövetség vett részt az alapításban. Az alapító tagok névsora és az alapítás előzményeit bemutató leírás alapján is egyértelmű, hogy a természeti értékek megőrzése első rendű szempont volt a kezdeményezés életre hívásában. A kezdeményezés előzményének tekinthető, hogy hat települési önkormányzat (Tatabánya, Vértessomló, Várgesztes, Gánt, Szár, Szárliget) egy SAPPARD pályázat keretében létrehozta az Észak-Vértesi természetvédelmi területet, mint egy helyi védettségű területet. Majd 2005-ben az első hivatalos natúrparkként jött létre Magyarországon a Vértesi Natúrpark, amelybe helyi és országos védettségű területek egyaránt beletartoznak. A természetvédelmen túl, a Vértesi Natúrpark célkitűzéseinek fontos eleme a kulturális örökség és a társadalmi környezet egyaránt. Lényege a közös érdekképviselet.

„Mindig, amikor a polgármestereket megválasztják, akkor összegyűlik a 17 önkormányzat és akkor megvitatjuk, hogy hogyan lehet továbbmenni a Vértesi Natúrparkon belül.” – mondta az alapító szervezet egyik munkatársa.

Közös tevékenységek például a Vértesi Natúrpark teljes területére kiterjesztett szemégyűjtés, a helyi emlékek, fotók gyűjtése vagy a települési monográfiák. A tevékenységek irányítója döntően a Pro Vértes Közalapítvány. A tagok és érintettek megjelennek a kéréseikkel, ötleteikkel a Közalapítványnál, de legtöbbször annak munkatársai hajtják végre a feladatot, vagy nyújtanak segítséget az egyes szereplők pályázataiban. A résztvevők bevonásának fő eszközeként a tematikus fórumok jelennek meg, például többször is összehívták már a térségi lovas turizmus, vagy bakancsos turizmus szereplőit, és hasonlóképpen az oktatási szereplőket is az összefogás erősítésére és közös stratégia, illetve közös programok kidolgozására. Jellemző, hogy az önkormányzatokat szólítják meg először a kezdeményezésekkel.

Az, hogy a Vértesi Natúrpark fő célja a természeti értékek megőrzése, jól látható a kezdeményezés honlapját, illetve a kiadványokat, bemutatkozó és szóróanyagokat elemezve is. A természetvédelem fontosságát jelzi, hogy a kezdeményezés céljai között megjelenik a térségtől távolabb fekvő Velencei-tó vízminőségének javítása is.

A Vértesi Natúrpark honlapját áttekintve is megállapítható, hogy a térség látnivalóit, szálláshelyeit úgy mutatja be, mint a térségi turizmus honlapok általában, döntően különösebb magyarázat, és személyes hangvétel nélkül. A mezőgazdaságról és természetvédelemről szóló részek ezzel ellentétben hosszú, gazdag, néhol kifejezetten szakmai nyelven írt leírások. Mindez azt is jelzi, hogy a működtető Alapítvány esetében a szakmai tudás és érdeklődés is inkább a természetvédelem iránt van meg, bár a Vértesi Natúrpark céljai között hangsúlyosan jelen van a kulturális örökségvédelem is, és számos programot szerveznek ezen a területen is.

A természeti örökséghez köthető látnivalók közül magát a Vértes hegységet (a Vértesi Tájvédelmi Körzetet), és a Vértestest övező, a hegység lábánál elterülő nedves

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

lápréteket érdemes kiemelni. A Vértesi Natúrpark alapítójának, a Pro Vértés Közalapítványnak a kezelésében állnak ez utóbbi területek, valamint mintegy 8000 hektárnyi helyi jelentőségű védett terület. Érdekes, hogy a természetvédelmi tevékenység bemutatása során a Vértesi Natúrpark honlapja nem tesz említést a Vértesi TVK-ról. Általában elmondható, hogy a honlapon bemutatott természeti értékek jelentős része azokon a területeken található, amelyeket a Pro Vértés Közalapítvány kezel.

A Vértesi Natúrpark legfőbb tevékenysége tehát a természetvédelem, és minden egyéb tevékenység csak ennek kiegészítéseként vagy megerősítéseként jelenik meg. A természeti környezet a Vértesi Natúrpark fő szimbóluma, és ez a természeti, földrajzi jelleg a leghangsúlyosabb a Vértesi Natúrpark érintettjei számára is. A territorializáció a földrajzi, természeti környezetre vonatkozik a Vértesi Natúrpark esetében.

A kezdeményező közalapítvány számára fontos szempont, hogy elsősorban a Vértesi Natúrpark területéről vonja be a szereplőket a rendezvényeibe, tevékenységeibe. Például a Mihály napi rendezvényre a térségből hívják a kézműveseket és külső, nem térségi szereplő csak akkor jelenhet meg, ha a térségen belül nem találunk megfelelő résztvevőt, azaz nincs például olyan kézműves a térségen belül, aki egyébként a rendezvény tematikájához illik. Ez utóbbi esetben a Vértesi Natúrpark területén kívülről, de jellemzően akkor is a környékről próbálnak megfelelő résztvevőket találni. A térbeli elhelyezkedés az egyik kulcsszempont a résztvevők kiválasztásában.

A területiség szempontjából lényeges még, hogy egy másik területi alapú fejlesztési rendszer, a helyi LEADER közösség is betagozódik a Vértesi Natúrparkba és egyeztetés is van közöttük, bár a LEADER terület tágabb, mint a Vértesi Natúrpark területe, de mivel a Natúrpark jelenti a LEADER területen belül az egyik legaktívabb hálózatot, ez nagymértékben meghatározza a LEADER közösség munkáját is.

A nagyobb térségi szervezetek közül még a Vértesi Erdő Zrt. vesz részt a Vértesi Natúrpark kezdeményezésben, tagja is, sőt alapítója a Vértesi Natúrparknak, és bár a fejlesztéseik a legtöbbször egy irányba mutatnak, konfliktus mégis előfordul, a legtöbbször azért, mert az erdészet a fejlesztéseit nem kapcsolja a Vértesi Natúrparkhoz, hanem egyedi fejlesztésként jeleníti meg.

Fontos tehát, hogy a Vértesi Natúrpark kiindulása a területi lehatárolás, azaz a területiség az alapja a hálózatnak.

„Ha nincs ez a terület, akkor majdhogynem hiába fognak össze az emberek, tehát azért ezek az alapvető természeti-kulturális értékek és a kultúrtörténetnél pedig már ott van az ember is, tehát régóta élnek itt összefogásban az emberek” – jellemezte a natúrpark összefogást az egyik alapító szervezet munkatársa.

A Vértés mint földrajzi egység minden szereplő és érintett percepciójában egy területként jelenik meg. Fontos azonban, hogy néhány, a földrajzi egységen kívüli település (pl. Lovasberény), amely szomszédos települése a résztvevő településeknek

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

szívesen csatlakozna az összefogáshoz, de a földrajzi lehatárolás miatt ez eddig még nem történt meg. A Vértesi Natúrpark lényege tehát a terület szereplőinek hálózatba szervezése. A rendezvényeket általában az önkormányzatok, vagy egy-egy települési szereplő és a kezdeményező alapítvány közösen szervezi. Ezek a rendezvények, események jelennek meg a Vértesi Natúrpark honlapján is.

A Vértesi Natúrpark fontos szerepet tölt be a helyi tudástranszferek területén is. Számos képzést szervez, illetve a különböző képző szervezetek (pl. Agrárkamara) a Vértesi Natúrparkon keresztül érik el az érintetteket, illetve a tagok igényeinek megfelelően is szerveznek képzéseket.

A Vértesi Natúrpark legfőbb céljai a természetvédelemhez és a kulturális örökségvédelemhez kapcsolódnak. Így előfordul, hogy az önkormányzatokkal érdek- és véleményütközések vannak.

„Volt olyan, aki nehezményezte, hogy a falu körbe van véve Natura 2000-es területekkel és ez gátolja az ipartelepítési kezdeményezéseket... és ráadásul a Natura 2000-et keverte a Vértesi Natúrparkkal és Natura Parknak nevezte (nevet)...” – mondta az egyik megkérdezett.

A térségi szervezetek és intézmények többsége azonban döntően egyetért a fő elvekkkel és stratégiai irányvonalakkal, és az önkormányzatok is a fejlesztéseiket a Vértesi Natúrpark elveinek megfelelően tervezik és hajtják végre.

A továbbiakban a Vértesi Natúrparkba bevont különböző szereplőtípusokat mutatjuk be részletesebben, és röviden kitérünk azokra a szereplőkre is, amelyek jelentősnek tekinthetők a térség életében, de a Vértesi Natúrparkban nem vesznek részt. Célunk a különböző szereplők bevonódásának és kimaradásának elemzésén keresztül a Vértesi Natúrpark mint területi alapú összefogás integráló szerepének megértése.

Szereplők és szerepek a Vértesi Natúrparkban

ÖNKORMÁNYZATOK

A Vértesi Natúrpark kulcsfontosságú szereplőiként határozhatók meg a települési önkormányzatok. Tizenhét település önkormányzata vesz részt a Vértesi Natúrparkban. A működtető alapítvány mellett a legnagyobb beleszólása a natúrpark munkájába az önkormányzatoknak van. Az összes új tevékenység az önkormányzatokkal egyeztetve, vagy az ő kezdeményezésükkel valósul meg a Vértesi Natúrpark égisze alatt. Az önkormányzatoknak minden fejlesztési elképzelésüket egyeztetni kell a natúrpark tagságával, és elképzeléseiket igazítani kell a Vértesi Natúrpark elveihez. Ugyanakkor a Vértesi Natúrpark mint fejlesztési hálózat fontos erőforrásokat is biz-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

tosít azt önkormányzatok számára a közös pályázati tevékenység, a közös rendezvények és a tudástranszferek kapcsán.

Mindezek miatt nem véletlen tehát, hogy a Vértesi Natúrpark egyik legfőbb eredményeként is a települési önkormányzatok megyehatárokon átvívelő összefogását tekintik az érintettek.

„A Vértesi Natúrpark üléseken rendszeresen találkozunk (más önkormányzatokkal – a szerk.), de azon kívül is, ott alakultak ki olyan szoros kapcsolatok (...) nagyon szoros együttműködések alakítottunk ki, tehát ezek az ülések jó alkalmak, hogy információkat, neveket, címeket cseréljünk és sokszor ezért már úgy tudunk előrelépni, hogy nem kell végigjárni már azt a számléírást, mert van ez az összefogás... és megyehatárokon kívül is, ezzel sokkal több kapcsolatunk lett és gördülékenyebb” – mondta az egyik települési önkormányzat vezető tisztségviselője.

Fontos azonban megjegyezni, hogy a településeknek más területi egységekbe szerveződő kapcsolatai is vannak, ezek egy része a Vértesi Natúrpark területén belül, míg mások annak határain túl szerveződnek. A mikrotérségi kapcsolatok minden település esetében központi jelentőségűek, amelyekre néhány esetben fejlesztési vagy szolgáltatási együttműködések is épülnek (pl. Csákvár és térsége közigazgatási szolgáltatások). Emellett a járási közigazgatási kapcsolatok is fontos területi kapcsolati tényezőként jelennek meg a települések számára és a megyei lehatárolásnak is van jelentősége a térségi kapcsolatok szerveződésében.

„Nekünk itt kisebb a mi egységünk négy település, meg még kiegészítve talán kettővel. Itt nagyon sok mindent közösen oldunk meg, itt a Zámolyi-medence, meg a Vértesnek ez a fele, itt szorosabb az együttműködés, mert részint ugye ott más megye, más járás, más helyi közigazgatás, így a helyi kisebb problémákkal így nem annyira, csak a nagyobb közös pályázatokban vagyunk így együtt (...) és van a LEADER szervezet is, ami teljesen más területileg, és megtartottuk még ezt az Ezerjő Vidékfejlesztési Közösséget is, mert az is elég nagy területet, a Móri járás egész területét lefedi az, és így is lehessen együttműködni egymással, ezért megtartottuk ezt az egyesületet is” – mondta az egyik települési önkormányzat vezető tisztségviselője a területi alapú összefogásokról.

Az önkormányzatok számára a Vértesi Natúrpark fontos, de nem az egyedüli térségi szerveződést jelenti. Az önkormányzatok jellemzően többféle területi alapú összefogásban vesznek részt, amelyek részben vagy egészben önkormányzatok közötti kapcsolatot jelentenek. A Vértesi Natúrpark szerepe a többszereplős és közigazgatási határokon átnyúló hálózatba való szerveződés szempontjából jelentős a térségi önkormányzatok számára.

A Vértesi Natúrpark létrehozását megelőzően a települési önkormányzatok kapcsolatait a megyei vagy járási határok alapvetően befolyásolták. A Vértesi Natúrpark hatására kialakultak a megyei és járási határokon is átnyúló kapcsolatok és a más típusú szereplőkkel (civil, vállalkozás) való kapcsolatai is szorosabbá váltak az önkormányzatoknak.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

CIVIL SZERVEZETEK

Pro Vértes Alapítvány

A Natúrparkot egy civil szervezet, a Pro Vértes Közalapítvány hívta életre. Így a kezdeményezés kulcsszereplője is ez a civil szervezet. A Pro Vértes Közalapítvány a térség természeti értékeinek bemutatásában és védelmében az egyik legfontosabb térségi szereplő. A Pro Vértes Közalapítvány a Vértesi Natúrpark működtetője. A Vértesi Natúrpark tevékenységeit, céljait a tagokkal egyeztetve alakítják. Fontos azonban, hogy a Közalapítványnak a Vértesi Natúrparktól független tevékenységei is vannak, és számos olyan programot hajt végre, amely nem kapcsolódik szorosan a Natúrparkhoz. Összességében elmondható, hogy a Pro-Vértes Alapítvány egyik legfontosabb, de nem az egyetlen tevékenysége a natúrpark működtetése. Ezzel együtt a helyi szereplők többsége számára a natúrpark és az alapítvány tevékenysége összefonódik.

TURIZMUSHOZ KAPCSOLÓDÓ SZERVEZETEK

A natúrparkhoz kapcsolódó civil szervezetek jellemzően a helyi természeti értékekhez és/vagy kulturális értékekhez kapcsolódnak, olyan szervezetek ezek döntően, amelyek a helyi természeti értékeket vagy kulturális értékeket kívánják megőrizni, és jellemzően turisztikai cézzal bemutatni. Az idegenforgalmi attrakciók közül a természeti értékek és az épített örökség emelhetők ki a Vértes térségében. Az elemzést a természeti értékeket bemutató szereplőkkel kezdjük, majd pedig a kulturális örökségre építő szereplők térbeli kapcsolatait elemezzük.

Lovas turizmus, lovas tanyák

A lótarással, lótenyésztéssel és lovasturizmussal foglalkozó térségi szereplők közül többen is fontos szereplői és aktív résztvevői a Vértesi Natúrparknak. A helyi lovas vállalkozások egyik fontos szervezete a Lovasok Baráti Köre Egyesület, amely a Natúrpark rendezvényeinek is az egyik legaktívabb résztvevője, segítője. A lovas vállalkozások bevonódása a natúrpark tevékenységébe az egyesületen és annak vezetőjén keresztül történik, aki pedig a Pro Vértes Alapítvány vezetőjével való informális kapcsolaton keresztül került kapcsolatba a natúrparkkal.

Itt élek, köztük élek, a Leventével (Pro Vértes Közalapítvány vezetője) nagyon jó kapcsolatom van, hát elég közel vagyok ehhez a Vértesi Natúrparkhoz, meg a Pro Vérteshez, elég jó kapcsolatom van, jó rálátásom van, elég jól együtt tudunk működni, azt lehet mondani napi, heti kapcsolatban vagyunk – mondta az egyik civil szervezet vezetője.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

A helyi „lovások” számára a natúrpark egyfajta rendezvényközpontként jelenik meg, ahol ők is meg tudják mutatni magukat, és találkozhatnak más helyi szereplőkkel. A natúrpark jellemzően nem alakította át ezeknek a vállalkozásoknak a térbeli kapcsolatait, amely alapvetően a lótarás és tenyésztés köré szerveződik. Ugyanakkor a natúrpark rendezvényein keresztül több térségi településen is megerősödtek és aktívabbá váltak a kapcsolataik a szűk lovas körökön kívüli szereplőkkel.

„...sok ismerős van (lovások – a szerk.) száriak, bogláriak, akiket igazából ismertem már korábban is, de most már közelebbi kapcsolatok, barátságok szövődtek a közös munkának köszönhetően, a natúrpark kapcsán” – mondta az egyik civil szervezet vezetője.

A natúrparkot a lovások alapvetően a természeti környezettel és a természetbarát gazdálkodással azonosítják, ez a fő kapcsolódási pont a lovas szervezetek és a natúrpark között.

„...például most lesz hétvégén a szemétszedés, azt 12 évvel ezelőtt a M. Pityuval találtuk ki, ezt a szemétszedést Csákváron, elindultunk ötölük 4 lovaskocsival az udvarból, akkor 18-20 fővel, tavaly, ha jól emlékszem 150 ember vett részt ezen a szemétszedésen, mert első évben mi csináltuk a lovások, következő évben Leventének (Pro Vértes – a szerk.) felvetettük ezt az ötletet és ő nagyon szponzorálta meg támogatta és igazából onnantól kezdve ő az egésznek a fő szervezője a Pro Vértes és most már megértük azt, hogy a Vértesi Natúrpark területéről mindenhol jönnek szemetet szedni és mindenhol van szemétszedés” – mondta az egyik megkérdezett civil szervezet vezetője.

A lovas szervezetek leginkább a természetvédelmen keresztül kapcsolódnak a natúrparkhoz, illetve a natúrpark a természetvédelemhez kapcsolódó tevékenységeiket és törekvéseiket erősíti meg.

Múzeumok, kulturális szervezetek

Bár a kulturális örökség védelme, promóciója az egyik központi eleme a natúrparknak, a helyi múzeumok és kulturális szervezetek inkább csak lazán kapcsolódnak a natúrparkhoz. Figyelemmel kísérik a natúrpark kezdeményezéseit és elismerik az eredményeket, amit a térség promóciójában és turizmusfejlesztésben elért. Ugyanakkor a helyi múzeumok és kulturális szervezetek esetében a natúrparkban való részvétel legtöbbször csak a honlapon való megjelenésre korlátozódik. Néhány szervezet, jellemzően a térben legközelebb eső csákváriak és Csákvár környékiek a rendezvényeken is megjelennek. A kulturális szervezetek többsége számára a Natúrpark döntően promóciós felületet jelent. A natúrparkon belül ezeknek a szervezeteknek külön programok, kezdeményezések nincsenek.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

„Nagyon fontos munkát végeznek ők itt, van sok jó rendezvény például... persze fontos az is, hogy a honlapon összegyűjtik a legfontosabb szervezeteket, nevezetességeket, sőt még a szállásadókat is, de más ilyen kapcsolatunk nincs a natúrparkkal” – mondta az egyik kulturális szervezet vezető tisztségviselője.

A helyi kulturális szereplők a natúrparkot egy turizmusfejlesztési és térségpromóciós kezdeményezésként fogják fel, amelyben a természeti értékek bár kiemelt szimbólumként jelennek meg, ugyanolyan fontos a kulturális örökség is. Számukra a natúrpark terület mint kultúrtáj jelenik meg. A natúrpark a honlapján összegyűjti és bemutatja az általa lefedett terület fő kulturális értékeit és a hozzá kapcsolódó szervezeteket egyaránt, ezáltal egységes megjelenési felületet biztosítva a kulturális örökség legfőbb térségi szereplői számára is.

„...van egy kastély, egy puszta, itt van a legtöbb ló az országban, itt a hegy – egy napot simán el lehet tölteni Csákváron és környékén, úgy hogy nem unalmas... és ezt a natúrpark honlap jól bemutatja” – mondta a térségi látnivalók megjelenítése kapcsán az egyik helyi szereplő.

A múzeumok és kulturális szervezetek térbeli kapcsolataira a natúrpark azonban jelentősebb hatással nincs, az döntően a szakmai kapcsolatok mentén szerveződik és alapvetően szűkebb területen belül mutat aktivitást, mint a natúrpark területe. Ezek a szervezetek inkább mikrotérségi szinten aktívak, illetve a megyei és járási egységeknek fontos szerepe van a tevékenységükben és kapcsolataikban.

VÁLLALKOZÁSOK

A vállalkozásoknak három típusa jelenik meg a Vértesi Natúrpark szereplői között. A bevonódás alapján a legaktívabbak a kistermelő és kézműves vállalkozások, őket a részvétel intenzitásában a szállásadók és vendéglátók követik és végül a mezőgazdasági termelők következnek, akik többsége csak nagyon lazán és esetlegesen kapcsolódik a natúrpark hálózatához.

Kistermelők, kézművesek

A helyi kistermelők részvétele, bekapcsolódása a Vértesi Natúrparkba jellemzően a Pro Vértes Közalapítvány és a kistermelők közötti üzleti kapcsolaton, vagy informális, baráti kapcsolatokon keresztül történik.

„Nekik (Pro Vértes – a szerk.) van egy ilyen vásáruk, meg rendezvényeik, amire mindig szólnak, hogy lehet jönni... szóval én nagyon pozitív dolognak érzem, hogy ezzel egyáltalán valaki foglalkozik, a tevékenységüket, hogy egyáltalán vannak, csinálják... ugyanakkor azt is tudom, hogy vannak olyan gazdák, akik ezt komoly konkurenciának érzik, de hát ez az, ami olyan alternatíva, aminek lesz komoly eredménye, és nyilván ők itt komoly foglalkoztatók is, és nagyon is illeszkedik a környezetbe is ez az egész...”

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

ennek van jövője” – jellemezte a Pro Vértes és a natúrpark tevékenységét az egyik helyi kézműves.

Az egyik helyi kecskesajtos például úgy került kapcsolatba a Vértesi Natúrparkkal, hogy szénát vásárolt a Pro Vértes Alapítványtól, az alapítvány vezetőjével megismerkedve a termékei (sajtok, tej) is ismertté váltak a szűkebb szakmai kör számára is, majd felkerültek a termékek a Vértesi Natúrpark honlapjára. Emellett a kistermelő úgy kapcsolódik a Vértesi Natúrparkhoz, hogy meghívást kap a Vértesi Natúrpark rendezvényeire, és informálják a képzésekről és pályázati lehetőségekről is. Fontos azonban kiemelni, hogy formális együttműködési megállapodás, vagy tagfelvétel nem történt. Hasonló a helyzete a többi kistermelőnek vagy kézművesnek is. Informális csatornákon kerültek kapcsolatba a Vértesi Natúrparkkal. Például a helyi lószerszámkészítő a helyi lovas farmokon keresztül jutott el a natúrparkig, és jelenleg a kapcsolat a honlapon való szereplésen túl a rendezvényeken való részvételig és a rendezvényeken a szervezésben való bekapcsolódásig terjed.

A kistermelők, kézművesek bevonásának egy másik formája, amikor a Vértesi Natúrpark keres a rendezvényeihez vagy a honlapra meghatározott tevékenységgel foglalkozó helyi szereplőket. A méhészek, fazekasok integrációja a Vértesi Natúrparkba, amely döntően a honlapon való szereplést és a rendezvényeken való megjelenést, illetve a helyi kiadványokba történő megjelenítést jelenti, ezen a direkt megkereséses módon zajlott.

Fontos azonban megjegyezni, hogy a Vértes Natúrparkhoz kapcsolódó kistermelők és kézművesek térbeli kapcsolatai alapvetően nem változtak a Vértesi Natúrpark kapcsán. A legnagyobb változást az jelenti számukra, hogy a natúrparkon keresztül ismertté vált a tevékenységük és egyre több meghívást kapnak a térségen belüli rendezvényekre, ennyiben aktívabb lett a mozgásuk a Vértesi Natúrpark területén belül, bár van olyan kistermelő, aki a termelése volumenét nem tudja olyan ütemben növelni, ahogy a lehetőségek növekednek, így ő egyelőre nem tudta a térbeli kapcsolatait tovább növelni. Mások azonban arról számoltak be, hogy a natúrparkhoz köthető rendezvények kapcsán megismertek más, a térségben távolabb élő hasonló tevékenységet űző kézműveseket, akikkel ma már aktív kapcsolatot tartanak fent és ezáltal a térbeli mozgásuk is kiszélesedett és aktívabb lett.

Alapvetően azonban elmondható, hogy a kézművesek, kistermelők esetében a Vértesi Natúrpark döntően nem hozott létre új térbeli integrációt, de a korábbiakat megerősítette vagy aktivizálta, főként a rendezvényeken keresztül.

Szállásadók, vendéglátók

Csákváron magas színvonalat képviselő szálloda nincs, ezzel szemben több kisebb-nagyobb panzió, vendégház működik és ezek egy részét a Vértesi Natúrpark honlapján keresztül is el lehet érni, meg lehet ismerni.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

Csákvár előnye, hogy közel fekszik a fővároshoz, de két megyeszékhelyhez is, autópályán jól elérhető, „szép és nyugodt környezetet biztosít”; több vendégház is erre az ügyfélkörre épít. Ezek általában 4-8 fő elhelyezését teszik lehetővé, ezek egy része kulcsos házként működik, egy részük pedig magas színvonalú szolgáltatásokat, félpanziós ellátást is biztosít igény esetén.

A Vértesi Natúrparkkal való együttműködés nagyon változó: az egymás mellett éléstől az intenzív kapcsolatokig, egymás kölcsönös ajánlásáig terjed ennek a skálája.

„Nagyon hiányzik, hogy tudja, aki ide jön, hogy mi mindent talál itt. Hiába ismert Csákvár a lovassportról, ez nem elég, emellett más látványosságra is szükség van, és ezt a vendég elé kell tenni” – mondta az egyik megkérdezett vállalkozó.

A megkérdezett szereplőknek nincs ötlete arra, hogy mi lehetne a húzó termék Csákváron, de abban valamiféle végig nem gondolt konszenzus van arról, hogy valamelyik szereplő vezetésével együtt kellene működni a helyieknek. Ugyanakkor az együttműködést a szereplők közötti természetes verseny is akadályozza

„...nem küldi hozzám a vendégét enni, hanem maga, igénytelen, nomád körülmények között próbálja megoldani az étkeztetést” – mondta az együttműködés hiányáról és a nem egészséges versenyről az egyik megkérdezett.

Ennek az ellentmondásnak a feloldására nincs javaslat, illetve az egyes szereplők mást gondolnak arról, hogy kinek kellene felvállalnia a különböző igények összehangolásának feladatát, illetve kialakítania, hogy mi legyen a legnagyobb vonzereje a településnek. A natúrpark által képviselt irány csak az egyik lehetőséget jelenti. Ugyanakkor minél nagyobb egy-egy helyi szereplő integráltsága a natúrpark tevékenységébe, annál inkább azonosul a kezdeményezéssel, ami a versengő alternatívák kibontakozását is gátolja.

A szállásadók arról számoltak be, hogy a szállóvendégek a rendezvényekre jönnek, ugyanakkor ha nincs hol lakni, akkor az étterem kihasználtsága is alacsonyabb. A rendezvények egy része vállalati rendezvény, egy más része családi ünnep, ezek fontosak, mert a napi vendégekkel együtt ezek adnak elegendő forgalmat. A natúrparkot leginkább a rendezvények miatt tartják fontosnak, és sokan azt várják, hogy még több rendezvényt szervezzenek.

A vendéglátók hasonló tapasztalatokról számoltak be, mint a szállásadók, a térség, a település nem használja ki a lehetőségeit, nincs vezéregyéniség, aki a sok különböző látnivalót egységes kínálattá szervezné, a natúrpark sokkal inkább a természetvédelemre fókuszál, az idegenforgalom kevésbé hangsúlyos.

A vállalkozókra jellemző módon az interjúalanyaink saját teljesítményüket hangsúlyozzák, hiányolják az együttműködést, de meggyőződésük, hogy azt nem lehet itt megvalósítani:

„...én mindig elmondom, hogy mit lehet itt megnézni, hová érdemes elmenni, de hozzám soha nem küld senki senkit.”

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

„Mindenki sütögeti a maga pecsenyéjét – ebből kéne kimozdítani Csákvárt.” – hangzik el gyakran. „Igazi együttműködés itt nincs”, de elhangzott olyan vélemény, hogy nem is helyben kellene megvalósítani az együttműködést, hanem a tágabb környezettel.

Ugyanakkor kicsit távolabb, a Vértes nyugati lábainál, tehát a Vértesi Natúrpark területén belül fekvő Mór számára Csákvár, a központi település távol van. Az itt élő, idegenforgalommal foglalkozó szakértők számára a csákvári nevezetességek a helyi, környékbeli nevezetességeket követően jelenik meg, és annak ellenére, hogy a Vértesi Natúrpark honlapján szerepel a móri Helyi termék bolt, annak dolgozója nem számolt be élő kapcsolatról a Vértesi Natúrparkkal. A Mórton, borászokkal készült interjúk tapasztalatai hasonlóak voltak. Móra a vendégek a Velencei-tó mellől, esetleg a Balaton keleti partvidékéről érkeznek, amikor a rossz idő miatt nem lehet strandolni, itt pedig a bor az a termék, ami a legjobban eladható.

Mór a csákváriak számára is távolabbi település, nem partnereként, hanem a szomszédos települések egyikeként beszélnek róla, a bor szintén nem része a helyi identitásnak, és bár a vendéglátók tartanak móri borokat, egyáltalán nem törekszenek arra, hogy abból szélesebb választékot tartsanak.

A natúrpark leginkább a központi település szállásadói és vendéglátói számára jelenik meg pozitív erőforrásként, főként a térségi promóción és imázsteremtésen keresztül, míg ez a hatás a területen belüli távolabbi települések turisztikai vállalkozói számára már egyáltalán nem érvényesül. A natúrpark a vállalkozók térbeli együttműködésére nincs jelentős hatással az interjúk tanulsága szerint.

Agrárvállalkozások

A helyi gazdálkodók leginkább az Agrárkörnyezet-gazdálkodási programok (AKG program) révén kapcsolódnak be a Vértesi Natúrparknál folyó tevékenységekbe, az alapítvány tanfolyamokat tart számukra és bevonja őket a rendezvényeibe. Azok a gazdaságok, akik ebben nem vesznek részt, kimaradnak, jellemzően nem kapcsolódnak a natúrpark által létrehozott hálózathoz sem.

A Vértesi Natúrpark tevékenységei között a mezőgazdaság és az állattenyésztés is megjelenik. A térségben azonban jelentős mezőgazdasági tevékenységet folytató magánszemélyek és vállalkozások is találhatóak, így például a volt Csákvári Állami Gazdaságból alakult Csákvári Mezőgazdasági ZRt., vagy a korábbi téészből alakult Csákvári Agrár Kft. A két nagy cég mellett számos kis és közepes mezőgazdasági vállalkozás is működik a térségben.

A mezőgazdaság az elmúlt évtizedben az országos folyamatokat idéző módon alakult át.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

„...az állattenyésztés, különösen a tehenészet és a sertésenyésztés visszaszorult, a szántóföldi növénytermesztés megerősödött, a nem szántó területek jelentős része pedig a közalapítványhoz került” – mondta az egyik megkérdezett.

Az egyik nagy agrárvállalkozásnál jelenleg tradicionális növénytermesztési kultúrák vannak: őszi árpa, repce, kukorica, napraforgó, lucerna, őszi búza, és emellett részt vesznek egy AKG programban is, az érzékeny természeti területek programban. A programmal elégedettek kifejezetten sajnálják, hogy véget ért. Azért kezdtek bele, mert nagyon kedvező támogatást biztosított a résztvevő gazdálkodóknak, de az ökológiai gazdálkodásba nem vágtak bele.

„...nekünk az itt dolgozó 28 embernek a megélhetését kell biztosítanunk, abban nem látok piacot, nem látom benne a lehetőséget” – mondta az ökológiai gazdálkodásról az egyik megkérdezett agrárvállalkozó.

A kapcsolódó művelési módszereket a számítógépes program segítségével, autodidakta módon sajátították el. Mindemellett a gazdálkodásukban csak annyi változást hajtottak végre, amennyit szükséges volt.

„Az elődöm nem mert belevágni, azt mondta, hogy annyi adminisztrációval jár, hogy azt nem meri megkockáztatni, nem fog menni, de én azt mondtam, hogy gyerekek, ennyi pénzért le kell hajolni, ennyi pénzt nem hagyhatunk ott, meg kell pályázni, és meg kell tanulni, hogy hogyan kell csinálni, akkor is, ha erre fel kell venni valakit, [...] de van egy számítógépes program, ami segít abban, hogy mit lehet csinálni, segít az adminisztráció útvesztőjében eligazodni” – mondta az egyik agrárvállalkozó.

A natúrparkkal, illetve az azt működtető közalapítvánnyal az agrártermelők az AKG program kapcsán főként informális csatornákon keresztül kerültek kapcsolatba. Számos agrárvállalkozónak a Pro Vértes Közalapítvány segített az AKG program adminisztrációjában.

Az egyik agrárvállalkozás esetében például a Pro Vértes Közalapítvány a szomszédságban működik, a vezetők között is jó személyes kapcsolat van, így adott volt, hogy együttműködjenek, de az együttműködés mindvégig informális maradt. Emellett a cég mintegy 100 kisebb gazdával működik együtt, akiknek szárító kapacitást, esetenként értékesítési segítséget nyújtanak. Mintegy 1200-1500 hektárnyi területet megművelő gazdával alakult ki így kapcsolat, az integrátori kapcsolatok kiépítése azonban nem tudatosan zajlik. Az együttműködés alapjává vált szárítót sem azért építették, hogy a felesleges kapacitását kihasználják, hanem azért, mert a korábbiak az új rendeletek szerint nem lehetett tovább használni, és sikerült pályázati forrást találni az új szárító megépítésére. Általában igaz, hogy a géppark kialakítása során is a cél a saját gazdaságban felmerülő igények kielégítése. Az együttműködések pedig általában jellemző, hogy nem írják le a megegyezéseket:

„...idővel kialakul a partneri kör, ismerjük egymást, egymás szemébe nézve megalapodunk, aki nem megbízható, azt a papír sem köti...” – mondta az egyik megkérdezett.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

A térségi agrárvállalkozókra tehát az informális kapcsolatok jellemzőek, így nem véletlen, hogy a natúrparkban sem vesznek részt formálisan, de informális csatornákon számos ponton és módon (ökológiai gazdálkodás, képzések, integrátori kapcsolat, üzleti kapcsolat stb.) bekapcsolódnak a natúrpark tevékenységébe. Térbeli kapcsolataikra a natúrpark lényeges hatással nincsen, a már meglévő, döntően a térségen belüli közelségen, esetleg a szakmai-üzleti kapcsolatokon keresztül vonódnak be a natúrpark tevékenységébe is.

Összegzés

Sokféle szereplő, sok szálon eltérő erősséggel kapcsolódik a natúrparkhoz. A részvétel mértékét alapvetően meghatározza a szereplők státusza, vannak az alapító tagok és vannak a résztvevők. Az alapítók közül a legaktívabb a működtető Pro Vértesi Közalapítvány, illetve a 17 települési önkormányzat, a résztvevő érintettek közül legaktívabb szereplőként a lovasok és néhány kézműves/kistermelő jelenik meg.

A Vértesi Natúrpark programjaiban való részvétel és aktivitás mértéke növeli az egyéb jellegű térbeli kapcsolatok kiterjedtségét is. Az involváltságra hatással van a Vértesi Natúrparkhoz való térbeli közelség, ebből következően erős Csákvárnak és a környékének a szerepe az összefogásban.

Kutatásunkban arra tettünk kísérletet, hogy meghatározzuk a Vértesi Natúrparkban, mint területfejlesztési kezdeményezésben részt vevő szereplőket, a feladataikat, azt, hogy milyen tevékenységeket végeztek. Elemeztük, hogy milyen mértékben vonódtak be a Vértesi Natúrpark mindennapjaiba, és hogy ezt a bevonódást mennyiben határozta meg az adott szereplő térbeli közelsége, tevékenységének jellege, a hatalmi viszonyok, a közösséghez, vagy térséghez kötődés, a környezettudatosság, mint közös értékrend.

A vizsgálatban az alábbi szereplőtípusokat különböztettük meg: önkormányzatok, civil szervezetek, vállalkozások, ezen belül vendéglátók, helyi termék-előállítók, valamint mezőgazdasági tevékenységet végző vállalkozók.

Az önkormányzatok közül legaktívabban a Csákvári Önkormányzat vesz részt a Vértesi Natúrpark fejlesztési tevékenységében, amint erre korábban rámutattunk. A környezetvédelmi, vízügyi állami intézményekkel szorosan együttműködik a Pro Vértesi Közalapítvány, például a Velencei-tó védelmét szolgáló létesítmények átalakítása kapcsán – ennek az együttműködésnek az eredményei a Vértesi Natúrpark kezdeményezésben, mint természetvédelmi eredmények bukkannak fel (vizes élőhely védelem). A természetvédelem állami szereplőivel azonban csak csekélyebb mértékű együttműködés alakult ki. A térségi intézmények közül még a Vértesi Erdő Zrt. vesz részt aktívan a natúrpark-kezdeményezésben, valamint aktív egyeztetés folyik a LEADER Akciócsoport és natúrparkot működtető közalapítvány között is.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

A vállalkozásokat vizsgálva azt láthatjuk, hogy a térbeli távolság növekedésével meredeken csökken a Vértesi Natúrpark, és az adott vállalkozás közötti együttműködési képesség. Szinte a szomszéd településen is csak a látóvalók egyikeként érzékelik a Vértesi Natúrparkot, Csákváron pedig hol versenytársként, hol egy kicsit irigyelt szereplőként figyelik; közösen létrehozott projekteket nem találtunk. Közös munkát csak a kisüzemi gazdálkodókkal végzett a Vértesi Natúrpark, illetve a Pro Vértes Közalapítvány, a nagyobb gazdaságok azonban a személyes jó kapcsolatok mellett is, legfeljebb véletlenszerűen egyeztetnek a közalapítvánnyal, a Vértesi Natúrpark fejlesztéseiben nem vesznek részt.

A Vértesi Natúrpark vizsgálatunk szerint csak a közvetlen környezetét tudta bevonni és mozgósítani a fejlesztési során, a különböző fejlesztések nem álltak össze egységes rendszerré: a környezetvédelmi és természetvédelmi tevékenységek lazán kapcsolódnak a kulturális-örökségvédelmi kezdeményezésekhez, még lazábban a turisztikai fejlesztésekhez. A kezdeményezésben főszerepet játszó Pro Vértes Közalapítványtól térben távoli szereplők fejlesztési és tevékenysége nagyon gyengén jelenik meg a Vértesi Natúrpark kínálatában.

A Vértesi Natúrparkot, és az ahhoz kapcsolódó fejlesztéseket vizsgálva is kirajzolódik a szereplők törekvése arra, hogy területi alapú fejlesztéseket kezdeményezzenek, így öntudatlanul is igazodva a nyugat-európai trendekhez (Moseley, 2003). Szintén látható a helyi szereplők törekvése arra, hogy megtalálják a térséget egyedi tévő kínálatot és megerősítsék a térség imázsát és ezen keresztül a térségi identitást (Ray, 2001), ugyanakkor ebben a területi fókuszú fejlesztésben kevésbé jelennek meg a szereplő hálózatok (Murdoch, 2000); sokkal inkább egy szereplő köré szerveződik a térségben zajló fejlesztési tevékenység, és a Vértesi Natúrpark ennek egy példáját jelenti, még ha a célok között a hálózatépítés kiemelten jelenik is meg. A Vértesi Natúrpark, a Pro Vértes Közalapítvány és annak vezetője szorosabb-lazább kapcsolathatójára épülő, döntően természetvédelmi kezdeményezések laza láncolata, s bár számos eredményt értek el az utóbbi években, ezek lényegesen nem alakították át sem a térségi szereplők kapcsolatrendszerét, sem a térségi imázst és identitást. A térbeli kapcsolatok lényegesen szűkebb területekre korlátozódnak, mint amit a Vértesi Natúrpark lehatárol, és a térségi identitás is szűkebb, főként mikrotérségi, vagy települési szintekre korlátozódik, ebben a Vértesi Natúrparknak egyelőre nem sikerült változást elérnie. Komolyabb változást, a térségi szereplők nagyobb területi integrációját valószínűleg az egyszereplős modellből a valódi hálózatosodás (Murdoch 2000) irányába való elmozdulással lehetne elérni.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

Irodalom

- Boltanski, L., & Chiapello, E. (2005). *The New Spirit of Capitalism*. Verso, London – New York
- Bossuet, L. (2006): Peri-rural Populations in Search of Territory. *Sociologia Ruralis*, 46 (3): 214–228. <http://doi.org/10.1111/j.1467-9523.2006.00410.x> Utolsó letöltés: 2016. 08. 26.
- Bourdieu, P. (1985): The social space and the genesis of groups. *Theory and Society*, 14 (6): 723–744. <http://doi.org/10.1007/BF00174048> Utolsó letöltés: 2016. 08. 26.
- Durkheim, E. (2003). *A vallási élet elemi formái*. L'Harmattan, <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/vallasi-elet-elemi/pr01.html> Utolsó letöltés: 2016. 08. 26.
- Foucault, M. (2000): Eltérő terekről. In *Nyelv a végtelenhez: tanulmányok, előadások, beszélgetések* (147–157). Latin Betűk, Debrecen
- Giddens, A. (1984): *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. University of California Press, Berkeley and Los Angeles
- Gyáni, G. (2007). „Térbeli fordulat” és a várostörténet. *Korunk*, 18 (7)
- Kelemen, E. – Lazányi, O. – Asztalos, R. – Bela, G. – Czúcz, B. – Kertész, M., ... Pataki, G. (2014): Ökoszisztéma szolgáltatásokról a kiskunsági Homokhátság társadalmának szemszögéből. In Lengyel Szabolcs (szerk.): *IX. Magyar Természetvédelmi Biológiai Konferencia: „Tudományoktól a döntéshozatalig ”* (70). Szeged
- Kovács, I. & Kučerová, E. (2006): The Project Class in Central Europe: The Czech and Hungarian Cases. *Sociologia Ruralis*, 46 (1): 3–21. <http://doi.org/10.1111/j.1467-9523.2006.00403.x> Utolsó letöltés: 2016. 08. 26.
- Kovács, É. (szerk.): *Közösségtanulmány*. Néprajzi Múzeum, Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék PTE-BTK, Budapest – Pécs, <http://commonline.hu/content/kov%C3%A1cs-%C3%A9va-szerk-k%C3%B6z%C3%B6ss%C3%A9gtanulm%C3%A1ny> Utolsó letöltés: 2016. 08. 26.
- Kvale, S. (1994): Ten standard Objections to Qualitative Research Interviews. *Journal of Phenomenological Psychology*, 25 (2): 147–173. <http://doi.org/10.1163/156916294X00016> Utolsó letöltés: 2016. 08. 26.
- Lefebvre, H. (1991): *The Production of Space* (1 edition). Wiley-Blackwell, Oxford, OX, UK; Cambridge, Mass., USA
- Letenyei, L. (szerk.) (2004): *Településkutatás I*. L'Harmattan. http://www.tettconsult.eu/new/szoveges_htm/telepkutatas.htm Utolsó letöltés: 2016. 08. 26.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Integráció – Dezintegráció

- Marsden, T. (2006): The road towards sustainable rural development: issues of theory, policy and practice in a European context. In P. Cloke, T. Marsden & P. Mooney (eds.): *Handbook of Rural Studies*. SAGE: 201–212.
- Megyesi, B. (2012): Institutions and networks in rural development: two case studies from Hungary. In Stefan Sjöblom – Kjell Andersson – Terry Marsden – Sarah Skerratt (eds.): *Sustainability and Short-term Policies: Improving Governance in Spatial Policy Interventions*. Ashgate, Surrey: 217–244.
- Megyesi, B. (2014): Fejlesztéspolitika helyben: a társadalmi tőke és a fejlesztéspolitika összefüggései a vasvári és a lengyeltóti kistérségben készült esettanulmányok alapján: [doktori tézisek]. *Socio.hu*, 4 (3): 100–109.
- Moseley, M. (2003): *Rural Development: Principles and Practice*. SAGE
- Murdoch, J. (2000): Networks — a new paradigm of rural development? *Journal of Rural Studies*, 16 (4): 407–419. [http://doi.org/10.1016/S0743-0167\(00\)00022-X](http://doi.org/10.1016/S0743-0167(00)00022-X)
Utolsó letöltés: 2016. 08. 26.
- Ray, C. (1998): Culture, Intellectual Property and Territorial Rural Development. *Sociologia Ruralis*, 38 (1): 3–20. <http://doi.org/10.1111/1467-9523.00060>
Utolsó letöltés: 2016. 08. 26.
- Ray, C. (2001): Transnational Co-operation Between Rural Areas: Elements of a Political Economy of EU Rural Development. *Sociologia Ruralis*, 41 (3): 279–295. <http://doi.org/10.1111/1467-9523.00183>
Utolsó letöltés: 2016. 08. 26.
- Richardson, T. (2000): Discourses of Rurality in EU Spatial Policy: The European Spatial Development Perspective. *Sociologia Ruralis*, 40 (1): 53–71. <http://doi.org/10.1111/1467-9523.00131>
Utolsó letöltés: 2016. 08. 26.
- Simmel, G. (2001): A nagyváros és a szellemi élet. In *Válogatott társadalomelméleti tanulmányok*. Gondolat, Budapest: 223–233.
- Soja, E. W. (1989): *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*. Verso, London – New York
- Tamáskas, M. (2011): *A vidéki tér emlékezete*. Martin Opitz, Budapest <http://mek.oszk.hu/12300/12306/cimkes.html>
Utolsó letöltés: 2016. 08. 26.
- van der Ploeg, J. D. (2009): *The New Peasantries: Struggles for Autonomy and Sustainability in an Era of Empire and Globalization* (1 edition). Routledge, London
- Van Der Ploeg, J. D., & Renting, H. (2000): Impact and Potential: A Comparative Review of European Rural Development Practices. *Sociologia Ruralis*, 40 (4): 529–543. <http://doi.org/10.1111/1467-9523.00165>
Utolsó letöltés: 2016. 08. 26.
- van der Ploeg, J. D., & Renting, H. (2004): Behind the ‘Redux’: A Rejoinder to David Goodman. *Sociologia Ruralis*, 44 (2): 234–242. <http://doi.org/10.1111/j.1467-9523.2004.00272.x>
Utolsó letöltés: 2016. 08. 26.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – *Integráció – Dezintegráció*

Van Der Ploeg, J. D. – Renting, H. – Brunori, G. – Knickel, K. – Mannion, J. – Marsden, T. – ... Ventura, F. (2000): Rural Development: From Practices and Policies towards Theory. *Sociologia Ruralis*, 40 (4): 391–408. <http://doi.org/10.1111/1467-9523.00156> Utolsó letöltés: 2016. 08. 26.

Yin, R. K. (1994): *Case study research: design and methods*. Sage Publications

A radikalizmus szociális reprezentációja fiatalok körében

MURÁNYI ISTVÁN

Debreceni Egyetem Politikatudományi és Szociológiai Intézet

ABSZTRAKT

A tanulmányban egy nemzetközi kutatás (Myplace) adatait felhasználva, politikai szocializációs szempontból lényegesen eltérő két városban (Ózd és Sopron) élő 15–26 éves fiatalok radikalizmus értelmezését a szociális reprezentáció elmélet alapján vizsgáltuk. Az elméletre épülő egyik empirikus módszernek megfelelően, a 2012-ben lebonyolított kérdőíves adatfelvétel során asszociációs válaszok kvantifikálásával a radikalizmus reprezentációjának strukturális és tartalmi jellemzését követően a fiatalokra jellemző nacionalizmus és a demokratikus alapelvekhez való viszony, valamint a radikalizmus reprezentációjának kapcsolatát elemeztük.

KULCSSZAVAK: radikalizmus, szociális reprezentáció, nacionalizmus, demokratikus alapelvek, asszociáció

ABSTRACT

The social representation of radicalism among young people

In the study, using data from an international research (Myplace), relying on the theory of social representations, we examined the understanding of radicalism of young people aged 15 to 26 and living in two towns in Hungary (Ózd and Sopron) which differ significantly regarding their political socialization. In accordance with an empirical method based on the theory, we analyzed the relationship between young people's attitudes towards nationalism and the democratic principles and the representation of radicalism, following the structural and content characterization of the representation of radicalism through the quantification of associational responses received in the questionnaire survey conducted in 2012.

KEYWORDS: radicalism, social representation, nationalism, democratic principles, association

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Radikalizmusok az új kutatások tükrében

Bevezetés

A tanulmányban egy nemzetközi kutatás adataira támaszkodva vizsgáljuk a magyar fiatalok radikalizmusról kialakult szociális reprezentációját. A kérdőíves kutatás a Myplace projekt¹ keretében 2012. június-júliusban két magyarországi kisváros (Sopron és Ózd) 15–26 éves lakosságának N=600-600 fős valószínűségi mintáján készült.²

A projekt koncepciója szerint a fiatalok radikalizmusának részvételi formáit befolyásoló tényezők és az aktivizmus motivációinak mikroszintű megismerése a helyi környezethez kapcsolódik. A jól megválasztott helyszín adatai jobban reprezentálják az országon belüli jellegzetességeket, mint a nemzeti szintű átlagolt adatok. Mivel a fiatalok radikalizálódását meghatározó tényezők (nyilván) országoként és országon belül is sokfélék lehetnek, ezért a kutatási helyek kiválasztásához nem közös kritériumokat, hanem olyan lehetséges helyi tényezőket jelöltek ki³, amelyek összefügghetnek a radikalizmusra való fogékonysággal (Pollock – Hilary 2012).

A Myplace egyik kiemelt kutatási célja az volt, hogy az európai fiatalok körében mennyire elterjedt és milyen mértékben támogatják a szélsőjobboldali ideológiát, hogyan jellemezhetők a különböző kisebbségi csoportokkal szembeni negatív attitűdök (xenofóbia, kirekesztés, jóléti sovinizmus).

A szélsőjobb/ radikalizmus témakört elméleti szempontok alapján tárgyaló hazai politikatudományi írások egyik része a Jobbik Magyarországért Mozgalom választási sikerének magyarázatával (Karácsony – Róna 2010, Tóth – Graczár 2012), a másik része a szélsőjobboldal meghatározásának (Filippov 2011), illetve a Jobbik-jelenséget elemző szerzőket is foglalkoztató témával, a szélsőjobboldali szervezetek kategorizációjának problémájával foglalkozik (Gimes et al. 2008, 2009).

Az egyre növekvő számú hazai empirikus kutatások közt módszertani szempontból izgalmas és az eredményeket tekintve is hasznos az a politikatudományi analízis, amely a társadalmi kapcsolathálózati elemzés (Social Networks Analysis) segítségével az interneten elérhető adatok alapján a nemzeti radikális és szélsőjobboldali, valamint a Gárdák közötti kapcsolatháló létezésével és működésével foglalkozik (Malkovics 2013). Az online kutatások közül módszertani és elméleti szempontból is kiemelkedik a Jobbik Magyarországért Mozgalom Facebook oldalának rajongói körében végzett vizsgálat, melynek eredményeit offline kutatások eredményeivel

¹ Memory, Youth, Political Legacy And Civic Engagement, FP7-SSH-2010-1, GA Number: 266831

² A kutatás, illetve a minta további leírását lásd a Metszetek jelen számában Sik Domonkos írásában (A radikalizmus inkubációja Magyarországon - Sopron és Ózd esete). A kutatási téma szempontjából fontos jellemzője a két almintának az etnikai kisebbségek aránya: Ózdon 31 százalék, Sopronban 4 százalék.

³ Néhány javasolt kritérium a helyszínek kiválasztásához: differenciáló társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek politikai örökség; kontinuitás és diszkontinuitás; kisebbségi csoportok közösségi szegregációja és percepciója; populista pártok és társadalmi mozgalmak; ifjúsági szubkultúrák, radikális/populista csoportok integrációja.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – *Radikalizmusok az új kutatások tükrében*

összehasonlítva ismertetik a szerzők (Bartlett et al. 2013). A felnőtt és ifjúsági korcsoportok körében több olyan vizsgálat is készült, amelynek a szélsőjobboldali/radikális ideológia iránti affinitás volt a tárgya. Kiváló összefoglaló a fiatalokra (16–35 éves korcsoport) vonatkozó országos survey kutatások másodelemzésén alapuló tanulmány, amely sok más téma (nacionalizmus, demokrácia-felfogások, politikai szocializációs jellemzők, autoriter hajlam) mellett a szélsőjobboldali szubkultúrák szerepével és a radikális jobboldali ideológiával foglalkozott (Hunyadi et al. 2013). Az empirikus kutatások közül kiemelkedik a szélsőjobb iránti társadalmi keresletet az ESS (European Social Survey) adatbázisán a Jobboldali Extremizmus Index (Demand for Right-Wing Extremism Index, DEREK) segítségével normál lakossági populáción végzett elemzés (Krekó et al. 2011).

A többségében survey típusú kérdőíves kutatásokról olvasható, korábban hivatkozott hazai beszámolók gyakorlatilag nem foglalkoznak a kulcsfogalmak (szélsőjobb, jobboldal, szélsőség, radikalizmus) mérésére vonatkozó kritériumok (reliabilitás, validitás) megfelelésének problémáival. Többnyire arról sem olvashatunk, hogy a válaszadó fiatalok milyen jelentést tulajdonítanak meghatározó fogalmaknak, milyen dimenziókban és milyen mértékben ismerik a vizsgált fogalmakat. Ennek megfelelően a kutatóknak, illetve a kutatási beszámoló olvasójának leginkább csak feltételezése lehet arról, hogy az előzetes konceptualizálás alapján (vagy annak hiányában) kialakított állításokra (itemekre) vagy direkt kérdésekre reagáló válaszadók milyen szubjektív jelentéssel ruházzák fel a vizsgálat tárgyát jelölő fogalmat.

A pozitivistá szociológiai paradigmától eltérően a Myplace kutatás során az alapvető fogalmak vizsgálata során a lehetséges indikátorok vizsgálata – a valamilyen elmélethez kapcsolódó előzetes értelmezése helyett – a megalapozott elmélet (grounded theory) módszertanát követte. Ennek egyik lehetséges magyarázata: a radikalizmus – hasonlóan a szélsőjobboldal/nemzeti radikalizmus vagy a jobboldali populizmus – fogalmi meghatározása a külföldi és a hazai társadalomtudományi szakirodalomban többnyire azonos jelentéstartalommal, néhány referenciának tekinthető megközelítésen és kategorizáción alapul (Carter 2005, Norris 2005, Mudde 2000). Ennek köszönhetően egy helytelenül vagy egyáltalán nem definiált fogalommal közel azonosnak tekintett másik fogalom szintén pontatlan vagy szintén nem meghatározott. Gyakran egyáltalán nem olvashatunk arról, hogy a vizsgálatokban résztvevő és válaszadó fiatalok milyen jelentést tulajdonítanak a kutatás alapvető fogalmainak, milyen dimenziókban és milyen mértékben ismerik azokat. Ennek megfelelően a kutatóknak, illetve a kutatási beszámoló olvasójának leginkább csak feltételezése lehet arról, hogy az előzetes konceptualizálás alapján (vagy annak hiányában) kialakított állításokra (itemekre) vagy direkt kérdésekre reagáló válaszadók milyen szubjektív jelentéssel ruházzák fel a vizsgálat tárgyát jelölő fogalmat.

Tanulmányunkban a sokszor nem elkülönített fogalmakkal (populizmus, radikalizmus, szélsőség) jelölt témakör egyik meghatározó, a különböző társadalomtudományi kutatásokban és a hétköznapi diskurzusokban egyaránt gyakran előforduló

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – *Radikalizmusok az új kutatások tükrében*

radikalizmus kifejezés értelmezésére vonatkozó szociális reprezentáció leírására és annak néhány változó alapján történő jellemzésére törekszünk.

A szociális reprezentáció elmélet (Moscovici 1972, 1988) alkalmazását az indokolja, hogy olyan tudásszociológiai elemzésre nyújt lehetőséget, amely nem hipotetikus feltételezésekre (vagy még azokra sem) épül, hanem kommunikáció révén és társadalmi hatásokon keresztül alakult ki. A szociális reprezentációkat a társadalmi alanyok és a különböző társadalmi tárgyak interakciója hozza létre, kifejezik az emberek világképét, amely hozzásegíti őket az ismeretlen befogadásához, amely jelentést ad a környezetüknek és elhelyezi őket abban (Andreouli – Chrysochoou 2015).

A szociális reprezentáció elmélete

A szociális reprezentáció meghatározása – „...a közös jelentések konszenzuális világa, amiben a csoporttagok kommunikálnak és interakcióban vannak” (Purkhardt 1993: 75) – és folyamata (lehorgonyzás és objektiváció) szorosan kapcsolódik a társadalmi identitáshoz, mivel tartalmazza a csoporttagoknak a közös világukról alkotott interpretációját. A szociális reprezentáció elmélete ily módon közeli kapcsolatot feltételez a szociális reprezentáció és a csoportfolyamatok, különösen a szociális identitás létrehozása és kifejezése között.

A szociális reprezentációk integrálják az egyéni gyakorlatokat, ugyanakkor kollektív szociális normákat, értékeket és tudásokat prezentálnak (Meier – Kirchner, 1998). A csoportban zajló interakciók során keletkező szociális reprezentációk gyakran narratív formában jelennek meg, biztosítva a csoport történetiségét és időbeni folytonosságát (Vincze – Kőváriné, 2003).

A radikalizmus szociális reprezentációjának empirikus vizsgálatát az asszociációs kérdéseinkre⁴ adott három lehetséges válasz alapján végeztük. A szociális reprezentáció elmélete, illetve az eredeti teóriához kapcsolódó további elméletek közül Jean-Claude Abric „központi mag elmélet”-ének (Central Nucleus Theory, a továbbiakban: CNT) modelljét alkalmaztuk a szabad asszociációs kérdésekre adott válaszok elemzésére (Abric 1994a). A CNT Serge Moscovici szociális reprezentáció általános elméletéhez (Moscovici 1976) kapcsolódó kiegészítő megközelítés, melynek elméleti és módszertani továbbfejlesztéséhez más kutatók (Verges, Gruimelli, Rouquette, Moliner, Morin) is hozzájárultak. Az elmélet azon a feltevésen alapul, hogy a szociális tárgytól függetlenül bármely szociális reprezentáció egy kettős rendszerbe rendeződik. E kettős rendszer fő funkciója, hogy fenntartsa a reprezentáció stabilitását a csoporton belül, amely azt közvetíti. Másként fogalmazva, a rendszer stabilizálja a jelentéseket, melyeket a csoporttagok a reprezentáció tárgyával összekapcsolnak.

⁴ Mi jut eszedbe elsőként, ha az a szót halod, hogy radikalizmus? Másodikként: / Harmadikként:

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – *Radikalizmusok az új kutatások tükrében*

A központi mag elmélet szerint a reprezentáció egy olyan hiedelemkészlet, amely egy mag köré szervezett perifériás elemeket tartalmaz. A mag korlátozott számú hiedelmekből áll, melyeknek értelmezése és elfogadása jelentős a csoporton belül, és időben is rendkívül stabilak. Ezzel ellentétben a perifériás hiedelmek száma nagyobb lehet, eloszlásuk egyenlőtlen a csoportban és idővel változnak (Moliner – Abric 2015).

A CNT feltevéseinek és téziseinek részletes ismertetését mellőzve, a továbbiakban az elmélet logikáját és a kapcsolódó módszertani keretet foglaljuk össze (Sá 1995).

A központi mag identifikálásának módszertani lehetősége az a javaslat, amely szerint a központi kogníciókat mennyiségi és minőségi tulajdonságok jellemzik (Moliner 1994). A centrális elemek kvalitatív tulajdonságai közvetlenül a szociális reprezentáció elméletéből erednek és a központi helyzetet biztosítják. Ebben az értelemben egy adott kogníció azért központi, mert szoros kapcsolatban van a reprezentáció tárgyával, szimbolikus érték és asszociatív erő jellemzi. A centrális elemek kvantitatív tulajdonságai a kvalitatívból erednek, azok következményei. Ezek az elemek „kiugrás”-ként (saliency) jellemezhetők: például milyen gyakran és/vagy azonnal mutatják a reprezentáció tárgyát, és hány kapcsolatot tartanak a reprezentáció más elemeivel.

Az általunk követett egyik konkrét empirikus módszer (Verges 1992) alapján az állapítható meg, hogy az alanyok legfeljebb három szóval (vagy értelmezhető narratív reagálással) asszociáltak a felkínált – esetünkben a radikalizmus – szóra. Az asszociációkat a jelentések közötti hasonlóságok alapján szemantikai kategóriákba soroltuk. Az adatelemzés során két kritériumot használtunk: az *előfordulási gyakoriságot*, illetve a *felidézés sorrendjét*. A kettős elemzés alapja az volt, hogy a gyakoribban és gyorsabban felidézett kategóriák nagyobb valószínűséggel tartoznak a központi maghoz. A tulajdonságokat egytől háromig súlyoztuk, annak megfelelően, milyen sorrendben idézték fel a kategóriákat (az alacsonyabb pont gyorsabb reagálást jelentett). Ha az átlagos gyakoriságot és az átlagos sorrendet vesszük alapul, akkor a kategóriákat a következő négy csoportba lehetett besorolni:

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Radikalizmusok az új kutatások tükrében

1. táblázat: Az asszociációs kategóriák csoportosítása gyakoriság és felidézési sorrend alapján

1. csoport Átlag feletti gyakoriság Átlag alatti felidézési sorrend	2. csoport Átlag feletti gyakoriság Átlag feletti felidézési sorrend
3. csoport Átlag alatti gyakoriság Átlag alatti felidézési sorrend	4. csoport Átlag alatti gyakoriság Átlag feletti felidézési sorrend

A bal felső sarokban lévő kategóriák – a leggyakrabban előforduló és leggyorsabban reagált – nagyon valószínű, hogy a központi maghoz tartoznak. Ezzel szemben azok, amelyek a jobb alsó negyedben vannak – nagyobb valószínűséggel perifériális helyzetűek. A másik két negyedbe sorolt kategóriákat olyan perifériális kognícióknak tekinthetjük, amelyek szorosan kapcsolódnak a központi maghoz.

Az elemezhető asszociációs válaszok⁵ első szintű kategorizálása során kialakított 28 tematikus csoport felhasználásával (összevonásával) 10 szemantikailag homogén kategóriát képeztünk.⁶

A kialakított kategóriák közül négy (Erőszak, Szélsőség, Rasszizmus, Negatív) esetben az asszociációk említése gyakrabban fordult elő, mint a teljes mintára jellemző átlag (55 említés), míg öt kategóriánál az említések sorrendjének (1 pont: elsőként, 2 pont: másodikként, 3 pont: harmadikként említett) átlaga kisebb, mint a minta sorrend átlaga (1,5).

2. táblázat: Az asszociációs kategóriák képzése: említési gyakoriság és sorrend

	Említés (összes)	Rangsor
Erőszak	123	1,390
Szélsőség	87	1,229
Rasszizmus	69	1,710
Negatív	83	1,614
Politika	46	1,369

⁵ A teljes mintában az első asszociációs kérdésre a válaszadók 59%-a nem tudott, míg 11%-a nem akart válaszolni (a második kérdés esetén 77 és 11%, a harmadik kérdésnél 83 és 11% a megfelelő arány).

⁶ A szemantikailag homogén kategóriák és a hozzájuk tartozó asszociációs válaszok tematikus csoportjai: erőszak (erő, harc); szélsőség (szélsőség) rasszizmus (rasszizmus, fajgyűlölet, arab, cigány zsidó); negatív attitűd (elutasítás, negatív, bűn); politika (politika); változás (eltérő, új, terjedő); neutrális (egyéb, semmi, gyökerek), mozgalom (gárda, tüntetés); pozitív attitűd (pozitív, határozott); politikai ideológia (eszme, kommunista, fasizmus).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Radikalizmusok az új kutatások tükrében

	Említés (összes)	Rangsor
Politikai ideológia	24	1,708
Pozitív attitűd	21	1,809
Neutrális	44	1,136
Mozgalom	24	1,708
Változás	27	1,333
MINTA ÁTLAG	55	1,500

Az említések gyakorisága és a sorrend átlagok alapján a CNT modellt követve, négy csoportot képeztünk. Az ózdi és soproni fiatalok radikalizmusra vonatkozó szociális reprezentációjának egyik központi elemében az erő és harc asszociációk szerepelnek (*erőszak*). A másik meghatározó reprezentációs elem a normálistól eltérő, a hétköznapi diskurzusokban többnyire az erőszakkal összekapcsolt deviancia (*szélsőség*). A szociális reprezentáció központi magjához kapcsolódó, ugyanakkor átmeneti, inkább perifériális szerepet betöltő két csoport (2. és 3. csoport) egyikében a rasszizmus és az elutasított kisebbségi csoportok kategória (*rasszizmus*) az elítélő minősítéssel (*negatív*) kapcsolódik, míg a másokban a *politika* és a türelmetlen, gyors változás (*változás*) a semleges viszonyulást kifejező asszociációkkal (*neutrális*) szerepel. Az egyértelműen perifériális pozícióban lévő asszociációs kategóriában (4. csoport) a kedvező megítélést kifejező kategória (*pozitív attitűd*) mellett a szervezetre (*mozgalom*) és politikai világrépre (*politikai ideológia*) vonatkozó asszociációk találhatóak.

3. táblázat: Az asszociációs kategóriák és csoportosításuk

1. csoport: Erőszakos szélsőség Átlag feletti gyakoriság + átlag alatti felidézési sorrend	erőszak, szélsőség
2. csoport: Elutasított rasszizmus Átlag feletti gyakoriság + átlag feletti felidézési sorrend	rasszizmus, negatív
3. csoport: Új politika Átlag alatti gyakoriság + átlag alatti felidézési sorrend	politika, neutrális, változás
4. csoport: Támogatott szervezet Átlag alatti gyakoriság + átlag feletti felidézési sorrend	politikai ideológia, pozitív attitűd, mozgalom

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Radikalizmusok az új kutatások tükrében

A radikalizmus szociális reprezentációjában a központi mag átfogó eleme az erőszak (Erőszakos szélsőség), amelyhez a mag és periféria között a rasszizmus célcsoportokkal és a faji előítéletekkel (Elutasított rasszizmus), illetve a politikával és változással kapcsolatos asszociációk (Új politika) kapcsolódnak.

A reprezentáció sajátossága, hogy meghatározó a fogalomhoz való negatív viszonyulás: a központi mag mellett az egyik közvetítő kategóriában (Elutasított rasszizmus) is jelen van az elutasítás. Ugyanakkor a másik közvetítő kategóriában (Új politika) a politika és változás elemek a semleges asszociációkkal, míg a kifejezetten súlytalan helyzetű (perifériális pozíció), a mozgalomra és ideológiára vonatkozó reagálások az egyértelműen pozitív jellemzőkkel és minősítésekkel (Támogatott szervezet) együtt fordulnak elő.

A fiatalok radikalizmus reprezentációja logikusan interpretálható struktúrába szerveződik. A meghatározó centrális mag mellett a közvetítő kategóriák egyike szintén a fogalom erőszakos jellegét és elutasítását képviseli. A másik két asszociációs kategóriatípus már megengedi a semleges vagy támogatott viszonyulást, de nem centrális pozícióban, hanem a reprezentáció perifériájának részeként.

A radikalizmus szociális reprezentációját jellemző asszociációs csoportok megoszlása közel azonos a teljes mintában és a két almintában, de a csoportok közötti szignifikáns⁷ eltérések figyelemre méltóak: az ózdi fiatalokra 12%-kal nagyobb arányban jellemző a reprezentáció hiánya és mindegyik asszociációs csoport aránya magasabb a soproni fiatalok körében. Ez azt jelenti, hogy a teljes mintára jellemző tendencia a két almintában is változatlan: az extrém módon nagyarányú reprezentációhiány mellett az erőszakos szélsőség és elutasított rasszizmus reprezentációs elemek nagyobb arányban vannak, mint a változást sürgető, de semleges politikai és pozitív mozgalmi reprezentációs tartalmak.

4. táblázat: Az asszociációs csoportok megoszlása (%-ban)

	Teljes minta (N=1187)	Ózd (N=590)	Sopron (N=597)
1. csoport (core) / Erőszakos szélsőség**	15	12	18
2. csoport (átmenet) / Elutasított rasszizmus**	11	8	13
3. csoport (átmenet) / Új politika	9	8	10
4. csoport (periféria) / Támogatott szervezet**	5	3	7
5. csoport (reprezentáció hiány) / Hiány**	70	76	64

⁷ A statisztikai elemzések eredményeinek közzétele során a * ($p \leq 0,05$) és a ** ($p \leq 0,001$) jelölések a következő statisztikai próbákra vonatkoznak: khí-négyzet próba (első a zárójelben) és a két mintás T-próba (Independent Samples T test).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – *Radikalizmusok az új kutatások tükrében*

A továbbiakban csupán két változó – nacionalista, illetve autokratikus/demokratikus politikai rendszer attitűd – alapján jellemezzük a radikalizmus szociális reprezentációja vizsgálata során képzett asszociációs csoportokat. Ezt egyrészt a területi korlátok, másrészt a radikalizmus és a két átfogó attitűd közötti egyértelmű és kölcsönös, empirikusan igazolt kapcsolat is indokolja (Csepeli et al. 2015, Mudde 2010, Matthew 2011, Krekó et al. 2011).

A radikalizmus szociális reprezentációjának jellemzése: a nacionalizmus

A lakossági populációt jellemző szélsőjobb iránti társadalmi kereslet empirikus kutatásának meghatározó vizsgálata az ESS (European Social Survey) adatbázisán a Jobboldali Extremizmus Index (Demand for Right-Wing Extremism Index, DEREK) segítségével végzett elemzés. A DEREK-index nem tartalmazza a nacionalizmus kategóriáját, mivel az ESS-vizsgálatokban nem szerepelt a nacionalizmus/nacionalista attitűd mérése. Ennek hiányával a DEREK-indexet kialakító szerzők is tudatában vannak, mivel – a rendszerkritika, elitkritika vagy az előítéletesség mellett – a szélsőjobboldali ideológia egyik „aspektusának” nevezik az ultranacionalizmust (Krekó et al. 2011).

Egy korábbi tanulmányban két kutatás (Myplace, Magyar Ifjúság 2012) adatbázisának felhasználásával igazoltuk, hogy a nacionalizmus fontos indikátora a magyar fiatalok szélsőjobb iránti fogékonyságának, ezért a radikalizmus szociális reprezentációjának további elemzése során felhasználjuk a korábban már alkalmazott nemzeti attitűd-indexet (Murányi 2015).

A MYPLACE kutatás magyar vizsgálatának kérdőívében a nemzeti identitás jellemzéséhez egy nemzeti attitűdökre kidolgozott elméleti modellt alkalmaztunk (Dekker – Malova 1997). Több nemzetközi (Dekker et al. 1996, Dekker et al. 2003) és hazai kutatás (Kelemen 1992, Murányi 2006) is igazolta Dekker és Malova elméleti modelljét, amely a nemzeti attitűdök egyik elemének tekinti az irodalomban többnyire politikai ideológiának, politikai mozgalomnak, nemzetépítési folyamatnak vagy politikai irányultságnak tekintett nacionalizmust.

Az elmélet azt feltételezi, hogy a nemzeti attitűdök a saját nemzetre és országra irányuló érzelmek részeként, típus és erősség alapján elkülöníthetők. A nemzet és az ország iránti nemzeti attitűdök közül egy semleges (nemzeti érzések) és öt pozitív érzelmi típust lehet megkülönböztetni. A hierarchikus struktúrával leírható nemzeti attitűdök fontos jellemzője a kumulatív szerveződés. A nemzethez való tartozás érzését kifejező, elsőként kialakuló nemzeti érzésre sorrendben épülő további nemzeti attitűdök (nemzeti büszkeség, nemzeti preferencia, nemzeti felsőbbrendűség és nacionalizmus) az előzőeket is magukba foglalják. A hierarchia csúcsán elhelyezkedő,

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Radikalizmusok az új kutatások tükrében

extrém módon pozitív nemzeti identitást generáló nacionalizmus⁸ egyfajta kombinációja a nemzethez tartozás érzésének, a közös eredetnek, a vérségi kötelékeknek. Emellett támogatja az elkülönült és független államot, elutasítja az országban élő nemzeti és etnikai kisebbségeket és a nemzeti együttműködést (Dekker 1998).

Az osztrák határ melletti Sopronban élő fiatalokhoz viszonyítva, az ózdi alminta tagjait szignifikánsan nagyobb mértékben jellemző nacionalista attitűd az asszociációs csoportokban is (szintén szignifikánsan) inkább jellemzi a kedvezőtlen életfeltételekhez kötött kelet-magyarországi válaszadókat. Az eltérés különösen a centrális maghoz tartozó *Erőszakos szélsőség* és a közvetítő funkciót képviselő *Elutasított rasszizmus* csoportokra jellemző. Az asszociációs kérdésre nem válaszoló (vagy válaszolni nem tudó tanácstalan) ózdi fiatalok szintén nagyobb mértékben azonosulnak a nacionalista kijelentésekkel, mint a radikalizmusra szintén nem reagáló soproni társaik.

5. táblázat: A nacionalizmus dimenzió átlaga az asszociációs csoportokban
(5 fokozatú skála átlagai: 1: egyáltalán nem ért egyet, 5: teljes mértékben egyetért)

	Teljes minta	Ózd	Sopron
3. csoport / Új politika*	3,38	3,59	3,21
1. csoport / Erőszakos szélsőség**	3,33	3,74	3,05
2. csoport / Elutasított rasszizmus**	3,19	3,42	3,06
4. csoport / Támogatott szervezet*	3,09	3,33	2,99
5. csoport / Hiány**	3,26	3,36	3,16
Teljes minta**	3,28	3,42	3,14

A radikalizmus szociális reprezentációjának jellemzése: a demokratikus alapelvek

A Myplace kutatás kérdőívében a politikai rendszerek működésére vonatkozó kijelentésekre adott minősítő válaszok alapján a fiatalok autokratikus és a demokratikus alapelvek iránti attitűdjére lehetett következtetni.⁹

⁸ A Nacionalizmus nemzeti attitűd-index itemei: Úgy érzem, közös gyökerek, közös származás köt össze a magyarokkal. Azt érzem, a magyarok egy nagy családot alkotnak, amelyhez én is tartozom. Szerintem minden magyarnak Magyarországon kellene élnie. A magyaroknak nem szabadna keveredniük más nemzetekkel. Jobb lenne, ha a nem magyar nemzetiségű emberek kivándorolnának az országból.

⁹ A kérdőívben szereplő kérdés és a kijelentések: Most néhány különböző politikai berendezkedést sorolok fel és ezekről kérem a véleményed. Értékelj minden esetben, hogy a megnevezett politikai berendezkedés nagyon jó, elég jó, elég rossz vagy nagyon rossz módszere az ország kormányzásának! 1. Ha van egy erős vezető, akit nem korlátoz a parlament. 2. Ha demokratikus többpártrendszer van (átkódolva). 3. Ha a hadsereg kormányoz. 4. Ha van olyan ellenzék, amely szabadon kifejezheti nézetét (átkódolva).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Radikalizmusok az új kutatások tükrében

A soproni almintá átlagához viszonyítva, az autokratikus politikai rendszerre és az antidemokratikus alapelvekre vonatkozó index átlaga szignifikánsan magasabb a kelet-magyarországi kisvárosban. A radikalizmus reprezentációja alapján elkülönült csoportok közül – az *Új politika* csoporttól eltekintve – minden esetben szignifikánsan nagyobb mértékben támogatott az autoriter politikai rendszer a kedvezőtlen szocializációs környezettel és feltételekkel jellemezhető ózdi fiatalok körében. Ez különösen a radikalizmusra pozitívan vagy mozgalmi kifejezésekkel asszociáló (*Támogatott szervezet*) csoportoknál figyelhető meg. További sajátosság, hogy a soproni fiatalok csupán abban az esetben utasítják el kevésbé az önkényuralmi és antidemokratikus politikai elveket, amikor a radikalizmust egyfajta semleges politikai változásként (*Új politika*) értelmezik. Mivel ez utóbbi eltérés egyrészt nem jelentős, másrészt nem szignifikáns, azt mondhatjuk, hogy kedvezőtlen szocializációs környezetben a radikalizmus többféle, befogadó vagy elutasított interpretálása egyaránt az antidemokratikus politikai rendszer elfogadását valószínűsíti.

6. táblázat: Az autokratikus politikai rendszer iránti attitűd (0-tól 4-ig terjedő skála átlaga; 0: nagyon rossz, 4: nagyon jó)

	Teljes minta	Ózd	Sopron
5. csoport/ Hiány**	1,42	1,63	1,22
3. csoport / Új politika	1,26	1,19	1,35
4. csoport / Támogatott szervezet**	1,23	1,75	1,00
2. csoport / Elutasított rasszizmus**	1,14	1,42	0,98
1. csoport / Erőszakos szélsőség**	1,01	1,19	0,89
Teljes minta**	1,33	1,56	1,15

Összegzés

Eredményeink szerint a magyar fiatalok lényegesen eltérő lakóhelyi környezetben szocializálódtak és különböző szociokulturális jellemzőkkel leírható két csoportját a radikalizmus sajátos reprezentációja jellemzi. A válaszadó fiatalok jelentős része nem akart, vagy nem tudott válaszolni az asszociációs kérdésre. Az ózdi fiatalok körében lényegesen magasabb arányban előforduló jelenség feltehetően a reprezentáció hiányát kifejező válaszhiány, amely bizonyára a szocializációs hátrányokkal magyarázható ismerethiánynak köszönhető.

Az értékelhető asszociációk alapján a radikalizmus értelmezésében leginkább a rabbiátus, elutasító és csoportközi előítéletesség a meghatározó, de a semleges poli-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Radikalizmusok az új kutatások tükrében

tikai, illetve a támogatott szervezetre utaló elemek is jelen vannak a változékony és kevésbé rögzült perifériális pozícióban.

Az ország két különböző gazdasági-társadalmi fejlettségű régiójában található, jelen szocializációs feltételeket és életkörülményeket vagy a múlt örökségeit tekintve egyaránt különböző két kisvárosban a fiatalok radikalizmus reprezentációjának struktúrája azonos szerkezetű, azonban az etnikai szempontból is hátrányos helyzetű ózdi fiatalok körében alacsonyabb a radikalizmus jelentéstartalmának értelmezésére vállalkozók aránya.

A radikalizmus szociális reprezentációja alapján elkülönített asszociációs kategóriák és a vizsgált nacionalista és politikai demokrácia indexek közötti kapcsolatok jellemzően eltérnek az ózdi és a soproni almintában, mindezek mellett a kelet-magyarországi kisvárosban élő fiatalokat nem csak a nacionalista attitűd, hanem az antidemokratikus alapelvek és az autokratikus politikai rendszer elutasítása is nagyobb mértékben jellemzi.

Ezek az eredmények csupán jelzik, hogy a hétköznapi politikai és közéleti kommunikációban egységesnek vélt és közel azonos jelentéstartalommal felruházott fogalmak interpretálása nem egyértelmű az eltérő lakóhelyi környezetben szocializálódott és különböző szociokulturális körülmények között élő fiatalok körében. Az általános érvényű igazoláshoz természetesen további elemzések szükségesek, azonban különböző kutatások és elemzések (Sik 1999, Weaver 2006, Szabó 2009, Csepeli et al. 2011) eredményei alapján nem lehetünk optimisták, mivel napjaink magyar társadalmát többnyire a „keleti” nacionalizmus ideáltípusának jegyeivel (antiliberalis, antidemokratikus, antimodernizációs, xenofób) jellemzik.

Irodalom

- Andreouli, Eleni and Chrysochoou, Xenia (2015): Social representations of national identity in culturally diverse societies. In: Sammut, G., Andreouli, E., Gaskell, G. and Valsiner, J. (eds.): *The Cambridge Handbook of Social Representations*. Cambridge. Cambridge University Press: 309–321.
- Bartlett, Jamie – Krekó, Péter – Hunyadi, Bulcsú (2013): „*The rise of populism in Europe can be traced through online behaviour...*” New political actors in Europe: new opposition movements in Hungary’, Demos: London. <http://www.demos.co.uk/publications/newpoliticalactorsineuropenewoppositionmovementsinhungary> Utolsó letöltés: 2016. 09. 01.
- Carter, Elisabeth (2005): *The Extreme Right in Western Europe: Success or Failure?* Manchester: Manchester University Press
- Csepeli, György – Murányi István – Prazsák Gergő (2011): *Új tekintélyelvűség a mai Magyarországon: társadalmi csoportok hierarchiájának látásviszonyai*. Apeiron Kiadó, Budapest

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Radikalizmusok az új kutatások tükrében

- Dekker, Henk – Malova, Darina – Theulings, Remko (1996): What makes a Slovak a nationalist? *A case study*. In: Farnen, R. F., Dekker, H., Meyenberg, R. and German, D. B. (eds.): *Democracy, socialization and conflicting loyalties in East and West. Cross-national and comparative perspectives*. New York: St. Martin's: 139–164.
- Dekker, Henk – Malova, Darina (1997): *Nationalism and its explanations*. Paper presented at the first Dutch-Hungarian Conference on Interethnic Relations. Wassenaar: NIAS
- Dekker, Henk – Malová, Darina – Hoogendoorn, Sander (2003): Nationalism and Its Explanations. *Political Psychology*, 24 (2): 345–376.
- Filippov Gábor (2011): A név kötelez: A szélsőjobboldal kutatásának terminológiai problémái. *Politikatudományi Szemle*, 20 (3): 133–154.
- Goodwin, Matthew (2011): *Right Response. Understanding and Countering Populist Extremism in Europe*. A Chatham House Report. London: The Royal Institute of International Affairs.
- Gimes Gergely – Juhász Attila – Kiss Kálmán – Krekó Péter – Somogyi Zoltán (2008): *Láttelelet 2008. Kutatási összefoglaló az előítéletesség és intolerancia hazai helyzetéről. Helyzetjelentés és javaslatok*. Magyar Antirasszista Alapítvány, Budapest http://www.politicalcapital.hu/wp-content/uploads/eloiteletesseg_tanulmany_081016.pdf. Utolsó letöltés: 2016. 09. 01.
- Gimes Gergely – Juhász Attila – Kiss Kálmán – Krekó Péter (2009): *Láttelelet 2009: Kutatási összefoglaló a hazai szélsőjobboldal megerősödésének okairól*. Magyar Antirasszista Alapítvány, Budapest http://www.politicalcapital.hu/wp-content/uploads/lattelelet_2009.pdf Utolsó letöltés: 2016. 09. 01.
- Hunyadi Bulcsú – Juhász Attila – Krekó Péter – Molnár Csaba – Sztás, Katalin (2012): *Lelkes fogyasztók, el nem kötelezett demokraták. Tanulmány a fiatalok demokráciához fűződő viszonyáról*. Political Capital, Budapest http://www.politicalcapital.hu/wp-content/uploads/PC_BOLL_tanulmany_teljes_FINAL.pdf Utolsó letöltés: 2016. 09. 01.
- Karácsony Gergely – Róna Dániel (2010): A Jobbik titka: A szélsőjobb magyarországi megerősödésének lehetséges okairól. *Politikatudományi Szemle*, 19 (1): 31–63.
- Kelemen Ágnes (1999): Nemzeti érzelmek és a kisebbségek iránti attitűdök a mai Magyarországon. *Szociológiai Szemle* 9 (2): 77–101.
- Krekó Péter – Juhász Attila – Molnár Csaba (2011): A szélsőjobboldal iránti társadalmi kereslet növekedése Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, 20 (2): 53–79.
- Malkovics Tibor (2013): A magyar jobboldali (nemzeti) radikálisok és a hazai „gárdák” az internetes kapcsolathálózati elemzések tükrében. *Médiakutató* nyár: 29–50.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Radikalizmusok az új kutatások tükrében

- Meier, Katja – Kirchler, Eric (1998): Social Representations of the Euro in Austria. *Journal of Economic Psychology* 19 (6): 755–774.
- Moliner, Pascal (1994): Les méthodes de repérage et d'identification du noyau des représentations sociales. In: Guimelli, Christian (dir.): *Structures et transformations des représentations sociales*. Delachaux et Niestlé, Neuchâtel: 199–232.
- Moliner, Pascal and Abric, Jean-Claude (2015): Central core theory. In: Sammut, G., S., Andreouli, E., Gaskell, G. and Valsiner, J. (eds.): *The Cambridge Handbook of Social Representations*. Cambridge Cambridge University Press: 83–96.
- Moscovici, Serge (1972): Society and theory in social psychology. In: J. Israel and H. Tajfel (eds.): *The context of social psychology* (17–68). London: Academic Press: 17–68.
- Moscovici, Serge (1976): *La psychanalyse son image et son public*. Paris, Presses Universitaires de France
- Moscovici, Serge (1988): Notes towards a description of social representations. *European Journal of Social Psychology*, 18 (3): 211–250.
- Mudde, Cas (2010): The Populist Radical Right: A Pathological Normalcy. *West European Politics*, 33 (6): 1167–1186.
- Mudde, Cas (2000): *The ideology of the extreme right*. Manchester: Manchester University Press
- Murányi István (2006): *Identitás és előítélet*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó
- Murányi, István (2015): National identity of Hungarian youth in different socialization environments. In: István, Murányi (ed.): *Eternal return? Young Radicals in Hungary and Europe*. Budapest: L'Harmattan: 133–166.
- Norris, Pippa (2005): *Radical Right. Voters and Parties in the Electoral Market*. Cambridge: Cambridge University Press
- Pollock, Gary – Pilkington, Hilary (2012): *The MYPLACE Case Study Approach: A discussion paper*. 21st February, 2012 http://www.fp7-myplace.eu/resources_general.php
- Purkhardt, S. Caroline (1993): *Transforming Social Representations. A Social Psychology of Common Sense and Science*. London – New York: Routledge
- Sá, Celsio Pereira de (1995): *The Central Nucleus Approach to Social Representations*. Paper was presented in the XXV Interamerican Congress of Psychology, San Juan de Puerto Rico. <http://www2.lse.ac.uk/methodologyInstitute/pdf/QualPapers/CELSO-Core-periphery.pdf> Utolsó letöltés: 2016. 09. 01.
- Sik, Endre (1999): The Level and Social Basis of Xenophobia in Contemporary Hungary. In: Zsolt Enyedi and Ferenc Erős (eds.): *Authoritarianism and Prejudice, Central European Perspectives*. Budapest: Osiris: 765–771.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – *Radikalizmusok az új kutatások tükrében*

Szabó Ildikó (2009): *Nemzet és szocializáció*. L'Harmattan, Budapest

Tóth András – Grajczjár István (2012): A nemzeti radikalizmus. A jobboldali radikalizmus negyedik hulláma Magyarországon. In: Boda Zsolt, Körösesy András (szerk.): *Van irány? Trendek a magyar politikában*. Új Mandátum, Budapest: 83–108.

Verges, Pierre (1992): L'évocation de l'argent: une méthode pour la définition du noyau central d'une représentation. *Bulletin de Psychologie* 45 (405): 203–209.

Vincze Orsolya – Kőváriné Somogyvári Ildikó (2003): A nemzeti identitás reprezentációja a sikeres történelmi regényekben. *Magyar Tudomány* (Új folyam 47.) (1): 58–66.

Weaver, Eric Beckett (2006): *National Narcissism. The intersection of the nationalist cult and gender in Hungary*. Bern: Peter Lang AG. International Academic Publishers

A radikalizmus inkubációja Magyarországon – Sopron és Ózd esete¹

SIK DOMONKOS

Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar Szociológia Intézet

ABSZTRAKT

A tanulmány azt elemzi, hogyan értelmezik a fiatalok a múltat és hogyan értékelik a jelent, és ezzel összefüggésben milyen politikai viselkedésminták jellemzik őket. Alapjául a modernizáció két, egymással ellentétes konstellációjában, Sopronban és Ózdon lefolytatott félig strukturált interjúk (n=60) szolgáltak. Először a társadalmi és politikai problémák észlelése, valamint az ezekre adott politikai válaszok kerülnek összehasonlításra. Erre építve a politikai kultúra „reményvesztett” és „közönyös” ideáltípusa kerül bemutatásra. Ezek együttesen teremtenek lehetőséget az antidemokratikus tendenciák megszületése és zavartalan fejlődése számára, ilyen értelemben előfeltételei a „radikalizmus inkubációjának”.

KULCSSZAVAK: politikai kultúra, modernizáció, radikalizmus, Magyarország

ABSTRACT

Incubating radicalism in Hungary – the case of Sopron and Ózd

The paper analyses young people's interpretation of the past, evaluation of the present and political behaviour patterns based on semi-structured interviews (n=60) conducted in two contrasting constellations of modernization, Sopron and Ózd. First the perception of the most pressing social and political problems, second the potential of political and civic actions are compared. Finally an attempt is made to outline a 'hopeless' and an 'indifferent' idealtypology of political culture. Together they create the opportunity for both the birth of antidemocratic tendencies and the space in which they can evolve. In this sense they provide the preconditions for 'mainstreaming the extreme' that is the incubation of radicalism in Hungary.

KEYWORDS: political culture, modernization, radicalism, Hungary

¹ A tanulmány az *Incubating radicalism in Hungary* c. írás (<http://intersections.tk.mta.hu/index.php/intersections/article/view/31/6>) fordítása, ami az *Intersectinos* 2015/1. számában jelent meg. A fordítást Kiss Tibor készítette.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – *Radikalizmusok az új kutatások tükrében*

Bevezetés

A demokratikus alapelvek szempontjából a magyar rendszerváltás aligha nevezhető sikertörténetnek. Nem elég, hogy a szélsőjobboldal nacionalista, intoleráns, antidemokratikus szemantikája mára az uralkodó politikai diskurzus részévé vált (Feischmidt 2014), de a közjogi rendszer 2010 óta tartó átalakítása is több ponton sérti a „hatalmi ágak szétválasztásának” elemi demokratikus követelményeit (Tóth 2012). Bár e két jelenség több szempontból is eltér egymástól, mindkettő tünete egy modernizációs kudarcnak, a politikai kultúra torzulásának arendszerváltás utáni Magyarországon (Sik 2011). A radikalizmus megjelenését magyarázó legtöbb próbálkozás – hasonlóan a nemzetközi irodalomhoz (Rydgren 2007) – Magyarországon is a radikális szemantika „pull and push” tényezőire összpontosít (Barkóczi 2010, Csepeli et al. 2010, Grajczár és Tóth 2011, Karácsony és Róna 2010, Szele 2012), és közben nem veszi figyelembe, hogy a közönyös tömeg miként járul hozzá a radikális szemantika terjedéséhez. Mások figyelembe veszik a radikális és apatikus politikai kultúrákat (Szabó 2012), de nem fejtik ki a kettő közötti különbséget. Ahhoz, hogy felvázoljunk egy átfogóbb képet a radikalizmus és a közönyösség szerepéről, az elemzés horizontját ki kell terjesztenünk, és a radikalizálódást a modernizáció különféle kihívásaihoz viszonyítva kell értelmeznünk.

A jelen tanulmány célja azon mechanizmusok feltárása, melyek a politikai kultúra különféle torzulásaihoz vezettek az ambivalens hazai modernizációs viszonyok között. Ebből a szempontból a „radikalizmus inkubációjának” tendenciája a különféle modernizációs kudarcok kölcsönhatásának következményeként értelmezhető: azon tényezőkön kívül, melyek a kétségbeesés és düh tüzelte radikális politikai kultúrához vezettek, azon modernizációs minták is vizsgálat tárgyát képezik, melyek a közönyösséghez vezettek és lehetővé tették az antidemokratikus attitűdök elterjedését. A politikai kultúra Almond és Verba (1963) szerint a politikai szocializáció folyamatának eredménye, beleértve a politikai rendszerről alkotott tudás kialakulását, az ehhez való viszonyulást és a politikai viselkedésmintákat. Ez a megközelítés a politikai kultúra egy dinamikus modelljére vonatkozik, azon mechanizmusokra összpontosítva, melyek a közösség tagjait politikai szereplőkké alakítják.

A politikai kultúrával és politikai szocializációval kapcsolatos kutatások a kezdetektől számos akadémiai terület határán helyezkedtek el. A szociológia (pl. Inglehart 1977, Percheron 1993), a politológia (pl. Barnes és Kaase 1979, Dalton 1996), a pszichológia (pl. Renhson 1975), vagy a társadalomtörténet (pl. Sears és Valentino 1997, Thomas 1979) egyaránt utat találtak a politikai és állampolgári szocializáció interdiszciplináris kérdéseire. Ugyan egy ilyen heterogén konceptuális hagyományban megvan a lehetőség, hogy átfogja az állampolgári szocializáció különféle tényezőit, egyúttal elméleti inkonzisztenciával is fenyeget. Ezen veszély elkerüléséhez az elemzés elméleti keretétül egy a különféle diszciplínák között közvetíteni képes keretrendszerre, a modernizáció kritikai elméleteire támaszkodom (Sik 2014). A kri-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – *Radikalizmusok az új kutatások tükrében*

tikai elméletek célja, ahogy azt a frankfurti iskola klasszikusai bemutatták, hogy a társadalmi folyamatok kritikai értékelésére tegyenek kísérletet, transzcendentális normatív bázis alapján, empirikus kutatásokra támaszkodva (Horkheimer 1976). Marxtól Habermasig ez a modernizáció egyszerre fenomenológiai és rendszerszintű elemzését jelentette (Habermas 1985). A frankfurti iskola első generációja óta a kritikai elméletek különleges figyelmet fordítottak a radikalizálódásra (Adorno 1950, Habermas 1990), a modernizáció folyamatainak patológikus következményeként értelmezve azt (Adorno and Horkheimer [1944] 1972, Habermas 1985).

Ezt a megközelítést követve, a magyar politikai kultúra rendszerváltás utáni alakulásának kritikai modernizációelméletek segítségével történő értelmezésére teszek kísérletet, a fiatalok politikai szocializációs folyamatainak elemzésén keresztül. Ahhoz, hogy megértsük a politikai szocializáció folyamatait a rendszerváltás modernitás utáni időszakának tágabb perspektívájából, két ellentétes helyszínt választottunk, Ózdot és Sopront, ahol a politikai kultúra ideáltipikus mintáifeltárhatók. 30-30 félig strukturált interjú (időtartam: 60-90 perc) készült 16–25 éves fiatalokkal (kérdés időpontja: 2012 második fele), feltérképezve, hogyan észlelik a társadalmi és a politikai szférákat. Az interjúk empirikus eszközként szolgáltak a soproni és ózdi esettanulmányok kidolgozásához. Az esettanulmány módszertana ugyan sok kérdést vet fel (Flyvbjerg 2006), mégis képes egy weberi értelemben vett „ideáltípusokra” támaszkodó, megértő szociológia céljainak megvalósítására, korszerű módszertani szigorral (Thomas 2011).

A választott városok lakossága hasonló méretű, de társadalomtörténetük egymással ellentétes volt a XX. század során. Sopron és Ózd, mint a magyar modernizáció ideáltipikus forogatókönyvei, a politikai szocializáció egyéni folyamatainak két ellentétes keretét jelölik ki.² Bizonyos értelemben a modernitás horizontja ezen a két helyen eltér, ami nemcsak a múlthoz, hanem a jelenhez és a jövőhöz való kapcsolatukat is meghatározza, ahogy az kifejezésre jut a kollektív emlékezetben, a politikai identitásban és a viselkedésmintákban is. A két helyszínen készített interjúk két ellentétes fenomenológiai horizontot és két konzekvens szemantikai univerzumot mutatnak. Először az interjúk egyenként kódolásra kerültek (kvalitatív adatelemző szoftver segítségével), majd a két helyszínen tipikusan említett társadalmi és politikai problémák különféle mintáinak összehasonlítása lehetővé tette az ideáltipikus politikai kultúrák összeállítását és Magyarország szocializmus utáni időszakára vonatkozó diagnózis kialakítását.

² Egyfelől hasonló a két város lakosainak száma (30.000), a két város funkciója (regionális központok) és a két város elhelyezkedése (mindkettő távol van Budapeستől, Magyarország gazdasági és kulturális központjától). Másfelől teljesen eltérő, inverz a földrajzi környezetük (Sopron közel van az osztrák határhoz, Ózd közel Szlovákiához), valamint eltérő a XX. századi történelmük, ami a mára ellentétes szociális és politikai konstellációkat eredményez.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – *Radikalizmusok az új kutatások tükrében*

A magyarországi modernizáció ambivalenciái³

Kritikai elméleti szempontból a modernizáció egy paradox folyamat, egyszerre tartalmaz emancipatorikus tendenciákat és patológikus lehetőségeket. A következőkben számos elméletiperspektíva közül Habermas, Giddens és Bourdieu diagnózisait vesszük figyelembe (Sik 2014).⁴ Az aktualizált emancipatorikus és patológiai lehetőségek mintázatát Közép-Európa országaiban specifikus helyi tényezők befolyásolják. A következőkben a nemzetépítés, az államszocializmus és a szocializmus utáni időszak néhány releváns diagnózisát tesszük megfontolás tárgyává. Sopron és Ózd által reprezentált konstellációk ezen összetevők ideáltipikus keverékeként jellemezhetők. Ilyen értelemben nem csupán Magyarországra vonatkozóan vannak következményei, hanem Közép-Európa olyan egyéb országaira is vonatkoznak, melyek hasonló modernizációs mintával jellemezhetők.

Habermas szerint a modernizáció kulcs-tendenciája a racionalizáció, ideértve a politikai nyilvánosság racionalizálódásának potenciálját, a mindennapi interakciók és társadalmi intézmények demokratizációját vagy az életvilágnak a piaci kapcsolatok és a bürokrácia logikája alá rendelését, és az ebből következő elidegenedést, objektifikációt vagy értelemvesztést (Habermas 1985). Giddens szerint a késő modernitás a bizonytalanság és a kockázatok kora, amely ontológiai bizonytalansággal, identitásválságokkal és globális katasztrófákkal fenyeget, miközben lehetővé teszi az egyéni és szervezeti reflexivitást, az identitás létrehozásának új módszereit, a fogyasztást, a kapcsolatokat és a politikai részvételt (Giddens 1991). Bourdieu (1998) szerint a modernitás a mezők logikáján, a strukturális egyenlőtlenségek elleplezésén és reprodukcióján alapul, miközben a társadalmi egyenlőtlenségek naturalizált interpretációját körvonalazza, és osztályhabitust hoz létre, meghatározva a hozzáférhető gyakorlatok készletét.

Nyilvánvaló, hogy a modernizáció ezen univerzális jellemzői mindig a helyi társadalomtörténetbe ágyazódnak és különféle emancipatorikus és patológikus folyamatokat eredményeznek. Közép-Európában a modernizáció mindenekelőtt elválaszthatatlan a nemzetállamok építésének nehézségeitől. Míg sok nyugati országban a nemzeti identitást a burzsoá és polgári identitás egészítette ki, Közép-Európában a nemzet obligát koncepciója jelent meg (Trencsényi 2011). A nemzet, melyet metafizikai szempontból megalapozott identitásként éltek meg, kritikán felül állt, ami azt jelenti, hogy pontos interpretációja és a társadalomra vonatkozó következményei nem válhattak érveken alapuló vita tárgyává. Ennek következtében egy dogmatikus és hisztérikus politikai kultúra alakult ki (Bibó 1991). Elméleti szempontból ez azt jelenti, hogy a korai modernizációt megterhelte egy dogmatikus nemzet-koncepció,

³ Az alábbi gondolatmenetet bővebben lásd: Sik 2016.

⁴ Egy hasonló elméleti nézőpontból a memóriaátörökítés és a politikai szocializáció folyamatai is elemzésre kerültek (Sik 2015).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – *Radikalizmusok az új kutatások tükrében*

mely korlátok közé szorította a kommunikatív racionalizációt (habermasi értelemben), dominálta a mezők logikáját (bourdieu-i értelemben), miközben a késő modernitás korában a regresszív identitás mintákhoz való fordulást valószínűsített (giddensi értelemben).

A második világháború után a szovjet típusú államszocialista diktatúra teljesen átformálta a társadalom struktúráját. Az interperszonális és intézményi interakciók hagyományos formáit lerombolták és átvette a helyüket a pártállam totalitárius irányításra való törekvése (Buchowski 2001, Verdery 1996). A „negatív modernizáció” ezen időszaka az 1956-os forradalmat követő konszolidációs időszakban alakult át fokozatosan. A pártállam feladta a teljes kontrollal kapcsolatos ambícióit és egy implicit, „állampolgári privatizmus” alkut ajánlott. Anyagi biztonságért és korlátozott egyéni szabadságért cserébe (Meyer 2003) széleskörű visszahúzódást várt a politikai közélettől. Ez a látens szerződés a társadalmi szférák egy újfajta kettőzöttségéhez vezetett. Választóvonal jelent meg az első és második társadalom között: az előbbi a hivatalos pártpolitika integrálta, az utóbbi magába foglalta az informális nyilvánosságot és a második gazdaság világát. Az államszocializmus utolsó évtizedeiben ez a két szféra egyre inkább hatott egymásra, az interperszonális és intézményi interakciók „hibrid” változatát hozva létre, melyben az ideológiai megszorítások is a megvitatható problémák körébe kerülhettek (Hankiss 1991, Kiossev 1995). Elméleti szempontból ez annyit tesz, hogy a szocialista modernizációt egy dogmatikus felfogás is terhelte, nevezetesen a kommunista állami ideológia, mely mindvégig gátolta a kommunikatív racionalizálódást (habermasi értelemben) és a reflexív intézmények terjedését (giddensi értelemben). Másfelől az államszocialista modernizáció részben csökkentette a strukturális egyenlőtlenségeket, részben dominálta a mezőket (bourdieu-i értelemben).

A politikai és gazdasági intézmények rendszerváltás során lezajlott átalakulása ebben a konstellációban történt. A megújulás rövid euforikus időszaka után megjelentek a folyamat fájdalmas szociális és gazdasági aspektusai (Mrozowicki 2011). Továbbá, ahogy az ország globális kulturális és gazdasági hálózatokba integrálódott, a késő modernitás hatásai – beleértve a „kockázat”, „információ” vagy „élmény” társadalom megjelenését – szintén felerősödtek, nem csupán új lehetőségtereket hozva létre, hanem új egyenlőtlenségeket és feszültségeket (Eyal et. al. 1998, Ferge 2002, Szalai 2007). Ezen nehézségek reaktiválták azokat a korábbi stratégiákat, melyek a modernitás paradox körülményei alatt váltak szokássá és lassan elkezdték átformálni az új intézményeket (Ost 2006, Koczanowicz 2008, Sik 2010). Ez azonban nem jelenti azt, hogy az államszocialista örökség egyszerűen saját formájára alakította a rendszerváltás utáni konstellációt. Helyette a rendszerváltás kétértelműsége súlyos identitásválságot, kiábrándultságot és az értékekbe és az emancipatorikus modernizáció, mint olyan, lehetőségébe vetett hit elvesztését eredményezte. Ennek követ-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – *Radikalizmusok az új kutatások tükrében*

keztében nőttek az egyenlőtlenségek, bizonytalanná vált a kommunikatív racionalizálódás és nehezzé vált a késő modernitás kihívásaihoz való alkalmazkodás.

Közép-Európa más országaihoz hasonlóan, a hazai modernizációt általánosságban a fenti emancipatorikus és patológikus tendenciák helyi variációi jellemzik. Ahhoz, hogy elemezni tudjuk a politikai formációt e keretek között, a hazai modernizáció két ellentétes konstellációja, Ózd és Sopron került kiválasztásra. Mivel Sopron hagyományos kereskedelmi központ, nagymértékben részt vett a modernizáció korai folyamataiban. Ennek megfelelően a helyiek a racionalizáció emancipatorikus (tőkefelhalmozás) és patológikus (növekvő egyenlőtlenségek) potenciálját a 19. század óta megtapasztalhatták. Az államszocialista időszak alatt, mivel közel volt a szovjet blokk nyugati határához, Sopron szigorúan irányított, elszigetelt várossá vált. Emiatt a szocialista modernizáció negatív (a kommunikatív racionalitás és reflexivitás blokkolása) és pozitív (iparosítás, az egyenlőtlenségek csökkenése) következményei is kisebb mértékben érvényesültek. A rendszerváltás után Sopron ismét egy gyorsan modernizálódó pályán találta magát, mely új lehetőségek (nyugati munkalehetőségek, fogyasztói potenciál, identitásminták) és új nehézségek (bizonytalanság, kockázatok, objektifikáció, egyenlőtlenségek) megjelenését eredményezte.

Ózd társadalomtörténete Sopronénak az ellentéte. Javarészt kimaradt a modernizáció első fázisából, tehát nem alakultak ki polgári helyi hagyományai. Az államszocializmus alatt az állam különleges figyelmet mutatott Ózd iránt, jelentős ipari befektetések valósultak meg a városban, és a szocialista modernizáció pozitív (anyagi biztonság, az egyenlőtlenség csökkenése) és negatív (a politikai kultúra eltorzulása, posztmaterális értékek hiánya, a kommunikatív racionalitás és reflexivitás korlátozása) hatásainak is kitétté vált. A rendszerváltás óta Ózd elvesztette gazdasági bázisát és Magyarország egyik leszakadó részévé vált. A késő modernitás folyamataiból sok szempontból kimaradt, a gazdasági reménytelenség (ontológiai bizonytalanság) etnikai konfliktusokhoz, identitásválsághoz (a reflexivitás korlátozása) és a szélsőjobb terjeszkedéséhez (regresszív identitásminták) vezetett.

Összefoglalva, Sopron és Ózd a modernizáció inverz forogatókönyveit képviselik, melyek Magyarország egyéb részein kevert formában fordulnak elő. A modernizációval kapcsolatos tapasztalatok a politikai kultúra alkotóelemei abban az értelemben, hogy a társadalmi problémák és kívánt célok interpretációjának a keretét adják, miközben a kollektív cselekvéshez mintákat nyújtanak. Ilyen értelemben a Sopronban és Ózdon talált összefüggések informatívak a modernizáció más konstellációiban található politikai szocializációs mintákkal kapcsolatban is, amennyiben együtt határozzák meg a politikai közhangulatot Magyarországon és Közép-Európa más, hasonló társadalomtörténeti háttérrel rendelkező országiban.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – *Radikalizmusok az új kutatások tükrében*

A poszt szocialista modernitás kihívásai: társadalmi és politikai problémák észlelése

A társadalmi és politikai problémák észlelése a személyes tapasztalatok összefüggéseibe ágyazottak. Ilyen értelemben mind azonosításuk, mind értékelésük azon nehézségeken múlik, melyekkel a fiatalok szembesülnek a családjukban, az iskolában, a munkahelyen vagy a kortárs csoportjukban. E logika mentén haladva, ebben a részben először a soproni és ózdi fiatalok által azonosított alapvető problémák kerülnek elemzésre, majd ezen interpretációk politikai intézményekre és szereplőkre vonatkozó következményei.

Ózdon és Sopronban is sok fiatal problémaként említette az alacsony életszínvonalat és a megfelelő jövedelem hiányát. Természetesen a kielégítő gazdasági helyzet mindig relatív; egy valós vagy virtuális referenciacsoporttal történő összehasonlítás eredménye. Nem meglepő tehát, hogy a két városban élő fiatalok teljesen különböző dolgokat említenek, amikor alacsony életszínvonalról beszélnek. Ózdon ez az alapvető szükségletek hiányát jelenti: „Hónapról hónapra élnek, mert nem elég a pénz és nincs munkalehetőség” (Dabas, Ózd). Sopronban azonban a fiatalok kevésbé égető szükségleteket említenek, többek között plusz pénzt a tandíjra vagy külön lakásra: „Azt hittem, tudom majd fizetni a rezsit és a tandíjat az egyetem utolsó évében, de csak 53 ezer forintot kaptam és a rezszi 45 ezer volt” (Emma, Sopron). Ózdon a nyers gazdasági tőke hiánya áll a figyelem középpontjában (bourdieu-i értelemben), míg Sopronban a fogyasztás lehetőségeivel kapcsolatos elégedetlenség az identitásformálás nehézségei (giddensi értelemben).

Ez a különbség tovább magyarázható a fiatalokat zavaró konkrét problémák vonatkozásában. Ózdon a munkanélküliséget majdnem mindenki olyan alapvető nehézségként említette, mely ellehetetleníti az önálló életet: „Mikor tudunk munkát adni azoknak, akiknek szükségük lenne rá? Vegyük el a szociális juttatásokat, de adjanak nekik cserébe munkát! Mint korábban, amikor mindenki dolgozott” (Lexa, Ózd). Sopronban a központi probléma a felsőoktatás átalakítása volt, mely ellen az interjúk készítésének idején a diákok országsszerte tüntetéseket szerveztek. Sokan kritizálták a kormány törekvését arra, hogy a diákok vagy fizessenek, vagy írjanak alá egy szerződést, miszerint nem hagynák el az országot öt évig: „Őszintén szólva egyáltalán nem tetszik ez a szerződés, mert megértem, hogy Magyarországon akarják tartani az embereket, de nem így kéne csinálniuk, mert ez egy nagyon agresszív megoldás” (Klaudia, Sopron). A munkanélküliség és a tandíjak tökéletesen szimbolizálják a legégetőbb kérdéseket a modernizáció eltérő konstellációiban. Ózdon a fő probléma a szélsőséges strukturális egyenlőtlenség, mely bármilyen konstruktív ellenintézkedést megnehezít. Sopronban a legégetőbb probléma az egyéni karriernek bizonytalansága, mely az „életpolitika” keretein belül kezelhető (giddensi értelemben).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – *Radikalizmusok az új kutatások tükrében*

A strukturális problémákon túl sok fiatal a politikai és gazdasági intézményeket is kritizálta, melyek vagy nem működnek elég hatékonyan, vagy nem intézményesített elvekhez – úgy mint profit vagy jog – igazodó rendszerként működnek. Sopronban különösen érzékenyek a nagymértékű korrupcióra és a törvényesség hiányára a gazdasági és politikai életben. Ez azt jelenti, hogy a korrupció és a hivatali kötelességmulasztás számos különféle módját tudják beazonosítani, többek között a jogszolgáltatás működési zavarait:

Februárban elütött egy autó, majd elhajtott [...] néhány hónappal később kaptam egy levelet, miszerint lezárták az ügyet, mert nem tudták bizonyítani, hogy a gyanúsított volt-e vagy sem, holott egyértelmű volt, mert felismerem. (Andrea, Sopron)

Olyan cégeket is említenek, melyek „nem fizetnek a nyújtott szolgáltatásokért, pedig a munkát gyorsan és korrektül elvégzik” (Tamás, Sopron). Ezek egy polgári és burzsoá identitás jelenlétét jelzik, melynek alapja a legitimitás kritériumaiként az általános igazságosság (habermasi értelemben). Ózdon nemcsak ritkábban kerülnek említésre ezek a problémák, de kevésbé cizelláltak is fogalmazzák meg őket. A korrupciót megváltoztathatatlan „természeti törvénynek” tekintik, amin nem lehet változtatni: „Az egész rendszer korrump. És akik beszélnek róla, azokat vagy elhallgattatják, vagy szerintem meggyilkolják vagy lefizetik őket” (Mónika, Ózd).

Ennek ellentéte mondható el a bűnözéssel és a közbiztonsággal kapcsolatban. Alapvetően mindkét hely fiataljai negatív véleménnyel vannak városuk közbiztonságáról, de van néhány eltérés abban, ahogy beszélnek róla. Ózdon konkrét történeteket írnak le részletesen, akikkel azok megtörténtek:

Kérdező: – Gyakran vannak verekedések?

Válaszoló: – Mostanában nem.

K.: – És régebben?

V.: – Minden nap. Tegyük fel, hogy két család összeverekedett. És ez nem volt ritka. [...] Egy gyerek apját megverték, ezért a múltkor bosszút állt és a másik kórházban kötött ki. Ezért nem mászkálok el otthonról mostanában (Adrian, Ózd).

Sopronban ezzel ellentétben a bűnözésről szóló beszámolók többnyire másodkézből jönnek, illetve „hallott” történetek. Természetesen az ilyen történetek sokszor túlzók és alkalmasak a pánikkeltésre, amire a tömeghisztéria erősítésében érdekelt politikai erők fel is használhatják őket. Példa erre „a romák Sopronba költöztetéséről” szóló pletyka: „Voltak családok, akik itt születtek és nőttek fel, de ezek az újak,

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – *Radikalizmusok az új kutatások tükrében*

akiket, mondjuk így, »beköltöztettek«, elég rémesek. Egy barátommal mentünk az utcán és ezek az ijesztő figurák felénk indultak” (Ecser, Sopron).⁵

A strukturális szintű problémák és a rendszerek működésére vonatkozó tapasztalatok alapján születnek meg a mindennapi és intézményi demokráciára vonatkozó értelmezések. A családi, kortárs csoport, iskolai vagy munkahelyi kapcsolatok demokratikus vagy éppen tekintélyelvű tapasztalatai fontos szerepet játszanak a fiatalok politikai szocializációjában. Ezen interakciókban egyaránt benne van a lehetőség a demokratikus kommunikáció megtapasztalására, és ezen keresztül a demokratikus beállítódás elsajátítására. Ilyen tapasztalatok híján azonban a demokratikus intézmények kiüresednek és semmitmondóvá válnak. A két helyszín közötti általános különbséggént említhető, hogy Ózdon a fiatalok horizontján nincs jelen a demokrácia lehetősége. Szinte kivétel nélkül a demokratikus interakciók torzulásáról számoltak be az iskolában:

Próbáltam kifejtetni a véleményem, de az iskolában ez lehetetlen. Mindenki a saját véleményét akarja hallani. Legalábbis a mi osztályunkban. Mikor a diáknapra készültünk, mindenkinek le kellett írnia öt ötletet. Elkezdtem olvasni a sajátjaimat, klasszak voltak, de a tanár nem is hagyta, hogy befejezzem, amitől elég rosszul éreztem magam. Azt mondta, nem jók. Mert már volt egy terv a fejében, mert egy eléggé önző fickó! (Leonóra, Ózd)

A munkahelyen a válaszadók szintén kifejezték, hogy muszáj engedelmeskedni a munkaadónak: „Nos, a munkahelyen gyakorlatilag muszáj engedelmeskedni a főnöknek. Kell, hogy legyen munkám. [...] El kell viselnem bizonyos dolgokat” (Mónika, Ózd). A családdal kapcsolatban is számos válaszadó számolt be tekintélyelvű kapcsolatokról: „Nos, általában úgy van – és szerintem a többi családban is hasonló –, hogy az apa a család feje. Azt tesszük, amit ő mond. Ő vezet és irányít minket” (Feri, Ózd).

Sopronban ezzel szemben az általános igény a demokráciára több válaszadónál is kifejezésre került, mely normatív alapot nyújtott a társas kapcsolatok értékeléséhez: „Azt hiszem, általában demokratikusan vitatjuk meg a dolgokat. Érdeklődünk a másik véleménye iránt, nyilván. Így tanulunk egymástól, mert ha nem értek egyet, valaki kijavíthat, mert más szempontból látja a dolgot” (Lilla, Sopron). Még az iskolákban és a munkahelyeken is, ahol gyakoribbak a hierarchikus kapcsolatok, mutatkozik igény az egyenlő kommunikációra. Habermas szerint az interakciók struktúrája döntő szerepet játszik a demokratikus kompetenciák kialakulásában, tehát ilyen értelemben az Ózdon és Sopronban felnövő fiatalok tapasztalatai szöges ellentétben állnak egymással.

⁵ Ahogy ezek az elbeszélések is mutatják, az interetnikai kapcsolatok akkor válnak különösen terheltté, ha nem társulnak hozzájuk a társadalmi kohéziót biztosító mechanizmusok (Cockburn 2007).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – *Radikalizmusok az új kutatások tükrében*

A demokrácia ezen mindennapos tapasztalatai óriási hatással vannak arra is, hogy hogyan értékelik a politikai intézményeket. Ugyan mindkét helyen szinte kizárólagosan negatívan látják a politikusokat, és őket hibáztatják az emberek érdekeinek mellőzése és az ország manipulálása és megosztása miatt, mégis nagy a különbség e sztereotip leírások között. Míg Ózdon ezeket a jellemzőket úgy emlegetik, mint a politikai élet megváltoztathatatlan, természetes állapotát, egy reményvesztett, kiábrándult állampolgár véleményeként kifejezve, addig Sopronban ezeket a felháborodott állampolgár bírálataként állítják be. A politikusok tudatlanságát Ózdon történelmileg állandónak tartják, ami a tanácstalanság természetes elfogadását, és az ebből következő alávetett osztályhabitust mutatja (bourdieu-i értelemben): „Én úgy látom, a legtöbb politikus olyan ember, aki csak a saját érdekeit tartja szem előtt. És ez mindig így volt a történelem folyamán” (András, Ózd). Ezzel ellentétben, Sopronban ezt helyrehozható működési zavarnak tekintik, mely kifejezi a politikailag cselekvőképes állampolgár igényeit (habermasi és giddensi értelemben): „Az emberek, akiket meg kéne választani, nem azok, akik a személyes céljaikat akarják elérni és meggazdagodni, hanem azok, akiket érdekel az ország, akik véget akarnak vetni a szenvedésünknek” (Lelez, Sopron).

A politikai szereplők értékelése keretet ad más kérdések értelmezéséhez is, például a nemzeti identitással kapcsolatosakhoz. A nemzeti identitás Magyarországon ellentmondásokkal terhelt a rendszerváltás óta. Egyfelől tovább uralkodnak a magyarok különleges képességeiről szóló mítoszok, miközben a történelmi vereségek és az alulfejlettségről és fejletlenségről szóló beszélgetések jellemzik a kollektív identitást. Vagyis, a nemzeti identitások a helyi társadalmi konstellációk függvényében változnak. Azokon a helyeken, ahol van tere egyéni lehetőségek megvalósításának, az embernek kevésbé van szüksége pozitív kollektív identitásra, mely lehetővé teszi a nemzet kritikusabb megközelítését. Azokon a helyeken, ahol az egyén társadalmi elismerése korlátozott, nagyobb szükség van a pozitív kollektív identitásra, mely kisebb teret hagy a nacionalizmus antidemokratikus természetén való töprengésre. Ózd és Sopron eltérései ezeket az összefüggéseket mutatják.

Ózdon a patriotizmus erősen érzelmi töltetű és a nemzet ontológiai koncepciójához való visszatérést mutatja, vagyis regresszív választ ad az identitásformálásra (giddensi értelemben). A „magyar sors” adja a keretet, és ezt személyes szinten kell felvállalni, a reménytelen helyi körülmények ellenére⁶:

⁶ Gingrich és Banks írta le, hogy a nacionalizmus új formáit hogyan használják fel ön-legitimációra az újabb radikális mozgalmak. Ezek a mozgalmak szemantikának használják őket, ami alkalmas a globalizáció okozta félelmeknek és bizonytalanságoknak magát a nemzetet veszélyeztető tendenciákká való átfogalmazására (Gingrich és Banks 2006: 17). Ózdon hasonló jelenségek tapasztalhatók abban, ahogy a helyileg erős Jobbik nacionalista interpretációi megjelentek a fiatalok beszélgetéseiben.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – *Radikalizmusok az új kutatások tükrében*

Szeretek itt élni, mert végülis ez az ország az otthonom, úgy rendeltetett, hogy ide szülessünk és magyar állampolgárok vagyunk. Hát, klassz lenne itt, ha nem lenne ez a hatalmas reménytelenség! (Feri, Ózd)

Sopronban a patriotizmus sokkal kisebb jelentőséggel bír. Ott romanticizáló érzelemként jelenik meg, melyet azonban felülír a profán gazdasági érdek. Ezt a mechanizmust legtöbb esetben az ország elhagyásával kapcsolatos törekvések okozzák:

K: Fontos számodra, hogy létezik egy olyan dolog, mint Magyarország?

V: Hát, igen. [...] Szép városaink és vidékeink vannak [...] és ha elmegyek Somogy megyébe és eszek egy almát, nos akkor tudjuk, hogy az a miénk, mert magyar!

K: OK, de azt mondtad, Zürichbe akarsz költözni...

V: Ja... de a szívem ide húz... Akkor is, ha 11 éves korom óta tudom, hogy Olaszországban fogok élni. Én így élem ezt meg! (Emma, Sopron)

Ez a laza kötődés a nemzeti identitáshoz magyarázható az egyéni célok megvalósításának adott esélyeivel és a karrieren keresztül történő identitásformálódással is (giddensi értelemben).

A közintézmények értékelésének és a nemzeti identitásnak a szintjén megmutatózó különbségek hasonlóképpen ellentétes politikai tájképet eredményeznek. Ózdon a fiatalok távolságot tartanak az uralkodó politika szférájától. Elutasítják mind a két nagy pártot – az MSZP-t és a Fidesz-t –, melyek 1994 óta irányítják az országot. Ráadásul ez a tartózkodó vélemény általában érzelmileg töltött hangnemben kerül kifejezésre. A Fideszt a problémákkal nem foglalkozó pártnak tekintik: „A Fidesz – durván fogalmazva – le se szarja a fiatalok problémáit” (Lucilla, Ózd). A szocialistákat általában a hozzá nem értéssel és korrupcióval vádolják: „A szocialisták demagógok, blabla. Ha engem kérdezel, semmilyen eredményt nem tudnak elérni, csak eltüntetik a pénzt”.

Ózdon a legnagyobb pártok elutasítása és az érzelmileg töltött nacionalizmus együttesen helyt ad az extrém jobboldali párttal, a Jobbikkal való azonosulásra.⁷ A Jobbik a fiatalok politikai beszélgetéseinek a középpontjában áll. Majdnem mindenkinek van kapcsolódó személyes tapasztalata, vagy az utcáról, vagy közvetlenül, ami érzelmi töltetű reakciókat vált ki. Sok fiatal meggyőzőnek találja a kommunikációjukat, ami magyarázatul szolgálhat arra, hogy kevésbé érzékenyek a tekintélyelvűség és intolerancia kérdéseire: „Szerintem csak a Jobbik törődik velünk, veled és velem. Nem sokat tudok a te életedről, de biztos jobb lenne mindenkinek, ha ők irányítanák az országot” (Emericus, Ózd). Ez azonban nem jelenti azt, hogy mindenki azonosul a Jobbikkal. Vannak olyanok is, akik bajkeverés miatt hibáztatják:

⁷ Jobbik népszerűségének növekedéséről a fiatalok körében ld. Feischmidt et al. 2014 és Szele (2012).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – *Radikalizmusok az új kutatások tükrében*

Van egy politikai szervezet, mely feszültséget kelt a romák és a magyarok között [...] és ez elég nagy problémához vezetett a városban. [...] Nem vagyok tanult ember, nem vagyok okos, de még én is megértem, hogy az egész országban mindenki el tudna határolódni a Jobbiktól [...] és amikor a képviselőjük beszél, egyik pártnak sem kellene meghallgatni. (Alexander, Ózd)

Továbbá sok roma fiatal, akik a párt provokatív, gyakran rasszista propagandájának a célpontját adják, számolt be arról, hogy nagyon félnek, és ezt a Jobbik és a félkatonai szervezeteik okozták, amikor demonstrációkat tartottak a városban:

Ha a Jobbik szervezne tünetést, biztos nem mennék oda, mert ha a cigányok összegyűlnek, biztos kinyírnának minket [...] Képesek rá. Volt rá elég példa, hogy Jobbik támogatók és a Gárdisták gyilkoltak embereket. Tatárszentgyörgyön családok házait gyújtották fel és megölték egy kisfiút. (Hunor, Ózd)

Sopronban a politikai tájkép bizonyos szempontból éppen az ellentéte az ózdi-nak. Itt a két fő politikai pártnak erősebb bázisa van, mely generációról generációra száll. Voltak, akik az MSZP-re szavaztak, „mert egy tipikus baloldali párt” (Adél, Sopron), míg mások a Fideszt részesítették előnyben: „Abban reménykedtem, hogy az MSZP után a Fidesz majd jobban képviseli az ország érdekeit. Ez a remény részben teljesült, de kell még valami, hogy a dolgok még jobban menjenek” (Anita, Sopron). Mivel a két nagy párt áll a soproni fiatalok politikai tájképének középpontjában, a többi pártnak kevesebb hely jut. Ez egyféléll hatással van az alternatív demokratikus pártokhoz való viszonyra, amelyek – ellenben Ózddal – éppen csak megjelennek a horizonton, még ha csak csekély szerepet játszanak is: „Hát nincs kedvenc pártom, de tetszik az LMP [...] jól beszéltek, legalábbis nem mondtak hülyeségeket, szóval szimpatikusak voltak és pozitívak” (Lelez, Sopron). Másfelől ez a szélsőjobboldali politikai csoportok értékelésére is hatással van. Először is, sokkal ritkábban van róluk szó a politikailag tájékozott fiatalok beszélgetéseiben. Másodsor, sokkal kritikusabban beszélnek róluk. Sok fiatal mondja, hogy a Jobbik politikája elfogadhatatlan a rasszista jellege miatt:

V: A diszkrimináció a fő ok. Szóval a romák... Tudom, hogy néha hülyeségeket csinálnak, de ha az ország komolyan tanítani kezdené őket és bízna abban, hogy képesek változni, valószínűleg tudnának változni, de persze nem négy éven belül. [...] és a zsidók állandó címkézése! Egyszerűen nem értem. Ők is sokat szenvedtek, úgyhogy nem értem, miért kéne kiirtani őket.

K: Hol hallasz ezekről?

V: A jobbikosoktól. Persze nem a közzsférában, de az előítélet ott van... (Adél, Sopron)

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – *Radikalizmusok az új kutatások tükrében*

Miután felvázoltuk a társadalmi és politikai problémák észlelését a két városban, elemezhetővé válik a modernitás eltérő konstellációinak hatása a különböző nézetekre. A modernizáció érzékelt kihívásaiból a legfontosabbak mind formális, mind szubsztanciális szinten hatással vannak a politikai szocializációra. Ózdon a fiatalok többsége szerint a jelen egy kegyetlen, bizonytalan, reménytelen időszak, melyben mindennaposak az alapvető szükségletek kielégítésével kapcsolatos szenvedések. Ezek az értelmezések kifejezik a modernizáció rendszerváltás utáni elakadásának megtapasztalását, amit identitásválság is terhel. Ebből a nézőpontból az alávetettség részletekbe menő képe rajzolódik ki, melyhez az egyenlőtlenség, az elismerés hiánya és a közbiztonság hiányának személyesen átélt tapasztalatai is kapcsolódnak. Ahogy ezek a tapasztalatok összeadódnak, egy megakadt modernizáció nehézségei válnak természetessé, és alapoznak meg egy politikailag közönyös habitust (bourdieu-i értelemben). Egy ilyen konstellációban felnőtté érő generáció számára a demokrácia ígérete hiteltelenné válik, a modernizáció emancipatorikus potenciálja habermasi értelemben nem hozzáférhető. Mivel annak elemi tapasztalatai nincsenek jelen a mindennapi interakciókban, intézményesített formái kiüresednek.

Ez vagy a demokrácia hiányának és a kilátástalan alávetettségnek a rezignált elfogadásával jár, ami valójában a közélettől való elidegenedést jelenti, vagy a politikai szféra frusztrált elutasításával, mely egyfelől felelős a szenvedésért, másfelől megváltoztathatatlanként értelmezett. Sok fiatalnak a menekülés a modernitás ilyen depresszív élményétől, mely meggátolja a személyes álmok megvalósulását, egy ontológiai alapú, dogmatikus nemzeti identitáshoz vezet, mely regresszív választ fejez ki (giddensi értelemben).⁸ A „nemzeti érdek” potenciálisan „teodiceaként” szolgálhat, amennyiben magasabbrendű célként értelmet adhat a személyes szenvedésnek és enyhítheti az ontológiai bizonytalanságot. Természetesen ez csak egy eshetőség, és nem mindenki számára hozzáférhető. Azok, akik nem tudják e regresszív módon kezelni az identitásválságot, gyakran elfordulnak a politikától, amint az nyilvánvaló a teljes szemantikai bizonytalanságban lévő fiatalok magas számából. Ezek az összefüggések jelennek meg a politikai tájkép szintjén is, mely a mainstream politikai pártok elutasításán, és helyettük a szélsőjobboldali párt középpontba kerülésén alapul. A modernizáció ezen megakadásokkal terhelt konstellációjában a reprezentatív demokrácia keretei zárójelbe kerülnek, és egyfajta „politika polgárháborús” hangulat lép helyükre.

Sopronban a fiatalok többsége a jelent teljesen más szemszögből szemléli. Számukra a politika nem számít alapvető szükségletnek, aminek tétje lenne, hanem az egyéni célok elérése szempontjából viszonyulnak hozzá, a saját identitáskonstruk-

⁸ Holmes integralizmusnak nevezi azt a felvilágosodás-ellenes tendenciát, mely a modernizáció okozta bizonytalanságokat és aggodalmakat úgy kezeli, hogy zárt helyi közösségekkel azonosul (Holmes 2000: 3-4). Tapasztalataink szerint – melyek hasonlóak más megfigyelésekhez (Feischmidt et al. 2014: 87) –, az ózdi fiatalok politikai kultúrája is magyarázható ezen a kereten belül.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – *Radikalizmusok az új kutatások tükrében*

ciójuk és fogyasztásuk szempontjából (giddensi értelemben). A választóvonal nem a munkanélküliség és a munkahely megléte között van, hanem a jó és a rossz munkahelyek között. Ezért a soproni fiataloknak sokkal kevesebb személyes tapasztalatuk van az egyenlőtlenséggel és az elismerés hiányával kapcsolatban. Számukra ezek mások problémái, vagy elvont szervezeti problémák, melyek nem váltanak ki náluk erős érzelmi reakciókat. Ebből a szempontból a demokratikus jogokat magától értetődőnek és természetesnek tekintik, mely normatív alapként alkalmazható a mindennapos interakciókhoz és az intézményi problémákhoz is. Következésképp a nemzeti identitás kevésbé játszik központi szerepet, mivel az csak egy opcionális romantizált többlet, melynél fontosabbak a személyes eredményeik. Ezen tapasztalatok megalapoznak egy olyan politikai tájképet, ahol a politikai *status quo* nem kérdőjeleződik meg, kifejezve egy kiváltságos osztályhabitust (bourdieu-i értelemben). A nagy pártok a középpontban vannak, míg azok, amelyek kritikusak a rendszerrel kapcsolatban, kisebb figyelmet kapnak, a szélsőséges pártok pedig elutasításra kerülnek. Ebben a konstellációban a demokráciát sem tekintik egy hibátlanul működő rendszernek; azonban Ózddal ellentétben nem kerül elutasításra, hanem kritikát kap a javulás reményében, ami egyfajta állampolgári öntudatra utal (habermasi értelemben).

Egyfelől ez az implicit bizalom a demokrácia irányába annak az eredménye, hogy nem voltak gazdasági traumák a rendszerváltást követően, másfelől történelmi örökség eredménye. A modernitás szocializmus előtti hagyományai és az államszocialista modernitás kisebb mértékű hatásai egyaránt egy nem atyáskodó polgári kultúra megjelenését segítik elő. Előbbi autonóm, polgári mentalitásmintát nyújt, mely méltóságon és a megbecsültség igényén alapszik. Ilyen mentalitással nem csak a szociális problémákat lehet kritikával illetni, hanem a szélsőséges ideológiákat is el lehet utasítani. Utóbbi immunitást nyújt azokhoz a viselkedésmintákhoz, melyeket az államszocializmus paradox szocializációs folyamatai alakítottak ki. Mivel a megállapodás, mely a demokrácia hiányát anyagi biztonsággal pótolná, mindig is kevésbé volt beágyazódva a szigorúan irányított Sopronban, erodáló hatása is kevésbé káros.

Reakciók a poszt-szocialista modernitás kihívásaira: közönyösség, aktivizmus és radikalizmus

A képviseleti demokráciában való politikai aktivitás legalapvetőbb formája a választásokon való részvétel. Ezért központi kérdés, hogy a fiatalok hogyan viszonyulnak a demokratikus akaratképzésnek ezen aktusához. Ózdon a választásokhoz való alapvető hozzáállás a választások értelmével és értékével kapcsolatos bizonytalanság volt:

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Radikalizmusok az új kutatások tükrében

I: Említette, hogy nem szeret szavazni. Szavazott már valaha?

V: Igen, egyszer.

I: És az milyen volt?

V: Hát, egy nagy semmi. [...] Azt gondoltam, egyszer megpróbálom, de már nem is emlékszem, melyik pártra szavaztam vagy miért, de ahogy emlékszem, nem nyert.

I: Hogyan döntötte el, hogy melyik pártot támogatja?

V: Hát, aki jobban hazudott nekem a médián keresztül, talán így. „Ez egy vagyán embernek tűnik, gyerünk, szavazzunk rá!” (Mónika, Ózd)

Ezek a vélemények általános kiábrándulást fejeznek ki a választásokkal kapcsolatban, melynek nincs nagy jelentősége, mert nem várnak megoldást a helyi problémákra egy új kormánytól: „Az emberek elmennek szavazni, de a kormány azt csinál, amit akar. Mindegy, ki nyer, egyik sem jó, mindkettőnek vannak rossz következményei.” (Igar, Ózd)

Sopronban két jellemző véleményt fedezhetünk fel. Egyrészt sok fiatalnak van erős állampolgári identitása, ami magában foglalja a választások tiszteletben tartását: „Igen, bizonyos értelemben tudod alakítani a saját sorsodat a szavazással. Azt mondják, hogy az ember szabadságát csak a másik szabadsága korlátozza, de a törvények is, amelyeknek a kialakítóit – a kormányt – én választom meg!” (Janka, Sopron). Másrészt sok fiatal azt állítja, hogy a szavazásnak egyszerűen nincs jelentősége, mert egy szavazat nem tesz különbséget: „Hát, én nem hiszem, hogy nagyon fontos szavaznom, mert tudod, meg lennék lepve, ha pont én befolyásolnám az eredményeket” (Kludia, Sopron). Ez a fajta vélemény egy más típusú passzivitást fejez ki: míg Ózdon a közönyösség forrása a szavazás útján való demokratikus akaratképződésben való remény elvesztése, Sopronban az egyén hatásának nem kielégítő szintje vezet közönyösséghez. Az előbbi egy alávetett osztályhabitus, míg az utóbbi az elégedetlen ügyfél habitusát fejez ki (bourdieu-i értelemben).

A döntéshozatalhoz kapcsolódó intézményes formák ezen mintái a politikai cselekvés további formáit is befolyásolják, mint például a tüntetésekhez való viszonyt. Ebben a dimenzióban – a korábban leírt minták következményeként – jelentős különbségek vannak a két helyszín között. Ózdon, ahol a demokratikus akaratképződés intézményes formái hitelüket és jelentőségüket veszítették, a tüntetések központi szerepet játszanak. A véleménynyilvánítás ezen fajtái – ellentétben az intézményesített, absztrakt választásokkal – durkheimi értelemben vett kollektív rítusok (Durkheim 2008). „Kollektív pezsgést” generálnak és egy olyan kollektív identitást erősítenek meg, amely tökéletesen rezonál a regresszív identitás mintákkal.

Számos tüntetést szervezett a szélsőjobboldali párt, illetve a hozzá kapcsolódó szervezetek. Ezek a tüntetések egyfelől sok fiatal vonzanak, annak ellenére, hogy alig legálisak vagy akár illegálisak:

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – *Radikalizmusok az új kutatások tükrében*

Hát én a Magyar Gárda tagja vagyok [...], és a rendőrségnek nem tetszik, hogy egyenruhában meneteltünk és ez megrémít másokat és soknak közülünk lefoglalták a mellényét és a ruhákat, szóval volt néhány konfliktus emiatt (Csele, Ózd).

Ugyanakkor sok szembenálló fiatal is mozgósítanak ezek a gyakran veszélyes alkalmak:

Részt vettem egy ellentüntetésen [...] ahogy a roma blokkot kerestük, először eltévedtünk és a Jobbik támogatói között kötöttünk ki. Látnia kellett volna azt a rendőri védelmet [...] volt egy nagyon sötét bőrű roma pár közöttünk és meg voltak rémülve tőlük, úgyhogy rendőri segítséget kellett kérnünk, nagyon ijesztő volt [...] jó volt megtapasztalni ezeket az élményeket (Mónika, Ózd).

Sopronban, mivel az intézményesített részvételi formák beágyazottabbak, kisebb jelentősége van a tüntetéseknek. A válaszadók többsége hiábavalónak tartja a tüntetéseket. Mivel nem nyújtanak lehetőséget komoly befolyásra, nem tudnak hozzájárulni az identitásépítés folyamatához (giddensi értelemben):

Ezek a tiltakozások a kormány ellen, én nem vennék részt bennük, mert igazából hiábavalóak [...] emberek ezrei mennek ki, de az teljesen bizonytalan, hogy bármilyen hatása lesz a kormányra. Ha néhány ezer ember tüntetne, hát az más lenne, mert az arány más. De ennyi... (Ferenc, Sopron)

Annak ellenére, hogy ezek a különböző intézményes vagy informális állampolgári cselekvésminták számos fiatal életében jelen vannak, azt is hangsúlyozni kell, hogy a többségük idegenkedik bármilyen politikai vagy civil tevékenységtől. Azonban a politikai szféra teljes elutasítására adott érvek eltérőek voltak a két helyszínen.

Ózdon a fiatalok frusztrációt és reménytelenséget fogalmaztak meg a politikai szféra mindennapos kudarca miatt. Ez gyakran vezetett a politika dühös elutasításához és a személyes felelősség távolításához, ami egy általános, politikailag közönyös osztályhabitusra utal: „Nem érdekel a politika. Szerintem nem az én feladatam megoldani ezeket a problémákat! Valaki más tudja megoldani őket, valaki, akit érdekelnek. De engem hagyjanak csak békén! Nem érdekel.” (Adri, Ózd) Más esetekben a válaszadók kerülnek a politikai kérdésekről való beszélgetést, mert tehetetlennek érzik magukat abban, hogy bármin is változtassanak, ami az alávetettség elfogadásának a kifejezése: „Néha masszázst vállalok, úgyhogy szoktunk erről beszélni. A munkáról. De nem a politikáról. Mi egyáltalán nem beszélünk a politikáról, mert miért is?! Attól nem lesz jobb, hogy felidegesítjük magunkat, mert mi semmit

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – *Radikalizmusok az új kutatások tükrében*

sem tehetünk!” (Pálma, Ózd) Sopronban a politikát elutasító fiatalok kevésbé frusztráltak; ők egyszerűen nem foglalkoznak vele. Inkább az identitás projektjeikre és a problémáik egyéni megoldására fókuszálnak, amely eltérően Ózdtól, itt megoldhatóknak tűnnek:

I: Gondolt már arra, hogy részt vesz bármilyen tevékenységben? Tekintettel arra, hogy meglehetősen jól tájékozottnak tűnik.

V: Nem, soha nem gondoltam rá, mert nem igazán érdekel. Tudja, más dolgom van. (András, Sopron)

Fontos megjegyezni, hogy a politikai közönyösség bizonyos értelemben egy köztes állapot: élethosszig tartó passzivitássá, aktivizmussá és radikalizmussá is fejlődhet. Ebből a szempontból a politikai közönyösség különböző okai különböző potenciálokat implicálnak. Az Ózdon tapasztalt frusztrációknak, melyeket jelenleg a politikai szféra elutasítása tart vissza, megvan a potenciáljuk arra, hogy radikalizmussá alakuljanak, míg a Sopronban tapasztalt érdektelenséget kevésbé jellemzi ez a fajta potenciál. Ez azonban nem jelent teljes biztonságot. Az érdektelenség morális közönyhöz, a „másik” szenvedésével való együttérzésre való képtelenséghez vezet. Közvetve az ilyen érzéketlenség hasonló hatással lehet a frusztrációkhoz abban az értelemben, hogy fogékonytá teszi az embereket az antidemokratikus eszmék és előítéletek iránt.

E veszély valóságosságát támasztják alá az intolerancia mintázatai. A romaellenes előítéletek egyformán jelen vannak mindkét helyszínen, ami azt jelzi, hogy a politikából való különböző típusú kiábrándulásokat egyformán az elismerés hiánya kísérheti, amely az antidemokratikus interakciók alapja (habermasi értelemben). A különbségek csak szemantikai szinten jelentkeznek. Ózdon a rasszista és antidemokratikus politikai szándékokat habozás nélkül fejezik ki⁹:

Hát, ha körülnézek a környékemen és látom ezt a túlszaporodást, azt hiszem, hogy vállalnám a kockázatot, hát nehéz ezt kimondani, de volt rá egy példa, volt egy orvos, aki sterilizálni akarta a nőt a harmadik gyerek után. Szerintem ez nem ártott volna. Ezt támogatnám (Csele, Ózd).

⁹ A közelmúltban népszerűvé váltak a radikalizálódás osztály alapú elemzései (Kalb és Halmai 2011), amelyeknek a következtetéseit alátámasztják az Ózdon és Sopronban élő fiatalok tapasztalatai közötti különbségek. Azonban a mi értelmezésünk szerint a redukcionista osztály megközelítés helyett egy összetettebb megközelítésre van szükség, amely a kommunikatív racionalizálódás patológiái és a strukturális egyenlőtlenségek mellett tükrözi az identitásépítés újonnan felmerülő bizonytalanságait, kockázatait és kihívásait.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – *Radikalizmusok az új kutatások tükrében*

Sopronban viszont gyakran jelentkezik egy idegenkedési gesztus, ami az extrém elképzelésekkel való azonosulással szembeni ambivalenciát fejezi ki¹⁰:

I: Említette, hogy nem szeretné őket a környéken. Mit gondol, hol legyenek ehelyett?

V: Nem tudom. Valahol máshol. [...] talán létre kellene hozni egy másik várost nekik.

I: Egy város kellene, ahol csak ők laknának?

V: Igen, csak ők laknának ott. Nem lennének problémák és minden jó lenne [...] De sajnos ez nem lehetséges (Andrea, Sopron).

A társadalmi és politikai problémákra adott lehetséges reakciók áttekintését követően ismételten elemezhetőek a modernitás széttartó pályáinak hatása a különböző viselkedési mintákra. Mivel Ózdon a legtöbb fiatal csalódott a főbb pártokban, a parlamenti választásoknak sem volt különösebb jelentősége a számukra. Azt, hogy a nagyobb pártok 1989 óta tapasztalhatóan feladták Ózdot, hazaárulásként élték meg és egy rendkívül bizalmatlan légkört hozott ez létre. Ebben a légkörben egyfajta frusztrált közönyösség született a tapasztalt szélsőséges egyenlőtlen ségek eredményeként, amely sok esetben radikalizmusba fordulhatott. Sopronban azonban a legtöbb fiatal adottnak veszi a demokratikus intézményeket. Ez azt jelenti, hogy megengedik maguknak a közönyösség és érdektelenség luxusát, míg egyéni ambíciókra és identitás projektekre összpontosítanak. Ennek megfelelően bírálják a képviselői demokráciát, amiért az nem elég hatékony, ami azt jelenti, hogy nem tesz megfelelő módon eleget az egyéni igényeiknek. Ez azonban nem zavarja őket annyira, hogy alternatív politikai eszközök keresésére motiválná őket, amely kifejezi a nyilvánosságban való részvételi szándék hiányát. Ehelyett elfordulnak az aktivizmustól és elégedettek maradnak a társadalmi és politikai problémák felszínes kritikájával, miközben a magánéletükbe húzódnak vissza. Azonban a közönyösségnek megvannak a maga veszélyei: mivel egyéni célokra fókuszál, fennáll a lehetőség a szolidaritás felszámolására, amely megnyitja az utat az antidemokratikus tendenciák hallgatólagos jóváhagyása felé.

A radikalizmus inkubációja Magyarországon

Miután megvizsgáltuk a társadalmi és politikai problémák felfogását és az ezekre a problémákra adott reakciókat, ismét megközelíthetjük a fő kérdést: mit mondanak

¹⁰ Miller-Idriss az elemzésében megállapította, hogy Németországban a sérült és elhallgatott nemzeti büszkeség az egyik legfontosabb tényező a fiatalok radikalizálódásában (Miller-Idriss 2009: 63). A Sopronban tapasztalt minták közel állnak ehhez a modellhez: ellentétben Ózddal, ahol a tapasztalt egyenlőtlen ségek táplálták a radikalizmust, ott a sérült büszkeség vezethet szélsőséges attitűdökhöz.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – *Radikalizmusok az új kutatások tükrében*

az Ózdon és Sopronban tapasztalt ideáltipikus mintázatok a modernizáció és politikai kultúra kapcsolatáról Magyarországon? Más szóval, milyen kordiagnózist lehet megfogalmazni e megfigyelések alapján? Úgy érveltünk az eddigiekben, hogy Ózd és Sopron a modernizáció két ellentétes konstellációját képviseli a politikai szocializáció különböző útjainak kialakítása terén. Ennek megfelelően, a magyar politikai kultúrát, mint e két ideáltipikus modell kölcsönhatásának eredményét lehet jellemezni.

Ózd példája a modernizáció olyan konstellációját jeleníti meg, melynek eredményeként egy reményvesztett politikai kultúra alakult ki abban az értelemben, hogy az elvárások személyes horizontjából hiányoznak az életképes perspektívák. Mivel a munkaerőpiacot nem tekintik igazságos és meritokratikus környezetnek, az interakciókat nem tekintik a kölcsönös tisztelet terepének, strukturális alárendeltség honosodik meg és tehetetlen vagy frusztrált habitus alakul ki (bourdieu-i értelemben). Ezek a jellemzők olyan környezetet teremtenek, ami ellentmond a modernitás és demokrácia elveinek, ami a tudáson és az emberi méltóság tiszteletben tartásán alapuló nyitott társadalom lenne. Ezért ebben a konstellációban az instrumentális és kommunikatív racionalizálódási lehetőségei egyaránt gátoltak (habermasi értelemben), a reflexivitás és az identitásépítés nehézségeinek hiányát eredményezve (giddensi értelemben). Továbbá, ezek a tényezők gyakran egészülnek ki az etnikai konfliktusok tapasztalatával vagy a nemzet ontológiai fogalmához való fordulással. Mivel a traumatikus élmények nem értelmezhetőek semmilyen összefüggő módon, vagy tanult tehetetlenséghez, vagy radikalizálódáshoz vezetnek, kifejezve a modernizáció különböző hátrányainak összeadódását.

Sopron példája a modernizáció egy olyan konstellációját képviseli, amelynek eredményeként egy közönyös politikai kultúra jön létre abban az értelemben, hogy az elvárások személyes horizontján nemcsak életképes perspektívák, hanem a szolidaritás hiánya és a politikai veszélyek iránti közönyösség is jelen vannak. Ezt a perspektívát a munkaerőpiac biztató tapasztalatai és a reflexív identitás építését lehetővé tevő osztályhabitust eredményező kölcsönhatások alapozzák meg (giddensi értelemben). Az elvárások individualizált, reflexív horizontja formálja a társadalmi és politikai problémák felfogását és a lehetséges reakciókat is. Ebben az összefüggésben a legnagyobb problémák azok, amelyek az egyéni identitásprojektek megvalósítását akadályozzák. Ezeket a problémákat az újraelosztás absztrakt diszfunkcióiként is észlelik, amelyeket rendszerszinten lehetne és kellene kezelni. Ez a diagnózis vagy a főbb pártok egyikével való azonosulást eredményezheti, vagy a politikától való elfordulást, attól függően, hogy mi tekinthető relevánsnak vagy irrelevánsnak a személyes életben. Azonban mindkét esetben van egy erős potenciál a közönyösségre azon problémák iránt a társadalmi és politikai életben, amelyek nem érintik közvetlenül az egyéni kilátásokat, például a növekvő egyenlőtlenségek és etnikai feszültségek. Mivel mindig rendelkezésre állnak hirschmanni értelemben vett „kilépési stratégiák”, ezektől a súlyos problémáktól könnyebb elhatárolódni racionalizálás útján. Ebben az értelemben nem tűnik úgy, hogy a Sopronban élő fiatalok a relatíve

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – *Radikalizmusok az új kutatások tükrében*

előnyös modernizációs kilátásai ellenére tisztában vannak a demokratizálódási potenciáljukal (habermasi értelemben). Ehelyett az egyéni identitásépítés kérdéseire koncentrálnak, miközben természetesként fogadják el a fennálló viszonyokat.

A politikai kultúra e két mintázata bizonyos módon kiegészíti egymást. Míg reménytelen helyzetben feszültségek törnek ki, amelyek tényleges – gyakran etnicizált – konfliktusokat generálnak, addig a közönyös álláspont a nyilvánosságtól való elforduláshoz vezet, mely lehetővé teszi a feszültségek eszkalációját és súlyosbodását. Ebben az értelemben a magyar társadalom egészére jellemző két ideáltípus kombinációja egy rendkívül veszélyes elegyet hoz létre, amely magában foglalja mind az antidemokratikus tendenciáknak, mind pedig annak a térnek születési lehetőségét, ahol ezek akadálytalanul tudnak fejlődni. E két mintázat kölcsönhatása – alapvetően a modernizáció elhanyagolt kihívásaiból származóan és a politikai szocializáció torzult folyamatai által közvetítve – lehetővé teszi a radikális politikai nézetek terjedését, amely veszélyt jelent a demokratikus elvekre és intézményekre egyaránt.¹¹ Ezt fejezi ki a „radikalizmus inkubációjának” tézise, amire napjaink állampolgári szocializációs modelljeként tekinthetünk.¹² Annak ellenére, hogy jelenleg az ilyen ijesztő potenciál talán Magyarországon van jelen leginkább, bármilyen hasonló konstellációban hasonló következményekkel járhat; ugyanis Ózd és Sopron nem egyedi esetek, hanem a közép-európai modernitás ideáltípusos modernizációs pályái.

A fenti elemzések a radikalizmus új formáit magyarázó elméletekkel kapcsolatban is tartogatnak néhány következtetést. Ezek egy része a kortárs radikalizmust a globalizációs folyamatokra adott reakcióként magyarázzák (Gingrichand Banks 2006, Feischmidt 2014), amely megközelítést a soproni mintázatokhoz lehet kapcsolni. Mások a radikalizálódást mint az elfojtott osztálykonfliktus kifejezését értelmezik (Kalb és Halmai 2011), amely megközelítés az ózdi mintázatokot látszik magyarázni. Míg az első megközelítés a radikalizmus mindennapi beágyazottságát próbálja megérteni, és ezzel a szélsőséges szemantikai vonzerejének fenomenológiai magyarázatát nyújtja, a második a strukturális hatások felfedésére koncentrálnak. Ebben az értelemben ezek a közelítések egymás komplementerei legalább kétféle értelemben: a hangsúlyukat illetően (praxis vs. struktúra) és a legszélesebb magyarázó szintet illetően (globalizációs hatások vs. osztályharc).

¹¹ Ez megmagyarázza, hogy szükségképpen miért egyoldalúak a kizárólag radikális kultúrákra (pl. Dechezelles 2008) vagy a radikális kultúrákat formáló interetnikus konfliktusokra fókuszáló esettanulmányok (pl. Shoshan 2008): a radikális kultúra kialakulásának és terjedésének a megértése feltételezi a nem radikálisok radikalizmusra adott reakciójának átgondolását is. Amikor a radikalizmust aktívan vitatott közeg övezi, a radikálisok politikai szocializációja teljesen másként fogalmazódik meg, (Vysotsky 2013) szemben azzal, ahol a többség közönyös, mint ahogyan ez Magyarországon megfigyelhető.

¹² Az állampolgári szocializáció modelljének fogalmát Szabó Ildikó vezette be (2009). A radikalizmus inkubációjának modellje az általa javasolt „fragmentált modell” napjainkra jellemző folytatásának tekinthető.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Radikalizmusok az új kutatások tükrében

Ahogy a jelen elemzések mutatják, az egyik vagy a másik megközelítéshez történő ragaszkodás egyaránt inadekvát következtetésekhez vezethet, mivel gyakran a különböző keretek által formált társadalmi terek közti kölcsönhatás lesz a radikalizálódás társadalmi dinamikájának kulcsa. Ha a radikalizálódás kérdését modernizációs kontextusba helyezzük, ezek a nehézségek leküzdhetővé válnak. Egy társadalom- és modernizációelméleti megközelítés (például Bourdieu, Giddens vagy Habermas elméletei) felöleli mind a fenomenológiai, mind a strukturális szintet, miközben képes értelmezni mind a globalizáció, mind az osztályharc folyamatait. Ebben az értelemben egy olyan keretet nyújthat, amely egy átfogó közelítésben szintetizálni tudja a szükségképpen egyoldalú diagnózisokat. Egy ilyen megközelítés kidolgozása különösen fontos, hiszen a globalizáció, az osztályharc, a mindennapi gyakorlatok és a strukturális kényszer mind részei a radikalizálódás komplex egyenletének.

Köszönetnyilvánítás

Az Európai Unió Hetedik Keretprogramja – kutatásra, technológiafejlesztésre és demonstrációra – támogatásban részesítette a jelen kutatást, a 266.831 számú támogatási megállapodás alapján – Memory, Youth, Political Legacy And Civic Engagement (MYPLACE).

Irodalom

- Adorno, T. W., E. Frenkel-Brunswick, D. J. Levinson and R. N. Sanford (1950): *The authoritarian personality*. New York: Norton
- Adorno, T. – M. Horkheimer [1944] (1972): *Dialectics of Enlightenment*. Translated by J. Cumming. New York: Herder and Herder
- Almond, G. A. and S. Verba (1963): *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton: Princeton University Press
- Barnes, S. H., M. Kaase, K. R. Allerback, B. Farah, F. Heunks, R. Inglehart, M. K. Jennings, H-D. Klingemann, A. Marsh and L. Rosenmayr (1979): *Political Action: Mass Participation in Five Western Democracies*. Beverly Hills, CA: Sage
- Bibó, I. (1991): The Misery of the Small Eastern European States. In: *Democracy, Revolution, Self-Determination*. East European Monographs. 18–86.
- Bourdieu, P. (1998): *Practical Reasons: On the Theory of Action*. Redwood City: Stanford University Press
- Buchowski, M. (2001): *Rethinking Transformation: An Anthropological Perspective on Post-socialism*. Poznan: Wydawnictwa Humaniora.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Radikalizmusok az új kutatások tükrében

- Cockburn, T. (2007): „Performing” Racism: Engaging Young Supporters of the Far Right in England. *British Journal of Sociology of Education*, 28 (5): 547–560.
- Csepeli, Gy., I. Murányi and G. Prazsák (2010): Új tekintélyelvűség a mai Magyarországon. (New Authoritarianism in Contemporary Hungary) Budapest: Aperiion
- Dalton, R. (1996): Comparative Politics: Micro-Behavioral Perspectives. In: Goodin, R. and H. D. Klingemann (eds.): *The New Handbook of Political Science*. Oxford: Oxford University Press. 336–352.
- Dechezelles, S. (2008): The Cultural Basis of Youth Involvement in Italian Extreme Right-Wing Organisations. *Journal of Contemporary European Studies*, 16 (3): 363–375.
- Durkheim, E. (2008): *The Elementary Forms of Religious Life*. Oxford: Oxford University Press
- Eyal, G., I. Szelényi and E. Townsley (1998): *Making Capitalism Without Capitalists: The New Ruling Elites in Eastern Europe*. London: Verso
- Feischmidt M. – Glózer R. – Ilyés Z. – Kasznár V. Katalin and Zakariás I. (2014): *Nemzet a mindennapokban – Az újnacionalizmus populáris kultúrája*. (Nation in everyday life – The Popular Culture of New Nationalism) Budapest: L'Harmattan
- Ferge, Zs. (2002): Social Structure and Inequalities in Old Socialism and New Capitalism in Hungary. *Review of Sociology*, 12 (4): 9–34.
- Flyvbjerg, B. (2006): Five Misunderstandings About Case-Study Research. *Qualitative Inquiry*, 12 (2): 219–45.
- Giddens, A. (1991) *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity
- Gingrich, A. and M. Banks (2006) (eds.): *Neo-nationalism in Europe and Beyond. Perspectives from Social Anthropology*. New York: Berghahn Books
- Grajczár, I. and A. Tóth (2011): Válság, radikalizálódás és az újjászületés ígérete: a Jobbik útja a parlamentbe. (Crisis, radicalisation and the promise of rebirth: The way of Jobbik to the Parliament)- In: Enyedi Zs., A. Szabó and R. Tardos (eds.): Új képlet. A 2010-es választások Magyarországon. Budapest: DKMKA: 57–92.
- Habermas, J. (1985): *Theory of Communicative Action*. Volume 2. Translated by T. McCarthy. Boston: Beacon Press
- Habermas, J. (1990): *Moral Consciousness and Communicative Action*. Translated by C. Lenhardt and S. W. Nicholsen. Cambridge, MA: MIT Press
- Hankiss, E. (1991): *East European Alternatives*. Oxford: Oxford University Press
- Holmes, D. R. (2000): *Integral Europe: Fast-Capitalism, Multiculturalism, Neofascism*. Princeton: Princeton University Press

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Radikalizmusok az új kutatások tükrében

- Horkheimer, M. [1937] (1976): Traditional and Critical Theory. In Connerton, P. (ed.): *Critical Sociology: Selected Readings*. Harmondsworth: Penguin
- Inglehart, R. (1977) *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics*. Princeton: Princeton University Press.
- Kalb, D. and G. Halmai (2011) (eds.): *Headlines of Nation, Subtexts of Class. Working-Class Populism and the Return of the Repressed in Neoliberal Europe*. New York: Berghahn Books
- Karácsony, G. and D. Róna (2010): A Jobbik titka: A szélsőjobb magyarországi megerősödésének lehetséges okairól. (The secret of Jobbik: On the potential reasons of the strengthening of Hungarian extreme right) *Politikatudományi Szemle* 19 (1): 31–63.
- Kiossev, A. (1995): *Post-Theory, Games, and Discursive Resistance: The Bulgarian Case*. New York: State University of New York Press
- Koczanowicz, L. (2008): *Politics of Tim.: Dynamics of Identity in Post-Communist Poland*. New York: Berghahn Books
- Meyer, G. (2003): Values, Small Life Worlds and Communitarian Orientations: Ambivalent Legacies and Democratic Potentials in Post-Communist Political Cultures. In: Pollack, D., J. Jacobs, O. Muller and G. Pickel (eds.): *Political Culture in Post-Communist Europe: Attitudes in New Democracies*. Burlington, VT: Ashgate. 169–205.
- Miller-Idriss, C. (2009): *Blood and Culture: Youth, Right-Wing Extremism, and National Belonging in Contemporary Germany*. Durham: Duke University Press
- Mrozowicki, A. (2011): *Coping with Social Change. Life Strategies of Workers in Poland's New Capitalism*. Leuven: Leuven University Press
- Ost, D. (2006): *The Defeat of Solidarity: Anger and Politics in Postcommunist Europe*. Ithaca: Cornell University Press
- Percheron, A. (1993): La socialisation politique. (eds.: Mayer, N. – Muxel, A.) Paris: A. Collin
- Renshon, S. A. (1975): Personality and Family Dynamics in the Political Socialization Process. *American Journal of Political Science*, 19 (1): 63–80.
- Rydgren, J. (2007): The Sociology of the Radical Right. *Annual Review of Sociology*, 33: 241–262.
- Sears, D. O. – N. A. Valentino (1997): Politics Matters: Political Events as Catalysts for Preadult Socialization. *The American Political Science Review*, 91 (1): 45–65.
- Shoshan, N. (2008): Placing the Extremes: Cityscape, Ethnic „Others” and Young Right Extremists in East Berlin. *Journal of Contemporary European Studies*, 16 (3): 377–391.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – *Radikalizmusok az új kutatások tükrében*

- Sik, D. (2010): The Transformation of Action Coordination? A Critical Interpretation of the Hungarian Transition. *Review of Sociology*, 20 (2): 17–45.
- Sik, D. (2011): Civic Socialization in Post-transition Condition. *Politics, Culture and Socialization*, 2 (3): 257–271.
- Sik, D. (2014): Critical Theory and Political Socialization. *Belvedere Meridionale* 26 (4): 56–63.
- Sik, D. (2015) Memory Transmission and Political Socialisation in Post-Socialist Hungary. In Pilkington, H. and G. Pollock (eds.): *Radical Futures? Youth, Politics and Activism in Contemporary Europe*, Sociological Review Monograph Series. Oxford: Wiley Blackwell
- Sik D. (2016): *Radicalism and indifference*. Viena: Peter Lang
- Szalai, J. (2007): *Nincs két ország...? Társadalmi küzdelmek az állami (túl)elosztásért a rendszerváltás utáni Magyarországon*. (Are not there two countries? – Social struggles for state (over-) redistribution in post-transition Hungary) Budapest: Osiris
- Szabó A. (2012) (ed.): *Racionálisan lázadó hallgatók – Apátia, Radikalizmus, Poszt-materializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében*. (Rationally revolting students – Apathy, radicalism and post-materialism amongst Hungarian students) Szeged: Belvedere
- Szabó I. (2009): *Nemzet és szocializáció*. Budapest: L'Harmattan
- Szele, Á. (2012): Extraordinary Situations, Extraordinary Means: The Regenerative Projects of the Hungarian Radical Right. *CEU Political Science Journal*, 7 (2): 123–144.
- Thomas, D. B. (1979): Psychodynamics, Symbolism, and Socialization: „Object Relations” Perspectives on Personality, Ideology, and Political Perception. *Political Behavior*, 1 (3): 243–268.
- Thomas, G. (2011): A Typology for the Case Study in Social Science Following a Review of Definition, Discourse, and Structure. *Qualitative Inquiry*, 17 (6): 511–521.
- Tóth, G. A. (2012) (ed.): *Constitution for a Disunited Nation. On Hungary's 2011 Fundamental Law*. Budapest: CEU Press
- Trencsényi, B. (2011): *The Politics of „National Character”: A Study in Interwar East European Thought*. Oxon: Routledge
- Verdery, K. (1996): *What Was Socialism, and What Comes Next?* Princeton: Princeton University Press
- Vysotsky, S. (2013): The Influence of Threat on Tactical Choices of Militant Anti-Fascist Activists. *Interface: a journal for and about social movements*, 5 (2): 263–294.

KÖZELKÉP

„Útvesztő”

Az iskolából lemorzsolódó 15–19 évesek mindennapjai

BARTA NÓRA* – CSOBA JUDIT** – HARMATI KATALIN* – HEGYI LILLA*

* Debreceni Egyetem Politikatudományi és Szociológiai Intézet, Szociálpolitika szak

** Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszék

ABSZTRAKT

Az iskolai lemorzsolódás elleni küzdelem és a hátrányos helyzetű fiatalok sikeres társadalmi és munkaerőpiaci integrációja napjaink egyik legnagyobb társadalmi kihívása. Kiemelt kutatási programok keresik a jelenség okait, következményeit és a lehetséges kezelési módokat. Az eddig rendelkezésre álló elemzések, statisztikai adatok azonban nagyon keveset árulnak el a fiatalok élethelyzetéről, családjáról, barátairól, anyagi helyzetéről, gondolkodásáról, céljairól, mindennapjaikról. Kutatásunk során erről szerettünk volna többet megtudni az iskolából lemorzsolódott, vagy lemorzsolódással veszélyeztetett 15–19 éves kor közötti fiatalok körében egy második esélyt biztosító középiskolában készített interjúk során.

KULCSSZAVAK: iskolai lemorzsolódás, NEET generáció, jövedelem nélküli fiatalok, szocializációs deficit, második esély iskola

ABSTRACT

„Teens at risk”. The everyday life of the early school leavers

One of the most important challenges of today's society is to fight early school dropout, and integrate the socially disadvantaged youth to the labour market. Research programs investigate the reasons, causes and solutions for the phenomena. Current statistics and analytical attempts, however, provide very few insights into the family ties, friend relations, financials, thoughts, goals and everyday life of the targeted youth. Our research aims to explore these areas through structured exploratory interviews with participants aged 15 to 19 who have already experienced or are in danger of early school dropout from a second chance provider secondary school.

KEYWORDS: school dropout, NEET generation, young people without income, socialization deficits

KÖZELKÉP

Bevezetés

Korai iskolaelhagyónak tekintjük azokat a fiatalokat, akik úgy kerülnek ki az oktatási rendszerből, hogy legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkeznek vagy esetenként azzal sem.¹ Az utóbbi évtizedekben Európában és Magyarországon is egyre nőtt azoknak a 15–29 év közötti fiataloknak a száma, akik sem az oktatásban, sem a munkaerőpiacon nem jelentek meg. Őket a szakirodalom NEET-generációként emlegeti. Ez az elnevezés a korai iskolaelhagyó fiatalok angol nyelvű státuszmegjelölésének – „*neither in employment nor in education and training*” – a kezdbetűiből kialakított mozaikszó.² A korai iskolaelhagyás jelenségét mind a politikai, mind a szakmai dokumentumok³ az egyik legsürgősebben megoldandó társadalmi problémaként tárgyalják. Az iskolából való lemorzsolódást kiváltó okok igen sokrétűek lehetnek. Portugáliában és Hollandiában pl. a tanulók kimaradásukat azzal magyarázzák, hogy az érdeklődésüknek megfelelő szakmák nem elérhetőek a szakképzésben. Sokan nem is akarnak tanulni, mert úgy vélik, tanulás nélkül is mindenki talál majd munkát, bár többnyire tisztában vannak azzal, hogy a szakképzettséggel rendelkezők béréhez viszonyítva képzetlenül alacsonyabb jövedelemszintet érhetnek majd el (Fehérvári 2008).

Az utóbbi években tapasztalható nagymértékű lemorzsolódást az oktatási expanzió is magyarázza (OECD 2015). A tankötelezettségi kor kiterjedésével és az oktatásban résztvevők számának és arányának növekedésével nő az esélye ugyanis annak, hogy azok is bekerülnek az oktatási rendszerbe, akik rosszabbul teljesítenek, és önállóan képtelenek a követelményeknek megfelelni. De a lemorzsolódók között olyanok is vannak, akik kevésbé motiváltak a számukra elérhetőnek tűnő végzettségek megszerzésére, mert nem tartják kellően jövedelmezőnek a tanulandó szakmát, vagy túl sok befektetéssel és lemondással járna annak megszerzése.

Magyarországon azonban az oktatási expanziót illetően éppen ellenkező irányú folyamatnak lehetünk tanúi. 2011-től a tankötelezettségi korhatár 18 évről 16 évre

¹ Vagyis nincs középfokú (ISCED 3 szintű, szakmunkás vagy érettségi típusú) végzettségük.

² A jelenségre egy időben több fogalom is használatos a szakirodalomban. A legkevésbé pontos, ám széles körben használatos kifejezés a lemorzsolódás, amely az elkezdett képzési program idő előtti elhagyására utal, de nem jelöli pontosan a képzés típusát és az érintett célcsoport jellegzetességeit. A jelenség előtérbe kerülésével az utóbbi időben ezért inkább az egzaktul mérhető fogalmak használata vált gyakoribbá, mint pl. a fenti lábjegyzetben pontosított korai iskolaelhagyó kifejezés, vagy a NEET-fiatalok kategóriája. A tanulmányban elsődlegesen azokra a fiatalokra alkalmazzuk a lemorzsolódók, vagy lemorzsolódással veszélyeztetettek fogalmát, akik tanulmányaik során az alap-, vagy a középfokú képzés során már legalább egy alkalommal abbahagyták iskolai tanulmányaikat.

³ Lásd pl. az Európai Unió Tanácsának ajánlását a korai iskolaelhagyás csökkentését célzó szakpolitikai ajánlásokról <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2011:191:0001:0006:HU:PDF>, vagy a Magyarország „Végzettség nélküli iskolaelhagyás elleni középtávú stratégiáját” <http://www.kormany.hu/download/5/fe/20000/V%C3%A9gzetts%C3%A9g%20n%C3%A9lk%C3%BCli%20iskolaelhagy%C3%A1s%20.pdf>, illetve Magyarország 2016. évi Nemzeti reformprogramját ec.europa.eu/europe2020/pdf/csr2016/nrp2016_hungary_en.pdf

KÖZELKÉP

csökkent.⁴ Annak ellenére, hogy a lemorzsolódás szempontjából legveszélyeztetettebb tanulói réteg⁵ tagjainak száma csökkent (Óvodától... 2013)⁶, az elmúlt öt év statisztikai adatai alapján a lemorzsolódó gyerekek száma és aránya 2010–2013 között növekedett, s csak az elmúlt két évben tapasztalunk enyhe csökkenést. De a 2010. évihez képest még mindig kedvezőtlenebb a helyzet (2010: 10,8%, 2015: 11,6%).⁷ Az iskolát idő előtt elhagyók aránya Magyarországon jóval meghaladja az EU 2020 program számszerűsített célindikátorát, amely 10% alá szeretné csökkenteni a lemorzsolódó fiatalok arányát.⁸

Az iskolából történő lemorzsolódást a fentiekén túl az is magyarázhatja, hogy az érintett gyerekek a legtöbbször maguk is hátrányos helyzetű családokból kerülnek ki. A tanulásnak sokszor már a szülői generációban sem volt magas értéke, s ez a szemlélet a legtöbb esetben beépül a gyerekek értékrendszerébe is. Sok családban hiányzik a sikeres szülői minta, ami motiváló erőt jelenthetne a továbbtanuláshoz, s annak ellenére itt is a szülőket tekintjük a gyerekek iskolai teljesítményéért felelősnek, hogy maguknak sem volt megfelelő családi mintájuk. Pedig ezeknek a szülőknek a legtöbb esetben sem tudásuk, sem tapasztalásuk, sem családon belüli tekintélyük nincs, hogy gyerekeiknek segítsenek, példát mutassanak.

Az iskolából való korai kimaradásnak súlyos ára van mind egyéni, mind társadalmi szinten. Az utóbbi években végzett hazai és nemzetközi kutatások igyekeztek az okokat és a következményeket feltárni a hatékony beavatkozás érdekében. A 15–19 éves kor közötti generáció „útvesztésének” folyamatáról, a mindennapokban végbemenő folyamatos konfrontálódásokról és a generáció veszélyeztetett tagjainak túlélésért folytatott küzdelmeiről azonban még közel sem teljes a kép.

A Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszékének kutatószemináriumán, 2016 tavaszán indított interjú vizsgálatunkban a lemorzsolódó, vagy a lemorzsolódással veszélyeztetett fiatalok mindennapjairól szerettünk volna pontosabb képet kapni. Feltáró kutatásunk során félig strukturált interjúkat készítettünk annak érdekében, hogy kiderítsük: milyen családok állnak a fiatalok mögött, kikre számíthatnak szükség esetén, milyen „túlélési stratégiák” mentén szervezik

⁴ 2011. évi CXc. törvény a nemzeti köznevelésről 45. § 3. bekezdés.

⁵ A 14–18 év közötti időszakban a legmagasabb a lemorzsolódás aránya. Ezt elsődlegesen a szaképző intézményekből kimaradók magas száma magyarázta (Fehérvári 2008, 2015).

⁶ A 2015/2016-os tanév elejét a szakiskolában tanuló diákok számának jelentős csökkenése jellemezte. Nappali rendszerű oktatásban az előző évi számokkal szemben már csak 78617 diák vett részt. A nagymértékű visszaesés hátterében a tankötelezettségi korhatár 16 évre történő csökkentése áll. A 16. életévüket betöltött fiatalok sok esetben már nem iratkoztak be az új tanévre (Kormány 2015).

⁷ <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tsdsc410&plugin=1>

⁸ Erre vonatkozóan lásd az alábbi weboldalakat: EU 2020 program célindikátorairól http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-a-nutshell/targets/index_hu.htm, továbbá a Magyarország 2016. évi reformprogramjáról. http://www.kormany.hu/download/c/f1/b0000/Nemzeti%20Reform%20Program_2016.pdf

KÖZELKÉP

az életüket, hétköznapijait. Arra is kíváncsiak voltunk, milyenek a diákoknak az iskolához köthető élményei, milyen jellegű kapcsolatokat építenek a kortársakkal, és milyen jövőt képzelnek maguknak. Az interjúalanyok az egyik debreceni második esély iskola tanulói voltak, akik élettörténeteik alapján lemorzsolódott, vagy lemorzsolódás által veszélyeztetett 15–19 év közötti fiatalok voltak. A kutatás első szakaszában 36 olyan fiatallal készült interjú, akik már egy oktatási intézményből lemorzsolódtak, illetve néhány esetben a jelenlegi képzési helyükön a mulasztott órák száma alapján a lemorzsolódás közelébe jutottak. Ezeknek az interjúknak az elemzésére építettük tanulmányunkat.

A 15–19 éves lemorzsolódó fiatalok a statisztikák tükrében

Magyarország az Európa 2020 fejlesztési stratégia egyik legfontosabb célkitűzéseként azt vállalta, hogy 10%-ra csökkenti a korai iskolaelhagyók arányát. Az iskolaelhagyók statisztikáit vizsgálva azonban az a kép rajzolódik ki, hogy a tervezési ciklus kezdetén (2010) az EU 27 tagországához képest kedvező helyzetből indultunk, és az utóbbi években a lemorzsolódási arányszámokat tekintve folyamatosan veszítünk helyzeti előnyünkől.

1. táblázat: Magyarországi és az EU lemorzsolódó fiatalok aránya 2011–2015⁹

Év	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Magyarország	10,8	11,4	11,8	11,9	11,4	11,6
EU28	13,9	13,4	12,7	11,9	11,2	11,0

Forrás: EUROSTAT 2015. <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tsdsc410&plugin=1>

A magyarországi 18–35 éves kor közötti aktív korúak néhány jellemző sajátosságáról Kertesi és Kézdi számolt be a 2010-ben publikált tanulmányukban. Kutatásukban csekély arányban ugyan, de szerepeltek olyan 16–20 éves fiatalok, akik nem tanultak sem szakiskolában, sem szakközépiskolában, sem gimnáziumban. A 18–35 éves generáción belül a szerzők 1-2%-ra becsülik azoknak az arányát, akik csak az általános iskola 7. vagy 8. osztályát fejezték be és nem tanultak tovább. S bár a lemorzsolódás – a szerzők szerint is – már az általános iskolában problémát jelent¹⁰, a

⁹ <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tsdsc410&plugin=>

A statisztikai táblázatban 15–29 éves kor közötti fiatalok adatai szerepelnek. Kutatásunk esetében csak a 15–19 éves kor közötti generációt elemezzük, de a választott célcsoportra vonatkozó kutatások és elemzések igen korlátozott mértékben állnak rendelkezésre a hazai szakirodalomban, így a szélesebb korcsoportra vonatkozó információkat is bevontuk elemzésünkbe.

¹⁰ Hermann – Varga (2011) kutatása szerint a 20–25 éves korú generációban 2010-től az általános iskolai végzettséggel sem rendelkezők aránya növekedésnek indult és az általános iskolai végzettségűek aránya is stagnál, nem csökken.

KÖZELKÉP

középfokú intézmények azok, amelyekben felerősödik ez a jelenség (Kertesi – Kézdi 2010).

Az eddigi kutatások szerint a lemorzsolódás a középfokú képző intézményeken belül a legnagyobb arányban a szakiskolákban van jelen (Fehérvári 2008, Mártonfi 2013, Fehérvári 2015). A szakközépiskolákban és gimnáziumokban ez a probléma kisebb mértékben jelentkezik, de mindenképpen kell itt is számolni vele. Ez a megoszlás bizonyos mértékig érthető is, hiszen a szakiskolai képzésben lényegesen magasabb arányban fordulnak elő a hátrányos helyzetű családokból érkezett fiatalok. Pl. a 2013/2014-es tanévben összesen 105122 diák folytatott tanulmányokat szakiskolában, ebből a tanulók 27,1%-a hátrányos helyzetű és 9%-a halmozottan hátrányos helyzetű volt. A gimnáziumokban ezzel szemben a hátrányos helyzetűek aránya 8,5%, halmozottan hátrányos helyzetűek aránya pedig 1,3% volt (Híves 2014).

Nem csupán az iskolatípusok, de a földrajzi régiók között is nagy eltérést tapasztalunk a korai iskolaelhagyás tekintetében. A rossz területi mutató, a szegénységi ráta magas aránya, az alacsony életszínvonal és a hátrányos helyzet erősen összefügg az iskolai lemorzsolódás jelenségével. A magyarországi térségek lemorzsolódás által legveszélyeztetettebb területei Észak-Magyarországon és az Észak-Alföldön vannak. Különösen veszélyeztetettek a hátrányos helyzet kumulálódása szempontjából kiemelt határ menti járások (Híves 2015). A korai iskolaelhagyók területi különbségeit a 2005 és 2014 közötti időszakban az Eurostat 2015-ös felmérése is részletezi. Az adatok elemzésével megismerhetjük a korai iskolaelhagyók arányának változását 2005 és 2014 között. A vizsgált időszakon belül csak a legfejlettebb (közép-magyarországi) régióban mérséklődött a korai iskolaelhagyók aránya (2014 7,5%). Ezzel szemben az Észak- Alföld területén (ahol a kutatásunkat végeztük) az általános iskolát, vagy középiskolát befejezés nélkül elhagyó diákok százalékos aránya folyamatosan nőtt és 2014-re közel 13% lett. Az iskolai lemorzsolódás tekintetében a legrosszabb helyzetű régió ugyanebben az évben Észak-Magyarország volt, ahol a lemorzsolódási arány elérte a 18,5%-ot (EUROSTAT 2015, Fehérvári 2015: 37–38).

Az Észak-Alföld régióban – Magyarország többi régiójával összevetve – a legnagyobb a középiskolában tanuló hátrányos helyzetű diákok aránya. 1000 tanulóból 29,7 tanuló került ebbe a csoportba. A régión belül a legtöbb hátrányos helyzetű középiskolás diák Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében található (1000 tanuló / 35,9 hátrányos helyzetű tanuló), ezt követi Jász-Nagykun-Szolnok megye (1000 tanuló / 28,1 hátrányos helyzetű tanuló), végül Hajdú-Bihar megyében az 1000 tanulóra jutó hátrányos helyzetű diákok száma 24,3 fő. Szakiskolai és speciális szakiskolai tanulói létszámadat tekintetében az Észak-Alföldön, Észak-Magyarországon, Közép- és Dél-Dunántúlon közel hasonló adatok kerültek kimutatásra, mely átlagosan 13 tanuló/1000 fő (Híves 2014).

KÖZELKÉP

Kutatási eredmények – ami a statisztikákból nem látható

A statisztikai adatokból hitelesen rajzolódnak ki azok a strukturális tényezők, amelyek meghatározó módon befolyásolják a korai iskolaelhagyást. Ami viszont a számokból kevésbé látszik, az a lemorzsolódás által érintett fiatalok mikrovilága: ők milyenek látják önmagukat és a környezetüket, hogyan vélekednek az iskoláról és a tanulásról, milyen célok vezetik őket és környezetben töltik mindennapjaikat.

A műhelyszeminárium keretében készült interjúk lehetőséget adtak arra, hogy közelebbről megismerjük mindennapjaikat. A tanulmány terjedelmi korlátai nem teszik lehetővé, hogy a fiatalok körében vizsgált valamennyi dimenziót bemutassunk, így csupán öt területre fókuszálunk. Elsőként megpróbáljuk összegezni, hogy a megkérdezett fiataloknak miért nem vonzó az iskola és a tanulás. Mivel a család és a kortárs csoport szerepe a fiatalok szocializációja során kulcsfontosságú, a második vizsgálati dimenzió keretében azokat a mintákat kerestük, amelyek segítenek a hátrányok leküzdésében, vagy éppen újratermelik azokat. A hátrányos helyzetű családokban a pénznek és a pénzzel való gazdálkodásnak különös jelentősége van, hiszen sem a jövedelem keletkezése, sem annak felhasználása nem rutinszerű. Az interjúk során igyekeztünk megismerni, mennyit látnak és tanulnak meg a megkérdezettek a családi gazdálkodásból és milyen alternatív jövedelemszerzési stratégiák alakulnak ki körükben. S végül arra voltunk kíváncsiak, hogy stabil háttér és képzettség hiányában hogyan képzelik jövőjüket.

(V)iszonyok az iskolához

A megkérdezett diákok háromnegyedének ez már a második középiskolája, ennek ellenére nagy többségük innen is rendszeresen hiányzik. Így aztán joggal feltételeztük, hogy nem szeretnek iskolába járni. Az interjúk során kapott válaszok azonban ennek épp az ellenkezőjére utaltak. A fiatalok többnyire szeretnek iskolába járni, de nem a tanulás, vagy kimondottan az iskola miatt, hanem a barátok, osztálytársak miatt. Több esetben kiderült, hogy épp a barátok, volt osztálytársak, ismerősök kedvéért választották/vállalták ezt az iskolát, ugyanis a barátok, volt osztálytársak, ismerősök is – a megkérdezettekhez hasonló helyzetbe kerülve, rendszerint már korábban – idekerültek. Mindemellett az is nyilvánvalóvá vált, hogy a korábbi iskolában is és itt is ők azok, illetve ők voltak azok, akik az „iskola mellé való járásban” is erőteljes húzóerőt jelentenek.

A diákok életében a tanulás – csaknem kivétel nélkül állították – szinte semmilyen szerepet nem tölt be. Szükséges rosszként, haszontalan elfoglaltságként élik meg. Elenyésző azoknak a megkérdezetteknek az aránya, akik említést tettek arról, hogy ők néha készülnek egy-egy felmérésre. Rendszeres, tanóráról tanórára való tanulást azonban senki nem említett. Kötelező feladatként élik meg, hogy most ide kell

KÖZELKÉP

járniuk. Főként a szülői kényszerre (a szülők szerint valahol lenni kell napközben), vagy az anyagi kényszerre (szükség van az iskolalátogatáshoz kötött családi pótlékra) vezetik vissza iskolai jelenlétüket azon túl, hogy a haverokkal itt a legegyszerűbb találkozni. Csak néhányan említik, hogy ha minden jól alakul, akkor talán valamilyen szakképesítést is sikerül szerezni. Ez utóbbiban néhányan azért is bíznak, mert megítélésük szerint ebben a második esély iskolában a tanárok megértőbbek, engedékenyebbek, türelmesek velük szemben. Sokszor néha túlzottan is engedékenyek! – mondják.

Bár tanulni nem szeretnek és a tanulásba nem is nagyon sok időt, energiát fektetnek, nem hátrányos helyzetű társaikhoz hasonlóan ők is megfogalmazzák: egy szinttel magasabb státuszt szeretnének elérni, mint a szüleik, és ebbe a magasabb iskolai végzettséget is beleértik. Feltehetően ebben a szülők elvárása is szerepet játszik, hiszen az alacsony iskolai végzettséggel rendelkező szülők esetében is hasonló aspirációkat figyelhetünk meg a gyermekeik végzettségére vonatkozóan. „A kevesebb, mint 8 osztályt végzett édesanyák gyermekeinek közel 40%-a szintén legalább érettségire gondol, 8–10%-a pedig felsőfokú végzettségre” (Balázs – Mártonfi 2011: 59). Az interjúalanyok is visszaigazolták ezeket a szülői elvárásokat.

K: A szüleidnek mi a legmagasabb iskolai végzettsége?

V: Anyunak azt hiszem fél év kellett volna a varrónő szakmájához, vagy fél év se, pár hónap, amikor apa elszöktette. Apa meg 10 vagy 11 osztályt végzett. Valahogy így volt...”

K: Beszéltetek otthon a szüleiddel arról, hogy ők mit szeretnének, milyen végzettséged legyen?

V: Persze, hát napi szinten van, amikor felhozzák. Hát anya is azt mondta, hogy ő nagyon szeretné, ha én letenném ezt a pincér szakmát, mert a családban mindenkinek megvan, csak neki nincs meg a szakmája. És azt mondja, hogy neki ez egy büszkeség lenne, ha meglenne. Ha sikerülne. Hát jobban várják már a szintvizsgát, mint én. *(17 éves lány, bejárós, lemorzsolódás által veszélyeztetett)*

Az általános iskolából alacsony tudásszinttel rendelkező, a középiskolában a tanulásba alig valami energiát befektető fiatalok esetében nagy kihívás megszerezni a szakmai végzettséget. Különösen akkor nehéz, ha a szakmát, amit a fiatal a szakképző intézményben tanul, nem maga választja. A megkérdezett interjúalanyok 2/3-a nem ebbe az iskolába szeretett volna járni és nem ezt a szakmát szeretete volna tanulni. Hogy miért jött mégis ide? Mint említettük, egyfelől a barátok, ismerősök miatt, s csak menet közben ébredt rá, hogy ez az intézmény nem a „haverokról” szól, hanem „pályát” választott, még akkor is, ha ez nem tetszik neki. A megkérdezettek másik része esetében – elsődlegesen azok körében, akiket iskolakerülés, vagy más típusú magatartási problémák miatt az előző iskola „eltanácsolt” – nyilvánvaló volt,

KÖZELKÉP

hogy nem válogathat, mert csak ide veszik fel. A saját álmok és a szülői elvárások teljesítése úgy meglehetősen nehéz, ha a szakmát nem maguk választották és nem sok kötődésük van a tanultakhoz. Olyan területen kell/kellene teljesíteniük, ami csak egy pillanatnyi opció volt és nem az érdeklődésüknek megfelelő lehetőség.

A választásokat, illetve kényszereket az is magyarázza, hogy a második esély iskolák által kínált szakmák köre egy-egy régióban igen szűknek mondható. Az alábbi táblázat néhány példát mutat be a második esély iskolákban tanulható szakmák köréből. A listából két dolog mindenképpen kitűnik. Viszonylag kevés a tipikusan „lányos” szakma, mintha a lemorzsolódó, vagy lemorzsolódással veszélyeztetett csoportban csak fiúk kerülhetnének be, pedig az osztályok nemi összetételét elemezve magas arányú a lányok jelenléte is. Másfelől az ipari, fémipari szakmák „felülreprezentáltsága” és a szolgáltatáshoz kötődő szakmák szűk köre arra utal, hogy nem a legkorszerűbb szakmaszerkezetben kínálják a lehetőségeket a munkaerőpiacra egyébként is hátrányos helyzetből kilépő tanulók számára (Makó 2014).

2. táblázat: Az Észak-Alföld régióban működő második esély iskolák és az ott kínált szakmák köre

Az iskola neve	Működésük telephelyek szerint	Szakmák és azok képzési ideje
Debreceni Szakképzési Centrum Baross Gábor Középiskolája, Szakközépiskolája és Kollégiuma	Debrecen	CNC gépkezelő (1 év) Épület és szerkezetlakatos (3 év); (2 év) Gépi forgácsoló (3 év); (2 év) Hegesztő (3 év) Ipari gépész (3 év) Karosszerialakatos (3 év)
Tessedik Sámuel Szakképző Iskola és Gimnázium	Kisvárd Túrkeve Kisvárd, Nyíregyháza, Debrecen	Eladó (3 év) Vendéglátó eladó (3 év) Hegesztő (3 év) Pincér (3 év) Szakács (3 év) Szociális gondozó és ápoló (3 év) Kereskedelem (4 év)
Telegdi Kata Szakiskola és Szakközépiskola	Kisvárd, Nyíregyháza Debrecen, Kisvárd Kisvárd, Nyíregyháza	Egészségügy/ informatika/ közgazdaság és szépművészet ágazati oktatás (4 év) Számítógép szerelő, karbantartó (3 év) Ügyvitel ágazati oktatás (4 év)

Forrás: A kutatók saját gyűjtése és szerkesztése¹¹

¹¹ Lásd még: Iskolák listája (2016).

KÖZELKÉP

Mindezek ellenére kifejezett kudarcélményről az iskolával kapcsolatosan senki nem számolt be. Igaz, említésre méltó sikerélményről is csak egy-két kivételes esetben szóltak. Most itt vannak – mondják, mert itt kell lenniük. Sokat lógnak együtt a haverokkal és a legjobb az egészben, hogy tartoznak valahová. A tanárok is beletördtek, hogy ez így van. „Nem balhéznak.” – mondják (Imre 2014).

Átalakuló családi szerepek

A megkérdezett fiatalok családja a legtöbb esetben rossz anyagi körülmények között él. A jövedelmekhez való hozzáférés sem egyenletes, így a rendszeres kiadások is nehezen ütemezhetők. A vizsgált családok többségében az apa dolgozik, az anyák hagyományosan háztartásbeliek. A fiatalok elmondása szerint ez főként a gyermeknevelési kötelezettség, vagy betegség miatt alakult így, de van olyan eset is, amikor az anya kifejezetten az apa tiltása miatt nem vállalhat munkát. Az apa többnyire a tradíciókra hivatkozva ellenzi a felesége munkavállalását: egy férfinak kötelessége eltartani a feleségét és a családját. Csak néhány esetben fordult elő, hogy az anyának főállású foglalkozása volt. Ezt nagymértékben az is magyarázza, hogy a megkérdezett családokban a nők többsége csupán általános iskolai végzettséggel, vagy nem piacképes szakmával rendelkezik, így az elhelyezkedés csaknem lehetetlenné bizonyul.

A szülők részéről tehát a pozitív mintaadás, a gyerekek munkára motiválása azért is nehéz, mert maguk sem dolgoznak, s a mindennapjaikban nincs benne a rendszeres munkavégzés rutinja (Fehérvári – Széll 2014). Nem alakultak ki, vagy jelentősen megkoptak a munkavállalásoz szükséges készségek és képességek (pontosság, hatékony időbeosztás, minőség, teljesítmény, külső elvárásoknak való folyamatos megfelelés, hatékony konfliktuskezelés stb.). Másfelől ha dolgoznak is, sok esetben atipikus munkákat végezve (főként alkalmi munkákat), a munkaerőpiac szélén kapaszkodva igyekeznek fenntartani önmagukat és a családjukat. Ez az alacsony státuszú, inkább a pénzkeresés eszközeinek és semmiképpen nem az önmegvalósításnak és a kreativitás színterének bizonyuló munka pedig nem a legvonzóbb minta egy tinédzser számára. Mindezek ellenére, vagy éppen ezért a szülők részéről minden egyes interjú esetében megfogalmazódott az elvárás, hogy a gyerekek szakmát szerezzenek, és hozzájuk képest magasabb státuszt érjenek el.

Segítenek pont ezzel is, hogy az iskolát veszik a legszigorúbban, hogy oda járjak mindig, hogy tudják legalább, hogy legyen belőlem valami, ezt veszik a legkomolyabban. *(16 éves, lemorzsolódott fiú)*

A szülők minden törekvése ellenére, különös módon még akkor is, ha az apa kereső tevékenységet végez, a megkérdezettek nem az apát, hanem az idősebb test-

KÖZELKÉP

vért tekintik példaképnek. Valószínűleg ennek a háttérében egyfelől az áll, hogy az apák a legtöbb esetben a munkaerőpiac legalacsonyabb státuszain tudnak csak bekapcsolódni a munkavégzésbe, ami sem anyagilag, sem presztízs szempontból nem motiváló. Másfelől pedig – az interjúk tanulsága szerint – az apák nagyon kevés időt töltenek a családdal, így alig van kapcsolatuk a gyerekeikkel. Az apa mintaadó, motiváló szerepét több interjú tanulsága szerint a legidősebb gyermek (többnyire fiúgyermek) veszi át. Ez a „szerepátadás” sok esetben gyengíti az apa hitelességét, motiváló erejét, és korlátozza a gyerekek mindennapjaira gyakorolt hatását. Mindezek ismeretében jobban érthető, hogy az életkori sajátosságon túl – a tinédzserkori leválás a szülőről – miért van a gyerekekre rendkívül nagy hatással az idősebb testvér és a kortárs csoport.

K: Van példaképed a családban?

V: Krisztián a bátyám, aki Érden lakik. Ő is így kezdte. Mondta, hogy csináljam végig. Biztat mindig. Tanulni kell és sikerülni fog. *(16 éves, lemorzsolódott, bejárós fiú)*

K: Ha valakire fel lehetne nézni a családban, ki lenne az?

V: A bátyám a katonaságban, felnézek rá, hogy sikerült neki. *(18 éves lemorzsolódás által veszélyeztetett, bejárós fiú)*

A hitelesség hiányát és a kapcsolat korlátozott voltát az is jelzi, hogy a szülők és a gyerekek közötti kommunikáció tartalmi és érzelmi szempontból is korlátozott. Bár a fiatalok a megkérdezéskor a szülőkkel való kapcsolatukat jónak minősítik, ha ennek a kapcsolatnak a jellegét kutatjuk, szűk időkerettel és igen korlátozott tartalommal találkozunk. A családi kommunikáció során leginkább csak felszínes témákat érintenek, s a rövid és szükséges információcserén a beszélgetések ritkán mélyülnek el. Arra, hogy igazából hogy vannak a szülők, mi az, ami őket mostanában foglalkoztatja, a fiatalok többsége nem tudott válaszolni, mint ahogyan azt is jelezték, hogy a legtöbb esetben nem számolnak be a szülőknek arról, mi mindent élnek át, mivel kell megbirkózniuk a mindennapok során.

K: Hogyan érzed magad, ha hazaérsz, mit csinálsz otthon?

V: Hát nem nagyon szeretek otthon lenni, inkább még iskolába is eljövök, csak hogy ne legyek otthon.

K: Miért nem nagyon szeretsz otthon lenni?

V: Hát igen, ugye anyával nem vagyunk olyan jóba. Azért szeretek csak otthon lenni, hogy ott a baba, azért nem tudok sokszor elszakadni, mert vigyázni kell rá. De mindkét szülőmmel rosszba vagyok most. *(16 éves, bejárós fiú, lemorzsolódott)*

KÖZELKÉP

A legtöbb fiatal esetében hiányzik a családhoz fűződő szoros érzelmi kötődés, ami a későbbi kognitív képesség, az együttműködési-társalgási képesség alapja (Darvas – Tausz 2009).

Az időnként mégis előfordul rövid „beszélgetésekre” leginkább az iskolából való hazaérés után kerül sor, majd mindenki bezárkózik a maga tevékenységébe, külön világába. A fiatalok többnyire nem is keresik a közelebbi kontaktust a szülőkkel, mert úgy ítélik meg, hogy a problémáik többségén, amivel naponta találkoznak, úgysem tudnak segíteni. Az interjúkból az tűnt ki, hogy a szülőknek nincs olyan eszközük, képességük, amivel valódi hatással tudnának lenni a gyerekeikre. Többnyire ez magyarázza, hogy a gyerekek bűncselekménynek számító ügyeiről – ha az hivatalosan nem kerül feltárássra – sem tudnak, de az is előfordul, hogy nem is akarnak tudni, hiszen a fiatal, szülői támogatás hiányában az ebből származó jövedelméből tartja fenn magát. Pedig a fiataloknak – mint ahogyan időnként ezt meg is fogalmazzák – nagy szükségük lenne, különösen ebben az életkorban, a szülők segítségére, tapasztalatára.

K: Ha neked lesz családod, hogyan képzeled azt magadnak?

V: Ha lesz családom, biztos, hogy mindig leülök a gyerekekkel megkérdezni, hogy milyen volt a sulis. Majd mindig próbálom a veszekedéseket elkerülni, de ez [vagyis veszekedés nélküli beszélgetés] nálunk nem nagyon van már. *(16 éves, lemorzsolódó, bejárós lány)*

A szülők szerepe sok esetben arra korlátozódik, hogy megfogalmazzák elvárásukat: a gyerekek szerezzék szakmát. De ennek teljesítésében – eszközök és képességek hiányában – a fiatalot sem igazán segíteni, sem igazán kontrollálni nem tudják. A fiatalok életét meghatározó jelentős kérdésekben magukra maradnak, vagy sok esetben a hasonló helyzetben lévő barátoktól, haveroktól kérnek segítséget. A kivételesnek számító szerencsés esetekben az idősebb testvérrel kialakított jó kapcsolat pótolja a hiányzó családi szerepeket.

Barátok, haverok, „sorstársak”?

A megkérdezett fiatalok családon kívüli kapcsolatrendszere alapvetően meghatározza az iskolai karriert, de a társadalomban az iskolát követő időszakban betöltött szerepet is. Ezért is kerestük az interjúk során azokat a barátokat, ismerősöket, akik befolyásolják döntéseiket, magatartásukat, erősítik formális és informális kapcsolati tőkéjüket.

Az interjúkból megfigyelhető, hogy a fiatalok a baráti kapcsolatokat tartják a legfontosabbnak. Néhány esetben a megkérdezettek a testvérek közötti kapcsolatot is hasonló erősségűnek mutatták be. A legtöbb esetben azonban – mint hozzájuk leg-

KÖZELKÉP

közelebb állót – korban hozzájuk hasonló személyt jelöltek meg. Elmondásuk szerint nem csupán a felnőtt generációból, de gyakran az osztálytársak közül is hiányzik az a hiteles személy, akit közel engednének magukhoz. A barátokat azonban nem csupán pozitív szereplőként jellemzik az interjúkban. Számos alkalommal róluk, mint a negatív lejtőn tovább „gurító kövekről beszélnek”. Hasonló devianciákról számolnak be a barátok esetében is (lógás, alkohol-, drogfogyasztás, korai bűncselekmények, a lopás, iskolai verekedés stb.), mint ami a megkérdezettek esetében a korábbi iskolaváltáshoz, vagy osztályisméltlésekhez vezetett. Talán a „sorsközösség” köti össze őket? A közös beszélgetések témájára vonatkozó kérdésekből ugyanis az derül ki, hogy az sok esetben nagyon felszínes, nincs mélyebb tartalma, és hogy gyakran őket sem engedik magukhoz igazán közel. Csupán a verekedések során nyújtott segítségben számíthatnak biztosan egymásra.

K: Ha az őszintét megmondod, az előző félévben volt hiányzásod?

V: A haverok miatt amúgy, azok elcsaltak csavarogni, áhh bolond voltam. Mentem utánuk. Piáltunk sokat, chipszeztünk.

K: És számíthatsz a barátaid tanácsaira, amikor bajba kerülsz?

V: Igen, szoktam rájuk. Mindig jönnek segíteni, ne verekedjek, nem engednek, visszafognak.

K: És te, hogyan segítesz nekik?

V: Én sem engedem őket nagyon balhéba. Visszafogom őket, ne csináljanak hülyeséget. *(16 éves, bejárós lemorzsolódott fiatal)*

Úgy tűnik, hogy a fiatalok magára hagyatottságán a barátok sem igazán segítenek. Csalódásaikat, rossz tapasztalataikat felhalmozva szinte senkiben nem bíznak. Magukba fojtva, megbeszéletlenül hagynak rengeteg rossz élményt, amelyek idővel gyarapodnak és felerősödnek, kitörölhetetlen lenyomatokat hagyva lelkükben. Titkaikat megőrzik, örömük és problémáik feldolgozásában nem várnak, nem kérnek külső segítséget.

K: Ha lenne egy titkod, akkor azt te kire bíznád?

V: Hát el tudnám mondani, mert van olyan szoros kapcsolatom a haveri társaságban, de nem nagyon mondanám el úgysem senkinek. *(18 éves, bejárós, másodjára lemorzsolódó fiú)*

A láthatatlan pénz

Az interjúk során meglepődve tapasztaltuk, hogy a megkérdezett fiataloknak igen kevés ismeretük van a családi gazdálkodásról, pl. arról, hogy mennyi pénzből és milyen megosztásban él családjuk. Ennek hátterében az áll, hogy a családtagok alap-

KÖZELKÉP

vetően rendszertelen jövedelemmel rendelkeznek, a szülők többnyire nem számolják össze tételesen a havonta megkeresett összegeket és annak felhasználását. Sok esetben pillanatnyi jövedelmekből élnek, és maguknak a szülőknek is nehezen megválaszolható kérdés lenne, hogy abban a hónapban éppen honnan szerzik majd a pénzt a mindennapi kiadások fedezéséhez. Takarékoskodásról, tartalékképzésről és annak felhasználásáról a családok többségében nem beszélhetünk, hiszen a források a mindennapi szükségletek fedezésére is szűkösen elegendők. Nem csoda, hogy a legtöbb esetben a fiatalok sincsenek tisztában a családi gazdálkodással, és ilyen körülmények között nehezen készülnek fel a gazdálkodással, háztartásfinanszírozással kapcsolatos felnőtt szerepre.

K: Egy háztartásban elég sokan vagytok. Szerinted mennyi az az álmjövedelem, amiből egy hónapban kényelmesen ki tudátok jönni?

V: Max. vagy 100 ezer.

K: És most mennyiből jöttök ki?

V: Azt nem tudom, nem szoktam érdeklődni iránta. *(18 éves lemorzsolódás által veszélyeztetett, bejárós fiú)*

A gazdálkodással kapcsolatos tájékozatlanság ellenére az interjúk során sikerült néhány dolgot megtudnunk a pénzforrásaikról és annak felhasználásáról. Az iskolába járáshoz szükséges bérletet többnyire az anya fizeti a gyerekének. A bejáró – vagyis Debrecen környékéről naponta iskolába utazó – fiatalok 2/3-a kap, 1/3 pedig egyáltalán nem kap zsebpénzt. Azok esetében, akik kapnak, az összeg változó. Van, hogy 1000-1500 forintot is kapnak egy napra, és ebből kell ebédet is venniük. Mások ezt az összeget egy hétre kapják, de van, akinek a szülőktől származó havi zsebpénze 1500 Ft és ebben benne van az iskolai napokon ebédvásárlásra szánt összeg is.

A fiatalok többsége a zsebpénz hiánya, vagy alacsony összege miatt önálló jövedelemszerzésre kényszerül. A hiányos forrásokat alternatív jövedelemszerzéssel pótolják, amelyek egy része illegális (pl. „seftelés”, „lenyúlás”, „kisegítés”). Ilyen típusú jövedelemszerző tevékenységet, illetve nem bejelentett alkalmi munkát a megkérdezett fiatalok 2/3-a végez. Kevesebb, mint 1/3-uk legális diákmunkát (is) vállal. A megkérdezettek többségére jellemző, hogy a legálisan vagy illegálisan szerzett „keresményükből” a családjukat is támogatják.

Mivel jelentősebb összeggel nem rendelkeznek, ezért a szabadidős szokásaik sem a „költségesebb” kategóriába tartozó tevékenységekhez kötődnek. Sokat lógnak együtt a haverokkal, csocsóznak, a városban lógva beszélgetnek, a plázában nézelődnek. Meglepő módon többen említették, hogy ha van „fölösleges” pénzüik, azt energiailra költik. Az energiaila a viszonylag könnyen elérhető státuszszimbólum szerepét tölti be körükben.

KÖZELKÉP

Mit ígér a jövő?

A jövőre vonatkozó legfontosabb elvárásként a megkérdezettek egy szakma megszerzését – többnyire a jelenleg tanultat, de vannak, akik egy másik szakmának az elvégzését – jelölték meg. A kutatás során nem mindig derült ki pontosan, hogy ez az elvárás a szakma megszerzésére vonatkozó belső igényből fakad, vagy a külső környezet által a fiatalok felé közvetített elvárást „hangosították” ki.

„*Ha nem csinállok egy szakmát, nekem végem lesz.*” – mondja egy 17 éves fiú, utalva a szülők elvárására és szigorára. Itt sem a jelenleg tanult szakma megszerzése a cél, hanem egy olyan külső elvárásnak való megfelelés, aminek megszegését veszélyként éli meg.

A megkérdezettek kb. fele szeretne a jelenleg tanult szakmáján belül elhelyezkedni. A többiek egy része másik szakmát szeretne, mert eredetileg sem ebbe az iskolába szeretett volna jönni, de a barátai ezt javasolták neki, így ide jött, de nem szereti. Olyan fiatal is van, aki eredetileg sem ide szeretett volna jönni, de nem volt hely azon a szakmán, ahová be akart jutni, így most újra megpróbálja.

Az interjúk során azonban szembetűnő volt a fiatalok sok tekintetben tapasztalható általános céltalansága. Rendszeresen az volt a benyomásunk, hogy fogalmuk sincs, mit akarnak. Nem terveznek sem rövid, sem hosszú távon, s kívánságaik is maximum egy presztízstárgy (telefon, ruhadarab stb.) megszerzésére irányulnak.

K: Mik a terveid a jövőre nézve?

V: Hát nem tudom... valamit kéne csinálni.

K: Például ezt a szakmát elvégzed mindenféleképpen, vagy...?

V: Hát ki tudja mi lesz. *(17 éves lemorzsolódott fiú)*

Van, akinek nem terveit, hanem 16–18 éves korában még mindig álomképei vannak, amelyek a „sztársággal” kapcsolatosak. Híres futball játékosok, táncosok, énekesek, vagy autóversenyzők akarnak lenni.

Hát inkább a foci, az lenne az, amit szeretnék csinálni. Meg nyáron azért is akarok menni Pestre, hogy próbáljak így bekerülni egy jó csapatba. Csak ezt az iskolát azért akarnám elvégezni, hogy ha azért netán nem jön össze. *(16 éves fiú, bejáró)*

Hogy a kapcsolatok és előzetes felkészülés nélküli sorsfordító „szerencsepróbálás” mennyire átgondolt és sikert ígérő stratégia, azt a megkérdezett bizonytalansága is jelzi.

Amit a tervekről mégis sikerült megtudni, az a munkába állásra és a leendő családra vonatkozott. A szakmaszerzést követően alig néhányan szeretnének továbbta-

KÖZELKÉP

nulni, ami ez esetben az érettségi megszerzését jelenti. A többség nem foglalkozik a továbbtanulás gondolatával. Szeretnének mielőbb dolgozni és pénzt keresni.

Minél hamarabb [mennék dolgozni], ahogy lehet, ha lesz lehetőség, akkor azt megragadom. 18–19 éves körül. *(Egy 16 éves lány, bejárós. Ez a második iskolája)*

Mihelyst felvesznek, rögtön azonnal. Max 20 éves koromban. *(Egy 18 éves, 2. évfolyamos fiú. Bukott általános iskolában)*

A családalapítást és gyermekvállalást átlagosan 25-27 évesen tervezik. Többnyire egy-két gyermeket szeretnének, de néhány esetben az is elhangzott, hogy három-négy gyermek vállalása a cél. A gyermekszám meghatározása mögött a személyes tapasztalatok – maguk is sokgyermekes családból származnak – és az anyagi biztonság megteremtésének igénye áll. A fiatalok sok esetben a családjukban jelenleg is a „pótanya, pótapa” szerepét töltik be. Ők a „bébiszitterek”, a házimunka, és a háztáji gazdálkodásért felelős személyek, főként azokban az egyszülős családokban, ahol a szülő az egészségi állapota, vagy a családban élő gyerekek száma miatt segítségre szorul.

Összegzés

Az iskolai lemorzsolódás elleni küzdelem nemcsak Magyarországon, de egész Európában az egyik központi stratégiai cél. A fiatalok sikeres társadalmi és munkaerőpiaci integrációja a gazdasági és társadalmi fejlődés egyik meghatározó tényezője. A célok megvalósítása érdekében kiemelt kutatási programmá vált az okok feltárása és a korai iskolaelhagyókra vonatkozó információk összegyűjtése. Az eddig rendelkezésre álló elemzések, statisztikai adatok azonban nagyon keveset árulnak el a fiatalok élethelyzetéről, családjukról, gondolkodásukról, mindennapjaikról. Kutatásunk során erről szerettünk volna többet megtudni az iskolából lemorzsolódott, vagy lemorzsolódással veszélyeztetett 15–19 éves kor közötti fiatalok körében készített interjúk során.

A kutatás helyszínéül szolgáló második esély iskolában a megkérdezett diákok körében a tanulás szinte semmilyen szerepet nem tölt be, szükséges rossznak, haszontalan elfoglaltságnak minősítik, s ezért nem is fordítanak rá időt. Kétharmaduk nem is ebbe az iskolába szeretett volna járni, vagy nem ezt a szakmát szerette volna tanulni. De a többségnek nem igazán volt választása, mert iskolakerülés, vagy más típusú magatartási problémák miatt – az előző iskola „eltanácsolta” őket és csak ide sikerült bejutni. A választásokat, illetve kényszereket az is magyarázza, hogy a második esély iskolák által kínált szakmák köre viszonylag szűknek mondható. A lányok

KÖZELKÉP

helyzete a fiúkéhoz képest még nehezebb, mert kevés a tipikusan „lányos” szakma, és felülreprezentált az ipari, fémipari szakmák köre. Így bizonyos mértékig érthetővé válik a „problémás gyerekek” ellenállása ebben az új rendszerben.

A megkérdezett fiatalok családja többnyire egy keresővel rendelkezik. Az apák státusza, jövedelme minden erőfeszítés ellenére sem elegendő a család stabil egzisztenciájának biztosításához. Ez a helyzet a legtöbb esetben gyengíti az apa hitelességét, motiváló erejét, családon belüli szerepét, tekintélyét. Az anyáknak rendszerint nem áll módjukban állást vállalni, munkaviszonyból származó jövedelemre szert tenni. A passzív ellátások – így a tanuló gyerekek után járó családi pótlék – jelentősége ennek megfelelően igen nagy. A család jövedelme rendszerint nem elegendő a szükségletek fedezésére, a fiatalok alig valami anyagi támogatást kapnak a családoktól. Önálló pénzszerzésre kényszerülnek, ami nem mindig legális formában valósul meg. A családon belüli kommunikáció és bizalomhiány miatt erről a szülők rendszerint nem értesülnek. A családon belüli kommunikáció és támogató rendszer hiányát a fiatalok megkísérlik a baráti körben pótolni, de a barátok hozzájuk hasonló környezetből kerülnek ki, többnyire azonos tapasztalattal és felkészültséggel rendelkeznek, így valódi segítséget nem nyújtanak. Éppen ellenkezőleg, jelenlétük sokszor épp a kudarcos túlélési stratégiákat erősíti. A jövőre vonatkozó elvárások megfogalmazásakor ugyan eljutnak a szakma – és a jövedelemszerzés szükségességéig, de – annak ellenére, hogy megfogalmazzák jelenlegi helyzetből való kitörési vágyaikat – hiányzó minták, eszközök és támogatás nélkül csaknem ugyanazt a családot és szakmaképet vázolják fel, mint amiben jelenlegi családjuk él.

Az interjúk keretében szerzett információk természetesen csupán arra alkalmasak, hogy ráirányítsák a figyelmet az érintett fiatalok mikrovilágára és felhívják a figyelmet arra, hogy a probléma kezelése során a szocializációs deficitek, családi diszfunkciók, ismerethiányok, gondolkodási módok számbavétele, kezelése is elengedhetetlen.

Irodalom

- Balázs Éva – Mártonfi György (2011): *Az oktatás gazdasági és társadalmi környezete*. In: Jelentés a magyar közoktatásról 2010 Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, Budapest. <http://mek.oszk.hu/12800/12893/12893.pdf> Utolsó letöltés: 2016. 02. 19.
- Darvas Ágnes – Tausz Katalin (2006): *Gyermekszegénység*. Demos Könyvkiadó, Budapest.
- EUROSTAT (2015) <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tsdsc410&plugin=1> Utolsó letöltés: 2016. 02. 19.

KÖZELKÉP

- Fehérvári Anikó (2008): *Szakképzés és lemorzsolódás*. Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet, Budapest. http://ofi.hu/sites/default/files/attachments/283_fehervari_szakkepzes_es_lemorzsolodas_0.pdf Utolsó letöltés: 2016. 04. 13.
- Fehérvári Anikó (2015): *Neveléstudomány: Oktatás – kutatás – innováció. Lemorzsolódás és korai iskolaelhagyás trendjei*. 3. évf. 3. sz. http://nevelestudomany.elte.hu/downloads/2015/nevelestudomany_2015_3_31-47.pdf Utolsó letöltés időpontja: 2016. 04. 11.
- Fehérvári Anikó – Széll Krisztián (2014): *Méltányosság az oktatásban: tanulói eredmények, szülők, iskola*. In: (Az OECD az oktatásról – adatok, elemzések, értelmezések). Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet, Budapest. http://ofi.hu/sites/default/files/attachments/az_oecd_az_oktatasrol_ofi_2014.pdf Utolsó letöltés: 2016. 04. 10.
- Hermann Zoltán – Varga Júlia (2011): *A népesség iskolázottságának előrejelzése 2020-ig*. MTA KTI – Corvinus Egyetem, Budapest <http://www.econ.core.hu/file/download/bwp/bwp1204.pdf> Utolsó letöltés: 2016. 02. 19.
- Híves Tamás (2014): *A hátrányos helyzet területi aspektusai*. EMMI Statisztikai Osztály, Budapest
- Híves Tamás (2015): *Területi oktatáskutatás*. Vizsgálatok az iskolázás területi folyamatairól. PhD disszertáció, Pécsi Tudományegyetem. <http://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/14683/hives-tamas-tesis-hun-2016.pdf?sequence=2&isAllowed=y> Utolsó letöltés: 2016. 07. 19.
- Imre Anna (2014): *Iskolázás: tanulók, tanárok, iskolavezetők*. In: (Az OECD az oktatásról – adatok, elemzések, értelmezések). Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet, Budapest. http://ofi.hu/sites/default/files/attachments/az_oecd_az_oktatasrol_ofi_2014.pdf Utolsó letöltés: 2016. 06. 04
- Iskolák listája* (2016). <http://www.iskolaklistaja.eu/mezok/?regio=eszak-alfoldold&tipus-tanulmanyok=Szakiskola&reszvetel=Nappali&felmondas=Szakk munk%C3%A1s+bizony%C3%ADtv%C3%A1ny> Utolsó letöltés: 2016. 05. 14.
- Kertesi Gábor – Kézdi Gábor (2010): *Iskolázatlan szülők gyermekei és roma fiatalok a középiskolában. Beszámoló az Educatio Életpálya-felvételének 2006–2009 közötti hullámaiból*. In: Budapesti Munkagazdasági Füzetek BWP – 2010/3. Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtani Intézete. www.econ.core.hu/file/download/bwp/bwp1003.pdf Utolsó letöltés: 2016. 02. 29.
- Kormány (2015): *Köznevelési statisztikai gyorstájékoztató a 2015/2016. tanév eleji adatgyűjtés előzetes adataiból*. http://www.kormany.hu/download/0/de/80000/Koznev_stat_gyorstaj_2015_2016.pdf Utolsó letöltés: 2016. 05. 14.
- Magyarország 2016. évi Nemzeti Reform Programja*. ec.europa.eu/europe2020/pdf/csr2016/nrp2016_hungary_en.pdf Utolsó letöltés ideje: 2016. 03. 08.

KÖZELKÉP

- Makó Ágnes (2014): *A szakképzett pályakezdők munkaerő-piaci helyzete és elhelyezkedési esélyei*. MKIK Gazdaság-, és Vállalkozáskutató Intézet. gvi.hu/files/researches/89/szakiskola_2013_cikk_kutfuz_140303.pdf Utolsó letöltés: 2016. 05. 23.
- Mártonfi György (2013): *Korai iskolaelhagyás a magyarországi szakképzésben..* www.observatory.org.hu/wp-content/uploads/2013/09/ReferNet_2013_ESL_HU.pdf Utolsó letöltés: 2016. 05. 24.
- OECD (2015) *Education at a Glance 2015 OECD Indicators* OECD Publishing DOI:10.1787/eag-2015-en Utolsó letöltés: 2016. 05. 24.
- Óvodától a munkahelyig*. Központi Statisztikai Hivatal 2013. június. https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/ovoda_mhely11.pdf Utolsó letöltés: 2015. 05. 19.

KÖZELKÉP

Fiatal közmunkások egyik lehetséges jövőképe(?) – avagy a magyar JWT¹

SÁNTA TAMÁS

Szegedi Tudományegyetem Egészségtudományi és Szociális Képzési Kar
Szociális Munka és Szociálpolitika Tanszék

ABSZTRAKT

Ma Magyarországon, a közlések szerint, egyre több 25 év alatti fiatal jelenik meg közmunkaprogramokban. Sőt mind gyakrabban fordul elő, hogy szülők, elsősorban anyagi indokokra hivatkozva, kiveszik gyerekeiket az iskolákból, hogy közmunkásoknak adják őket.

A tanulmány erre a jelenségre irányítja a figyelmet. Továbbá bemutatja azt a párhuzamot, amit a szerző lát azok között a fiatalok között, akik dolgoznak, de képzettség nélküli munkákat végeznek (Job Without Training [JWT]), valamint a közmunka és az abban dolgozó fiatalok sajátosan magyar helyzete között.

Bemutatásra kerül a JWT fogalma, az ebben kimutatható kategóriák, illetve hogy ezek közül melyek rendelkeznek a magyarországi fiatal közmunkások létállapota mellé. Statisztikai adatok mutatják be a 25 év alatti fiatal közmunkások számarányát, nemek szerinti bontását, valamint jelentések utalnak a növekvő tendenciára és helyzetük jövőbeli kilátástalanságaira.

A szerző úgy véli, hogy a fiatal közmunkások számának növekedése, helyzetük változatlan-sága ebben a foglalkoztatási formában a „NEET-gyártás előszobájának” tekinthető a jövőben.

KULCSSZAVAK: közfoglalkoztatás; fiatalok; JWT

ABSTRACT

A possible vision for young public workers or The Hungarian JWT

According to different statements more and more youngsters, under 25 years of age, appear in Public Work Programs at the present time in Hungary. Even it occurs more frequently that parents, primarily because of financial reasons, take out their children from school, and send them to public workers.

This paper draws attention to this phenomenon. Furthermore, it shows a possible parallel between those young people who are in JWT (Job Without Training) and those Hungarian youngsters who are working in Public Work Programs reflecting on the Hungarian particularities of this parallel.

¹ A szakirodalom olyan fiatalokat sorol a JWT (Job Without Training) kategóriába, akik dolgoznak, de olyan munkát végeznek, amely nem igényel sem szakirányú végzettséget, sem képzettséget.

KÖZELKÉP

The concept of JWT and its categories are presented, and also which of these categories may connect with the Hungarian public workers' state of being. Statistical data show the rate of public workers and their gender breakdown. Reports also suggest that the rate of young public workers is growing and their situation may become futureless.

The author thinks that the growth of young public workers' rate and their settled situation in their employment sector is likely to make inevitable for them to become NEET in the future.

KEYWORDS: public work; young people; JWT

Bevezetés

A Központi Statisztikai Hivatal 2015-ös jelentése szerint a harmadik negyedévben a foglalkoztatottak száma a 15–74 éves népességén belül, az előző év hasonló időszakához képest jelentősen növekedett, mintegy 116 ezer fővel (A KSH jelenti 2015). Szintén e jelentés szerint ez a növekedés azt eredményezte, hogy 2015 végére a foglalkoztatottak létszáma több mint 4 millió 260 ezer főre bővült. Ugyanakkor fontos a jelentésből kiemelni azt is, hogy amíg az elsődleges munkaerőpiac 49 ezer fővel járult hozzá a foglalkoztatottak arányának emelkedéséhez, addig a közfoglalkoztatottak száma ezt az arányt meghaladva 52 ezer fővel növelte a teljes foglalkoztatottsági mutatókat (A KSH jelenti 2015). Tehát a foglalkoztatottság növekedéséhez a legjelentősebb mértékben a közfoglalkoztatottak számának emelkedése járult hozzá.

A tavalyi esztendőben a közfoglalkoztatottak szinte kizárólagosan teljes munkaidőben dolgoztak, az év átlagát tekintve mintegy 189 ezer főt alkalmazva, ami 2,3%-kal volt magasabb, mint a korábbi év adatai (A KSH jelenti 2015). Hasonló arányokat mutat a KSH egy másik adatsora is, mely 2015. január és novembere között mutatja a közmunkások számát (KSH 2015). Eszerint az alkalmazásban álló közmunkások átlaga a vizsgált időszakban 190,9 ezer főre volt tehető, melyből mindösszesen csak 700 fő dolgozott nem teljes munkaidőben. A többség átlag bruttó keresete 79751 forint volt (KSH 2015), mely a jelentés szerint 2,4%-kal haladta meg a 2014. január és szeptember közötti időszak átlagát (A KSH jelenti 2015).

Szintén a Központi Statisztikai Hivatal közlése szerint a 15–64 éves népességén belül 2015-ben a közfoglalkoztatottak létszáma kicsivel több, mint 226 ezer fő volt; ebből a nők aránya 46,4%-ot tett ki (KSH 2015). Igaz, ez az adat tartalmazza azokat a közmunkásokat is, akik úgynevezett kiegészítő képzési programokban vettek részt.

A Belügyminisztérium 2014-re vonatkozó beszámolóját tanulmányozva, s összevetve azt a KSH jelentésével, valóban ellenőrizhető a létszámnövekedés a közfoglalkoztatásban, sőt részletesebb bontások is megfigyelhetők a minisztérium jelentésében (Mód et al. 2015).

2014-ben közel 180 ezer fő dolgozott közfoglalkoztatásban, ez a férfiak 54,2%-át, míg a nők 45,8%-át jelentette. Korcsoportos bontás szerint a 25 év alatti fiatalok száma közel 30,5 ezer fő volt, ami a teljes közfoglalkoztatottak 17%-át tette ki.

KÖZELKÉP

Ebben a formában a foglalkoztatottak többsége alacsony iskolai végzettségű személy volt, több mint 45 %-uknak a legmagasabb iskolai végzettsége az általános iskolára korlátozódott. Úgy még elkésőbb ez az adat, ha hozzáadjuk azt a 7,7%-ot, akik még ezzel a végzettséggel sem rendelkeztek. Vagyis a közmunkásoknak több mint fele (54,3%) gyakorlatilag nem, vagy csak nagyon alacsony iskolai végzettséggel rendelkezett.

A 25 év alatti közmunkások között arányaikat tekintve többen vannak a férfiak (19,2%), mint a nők (14,4%). Ebben a korosztályban az iskolai végzettségre vonatkozó adatok szintén megdöbbentőek. A legnagyobb számban azok vannak, akik csak általános iskolai végzettséggel rendelkeznek (43,8%). A teljes 25 év alatti közmunkás-populációnak ugyanakkor közel felét teszik ki azok, akik vagy csak általános iskolai végzettséggel, vagy még ezzel sem rendelkeznek (49,2%).

A témát tekintve még egy adatot érdemes a beszámolóból prezentálni. 2014-ben a 25 év alatti korosztály 6,4%-a volt foglalkoztatott. Ugyanakkor ennek a korosztálynak 14,6%-a azonban közmunkásként volt foglalkoztatva, vagyis a fiatalok közül több mint kétszer annyian dolgoztak közmunkásként, mint az elsődleges munkaerőpiacon (Mód et al. 2015).

Közfoglalkoztatás vs. oktatás

Egy viszonylag új jelenségre hívja fel a figyelmet a HVG tavaly év végén megjelent cikkében (G. Tóth 2015). Az írás tanúsága szerint „mind gyakrabban fordul elő, hogy 16 éves gyerekeket kivesznek szüleik az iskolából, és közmunkásnak adják őket” (G. Tóth 2015). A közmunkáslétből pedig visszaút aligha van – mutat rá a cikk –, ha számításba vesszük azt a statisztikai adatot, hogy gyakorlatilag minden hatodik 25 év alatti fiatal közmunkás. A helyzet még rosszabbnak mondható vidéki falvakban, ahol az elsődleges munkaerőpiacra való visszajutásnak gyakorlatilag két lehetősége van: vagy a közeli nagyvárosban szerencsét próbálni, vagy külföldre távozni. Ha azonban e két lehetőség közül egyik sem oldható meg, mert nagyváros nincs a közelben, vagy a távolság anyagilag nem áthidalható, vagy túl alacsony az iskolai végzettség, s így maga a fiatal is tisztában van azzal, hogy lehetősége még a nagyvárosban sincs, vagy a külföldi kivándorlás csak álom marad a bátorság és a nyelvtudás hiánya miatt, akkor marad a közmunka. Viszont ez a lehetőség „komoly lehetőségnek” számít ma sok helyen Magyarországon.

A közmunka gyakorlatilag konkurenciája lett az iskolának. Egyre több család kényszerül arra, hogy anyagi okok miatt kivegye gyermekét a szakképzésből, és közmunkásnak adja (G. Tóth 2015). Vannak olyan családok, amiként erre a cikk is rámutat, hogy amikor az egyik szülő elveszíti keresőképességét, a másik pedig már régóta munka nélkül van, akkor az egyetlen megoldási lehetőségnek, hogy a család anyagi-

KÖZELKÉP

lag még valahogy fenn tudjon maradni, az látszik, ha a gyerek közmunkabérből tartja el a családot (G. Tóth 2015)².

Erre a jelenségre mutat rá Martonfi György oktatáskutató is egy nemrégiben megjelent interjújában (G. Tóth 2016). A kutató szerint „a 16 éves korig tartó tan kötelezettség egyik sokkoló hatása, hogy a szülők anyagi kényszerből kiíratják gyereket az iskolából, amint lehet, és elviszik közmunkára” (G. Tóth 2016). S ezen gyakorlatilag az a tény sem változtat, hogy tavaly januártól a fiatalnak, aki betöltötte a 16. életévét, várnia kell annak a tanévnek a végéig, s csak az után hagyhatja ott az oktatási intézményt. Ez pusztán csak azt a kérdést veti fel, hogy vajon ennek a közbülső időszaknak oktatási és nevelési szempontból van-e egyáltalán valami értelme?

Még a különböző állami juttatások megszűnése sem riasztja el a családokat attól, hogy a gyerek 16 éves kora után ne azonnal a közmunkát, hanem az oktatásban maradást válassza. Egy 2016-os kimutatás szerint a családi pótlék összege 12200 forinttól 25900 forintig terjedhet havonta gyermekenként, s ebben a határban az összes, a törvény által érintett család benne található (MEOSZ 2016). Vagyis, ha kivesszük a felsorolásból a tartósan beteg, illetve súlyosan fogyatékos gyermeket nevelő családokat, akkor a három vagy több gyermeket nevelő egyedülálló szülő támogatása lenne összesen közel annyi, mint a közfoglalkoztatási bér. De nem különb a helyzet az egyéb segélyezési formáknál sem, ráadásul a közmunka bére jól kalkulálható, és túl sokat sem kell tenni érte, hacsak le nem számítjuk a függőségi viszonyt, amit e létforma okozhat (G. Tóth 2016). Tehát úgy tűnik, ma Magyarországon, sok családnak anyagi szempontból jobban megéri gyermekét közmunkásnak adni a tan kötelezettség lejártakor, mint az oktatásban látni a pozitív jövő lehetőségét. Ahogyan az oktatáskutató fogalmaz, a „kilencvenes évek elején a gyerekek 50%-a a családok legszegényebb 20%-ában született. Érdemi esélyjavítás azóta sem történt, tehát a nagyon alacsony szocioökonómiai státusú családok bővített újratermelése folyik” (G. Tóth 2016).

Az alapvető jogok biztosának jelentése pedig rámutat a közmunka csapdájára, a „függővé válás” lehetőségére (Székely 2015). A jelentés felhívja a figyelmet arra, hogy a foglalkoztatási szervek tapasztalatai szerint a közfoglalkoztatottak nem érdekeltek abban, hogy minél hamarabb visszaintegrálódjanak az elsődleges munkaerőpiacra, sőt munkaszocializációjuk, éppen a programok alacsony elvárásai követelményei miatt nem fejlődik. „A beszűkült munkalehetőségek és a már megismert »kényelmes« közfoglalkoztatási programok csupán a következő programba történő bejutásra ösztönzi őket, ezáltal mintegy »közfoglalkoztatás-függővé« válnak” (Székely 2015: 4)³.

² A fiatalok és a pályakezdekők munkaerőpiaci helyzetéről átfogó képet ad Csoba Judit és a Diebel Andrea tanulmánya (Csoba – Diebel 2011).

³ A foglalkoztatás átalakulását szélesebb perspektívában mutatja be Csoba Judit és Krémer Balázs tanulmánya (Csoba – Krémer 2011).

KÖZELKÉP

Ezt a helyzetet erősítheti az, hogy az emberek többsége, a magány elkerülése érdekében (is), alapvetően interakcióra törekszik másokkal. Erre pedig ott van leginkább lehetősége, ahol napjainak jelentős részét tölti; ez általában a munkahely, közmunkások esetében a közmunkaprogramok. A közös interakciók következtében az egyén identitását nemcsak önmaga, hanem a közössége is formálja, sőt ki is alakítja (Smith and Mackie 2000). Vagyis, minél több időt tölt valaki e *kényelmes* foglalkoztató programban, annál nagyobb a valószínűsége, hogy a közösség befolyásolja morálját és értékítéletét, s egyre nehezebbé válik e *függőségtől* való szabadulás. Ez feltételezhetően még fokozottabban jellemző lehet a fiatal közmunkásokra, azon belül is az éppen csak a tankötelezettségi korukat elhagyókra, hiszen ők abban a korban vannak, amikor leginkább saját identitásukat keresik. S nagy a valószínűsége, hogy a közmunka csapdahelyzetének ez is egyik kiváltó oka lehet.

Job Without Training és a fiatal magyar közmunkások

A fiatalok két megkülönböztetett csoportjára vonatkozó kutatási eredményeket ismerhetünk meg egy brit tanulmányban (Spielhofer et al. 2009), amely kifejezetten olyan 16 és 17 éves fiatalok csoportjának megértésével foglalkozott, akik nem kívánnak kapcsolódni sem az oktatási, sem a képzési rendszerekhez. A tanulmány azoknak a 16 és 17 éves fiatalok csoportjának jellemzőit, illetve tapasztalatait mutatja be, akik egyrészt munka nélkül vannak és sem az oktatási, sem a képzési rendszerekben nincsenek jelen (NEET)⁴. Másrészt, akiknek van ugyan munkájuk, de ez nem igényel képzettséget (*Job Without Training* [JWT]) (ld. még: Spielhofer et al. 2010). A szakirodalom bemutatása, valamint statisztikai adatok prezentálása mellett a szerzők interjúkat is készítettek 120 érintett fiatallal, valamint 39 szakemberrel.

Jelen tanulmány szerzője az itt említett második csoport, a JWT és a tankötelezettségi kor után azonnal közfoglalkoztatásba álló fiatalok között lát hasonlóságot, és a párhuzamban rejlő magyar sajátosságokra kíván reflektálni.

A brit tanulmány általános megállapítása szerint azoknak a 16–17 éves fiataloknak, akik a JWT (*Job Without Training*) csoportba tartoznak, vagyis képzettség nélküli munkával rendelkeznek, több mint fele megelégedett a munkájával, s valószínűsíthető, hogy hosszú ideig e csoport tagja is marad.

A tagok egyharmadát a JWT csoportban igen komoly veszély fenyegeti, hogy NEET-es fiatallá váljon a jövőben, vagyis munkanélkülivé úgy, hogy sem az oktatási, sem a képzési rendszerekbe nem integrálódnak annak érdekében, hogy munkához jussanak.

A csoport 17%-a, a tanulmány szerint, képzettség nélküli munkát kvázi mintegy hézagpótlóként (stop-gap) vállal, addig az ideig, amíg vissza nem tér az oktatás vagy

⁴ A témáról ld. bővebben: Sánta T. (2016a, 2016b).

KÖZELKÉP

a képzés rendszerébe (Spielhofer et al. 2009). Ezek a fiatalok e munkalehetőséget nem tartósan kívánják folytatni, csak egy átmeneti időszakban.

A kutatás a JWT csoporton belül a fiatalok jellemzői és tapasztalataik szerint tehát három csoportot különböztet meg, s őket elemzi. A következőkben e három csoport részletesebb bemutatása következik, majd a párhuzam-kibontás a magyar fiatal közmunkások csoportjával.

Az első kategóriát a tanulmány úgynevezett „*hosszantartó*” JWT (sustained in a JWT) csoportnak nevezi. Erről a csoportról általánosságban elmondható, hogy alapvetően elégedettek jelen helyzetükkel. A csoport tagjai úgy gondolják, hogy találni fognak a jövőben különböző lehetőségeket, sőt azt a támogatást is, amiben jelenleg részesülnek, pozitív módon ítélik meg. Éppen emiatt valószínűsíthető, hogy e csoport tagjainak visszaintegrálása fog a legkomolyabb akadályokba ütközni. A vizsgált JWT csoporton belül ez a kategória volt a legnagyobb, a tagok közel 50%-a sorolható a hosszantartó JWT csoportba. Oktatási tapasztalataikról elmondható, hogy jelentős részük nem volt kizárva valamilyen ok miatt iskolából (92%), és többségük nem volt iskolakerülő (63%). A felmérések szerint a csoporttagok szüleire inkább jellemző, hogy munkával rendelkeztek, továbbá a csoporton belül a férfiak aránya meghaladta a nőkéét (60%).

A második csoportba azok a JWT-s 16–17 éves fiatalok tartoznak, akiket *komoly veszély fenyeget, hogy NEET-es fiatallá váljanak* (at risk of becoming NEET). Ezt a csoportot az alacsonyabb végzettség jellemzi, s többnyire negatív élményeik vannak az iskoláról. Továbbá, nincsenek meg a kellő készségeik, illetve ismereteik egy sikeresebb jövő megtervezéséhez, az optimizmus hiánya jellemzi őket, valamint a felismerés hiánya, hogy megfelelő képzettség nélkül nem lesznek képesek sem azt a munkát, sem pedig azt a továbbtanulási lehetőséget megszerezni, amit szeretnének. Ez a kategória alkotta a második legnagyobb csoportot a teljes vizsgált sokaságon belül (35%). A többségük már valószínűsíthetően elveszítette érdeklődését a továbbtanulás, a továbbképzés iránt. Ebben a csoportba tartozók közül fordult elő leginkább, hogy valamely okból tartósan, vagy rövidebb-hosszabb ideig kizárták az iskolából, és iskolai tapasztalataik is igen negatívak voltak. Szüleikre jellemző, hogy nem szakképzettek, s ebben a csoportban is a férfiak szintén magasabb aránnyal (59%) szerepelnek, mint a nők.

A harmadik kategória az úgynevezett „*átmeneti*” JWT (transitional in a JWT). Ők azok a fiatalok, akik ugyan képzettség nélküli munkát vállalnak, de nem mondtak le teljesen a továbbtanulás lehetőségéről, sőt rövid időn belül szeretnének visszatérni ahhoz. Ezt a munkalehetőségi formát csak átmenetinek gondolják. Közülük azonban néhányan aggodalmaikat fogalmazták meg a kapott támogatásokkal kapcsolatban, ami a jövőjük megtervezését illeti. Ők alkották a legkisebb csoportot a JWT-n belül (17%), ugyanakkor a csoporton belül 87% nyilatkozott úgy, hogy szeretne a jövőben további képzésben vagy oktatásban részt venni. Nem a legpozitívabb tapasztalatok-

KÖZELKÉP

ról számoltak be az iskolával kapcsolatban, de ők produkálták a legmagasabb végzettségeket. Szüleik többségében munkával rendelkeztek, sőt magasabb szakirányú végzettségeik voltak. Az átmeneti JWT csoport tagjai között, ellentétben az első két kategóriával, azonban már a nők aránya magasabb; a vizsgált csoporton belül több mint a fele (53%).

Spielhofer et al. tanulmánya nem csak e csoport jellemzőit mutatja be részletesen, hanem kitér azokra a megoldási irányokra is, melyekkel kompetens módon lehet segíteni a csoport tagjait a pozitív jövőkép-teremtésében (ld. még: Spielhofer et al. 2010). Ennek bemutatása azonban már túlmutatna e munka tárgyán. Befejezésül a fiatal magyar közmunkások és a JWT kategória közötti párhuzamra fókuszál a tanulmány.

A JWT csoport fentebb bemutatott három kategóriája közül kettő jelentős hasonlóságot mutathat a magyar fiatal közmunkások csoportjával. Úgy vélem, a tankötelezettségi kort elérő, s ezt követően azonnal közmunkát vállaló fiatal, de általánosságban a 25 év alatti fiatalok sokkal inkább az első két kategóriába sorolhatók, mintsem az átmeneti JWT-be.

Mint azt az adatok mutatják, a 25 év alatti fiatal közmunkások felének gyakorlatilag nincs használható iskolai végzettsége, így számukra a közmunka lehet az egyetlen esély legális jövedelemforrás megszerzésére. Amíg közfoglalkoztatás van, ők kénytelenek elfogadni azt, sőt csak ez biztosíthat (nemcsak!) számukra megélhetést. Hiszen megfelelő végzettség hiányában nincs lehetőségük az elsődleges munkaerőpiacra bejutni, a függővé válás következményeképpen pedig talán szándékuk sem lesz e létforma elhagyására. Emiatt azokat a 25 év alatti fiatal közmunkásokat, akiknek nagyon alacsony az iskolai végzettsége, vagy végzettség nélküliek, hosszantartó JWT csoportnak is nevezhetjük. Olyan fiataloknak, akik dolgoznak ugyan, de munkájukhoz nem szükséges végzettség, illetve képzettség.

Ugyanakkor az is látható, hogy a közfoglalkoztatás nem nyújt maradandó segítséget a kulcsproblémák megoldása terén (Bodnárné 2016). Továbbá azt sem lehet tudni, hogy ez a lehetőség meddig tart. A fiatal ugyan dolgozik, de a munkanélküliség réme folyamatosan ott lebeg a feje felett. Vagyis a 25 év alatti fiatal közmunkások a fentebb vázolt JWT csoportok közül a másodiknak is tagja egyben (at risk of becoming NEET), hiszen folyamatosan az a veszély fenyegeti, hogy munka nélkül marad, s minél hosszabb ideig tagja a hosszantartó JWT-nek, annál kisebb eséllyel integrálható az oktatásba, vagy képzésbe.

Összegzés

Összefoglalva az eddig elmondottakat, ma Magyarországon magas a közfoglalkoztatottak száma, sőt a mutatók szerint a tavalyi évhez képest növekedett is. A munkavállalók ezen csoportján belül a 25 év alatti fiatalok száma szintén növekedett, sőt,

KÖZELKÉP

főleg vidéki területeken, konkurenciájává is vált az oktatásnak. Számos család kényszerül arra, hogy településükön az egyetlen munkalehetőségi formát, a közmunkát válassza megélhetésük érdekében. S arra is számos példa van, hogy az állam által kínált családi támogatások helyett a tankötelezettségi korukat elért gyermekeiket közmunkásnak adják. Ez a jelenség pedig tendenciózusan növekszik.

A közfoglalkoztatásra pedig nem az a jellemző, hogy szakképzett munkát kínál, hanem az, hogy az egyetlen legális pénzkeresési alternatíva kilátástalan helyzetben lévő emberek számára. Ezek között talán a legnagyobb veszélynek a 25 év alatti fiatalok vannak kitéve. Amint a statisztikák mutatják, a közfoglalkoztatásban alkalmazott fiatalok közel 50%-ának gyakorlatilag nincs elfogadható végzettsége. Ezek a fiatalok, természetesen nem fognak kapni – még ha lenne is – olyan közmunkát, mely szakképzettséget követelne meg. Vagyis a közmunka nem a megelégedettség forrásává, az értékteremtés és továbbfejlődés lehetőségévé, vagy éppen az elsődleges munkaerőpiacra való ki- vagy visszajutás első lépcsőfokává, hanem a létfenntartás egyetlen formájává válik. Amit viszont ez a foglalkoztatási forma nyújt, az egy bizonyos összegű jövedelem, amely első látásra csábító lehet, de hosszabb távon – amit talán nem is érzékelnek – csapdába kényszeríti őket. Az iskola követelményeinek való megfelelés komolyabb felkészültséget és koncentrálttságot igényel, mint a kényelmes, nem sok erőfeszítést igénylő közmunka. Sőt az ebből származó jövedelemmel támogatott család a büszkeség érzését is előcsalogathatja a fiatalból. Vagyis a közmunka már nem egy átmeneti munkalehetőség csupán ezen fiatalok jelentős részének, hanem egy olyan bevételi forrás (kényszer?), amihez nincs is szükség komolyabb szakértelemre, megfelelő szakképzettségre, de tartóssá válhat és függővé teheti őket. Így számukra a közfoglalkoztatás nem más, mint *Job Without Training* (JWT), mint *Munka Képzettség Nélkül* (MKN).

Amikor azonban ez a lehetőség is megszűnik, s a fiatal a következő közfoglalkoztatási programba, valamilyen oknál fogva, már nem kerül be, és nem lesz lehetősége az oktatásba sem visszatérni, akkor belép egy új kategóriába: NEET-es lesz; olyan 25 év alatti fiatal, aki munka nélkül van és sem az oktatási, sem pedig a képzési rendszernek nem tagja.

Így tehát a 25 év alatti közfoglalkoztatásban résztvevő fiatalok egy jelentős részének e foglalkoztatási forma a „NEET-gyártás előszobájává” válhat.

KÖZELKÉP

Irodalom

- Bodnárné Boda, D. (2016): *A Közfoglalkoztatás aktuális kihívásai – Javasolt fejlesztési irányok. Összefoglaló Jelentés.* http://www.bm-tt.hu/assets/letolt/munkacsoport/kiadvanyrol_portalra.pdf Utolsó letöltés: 2016. 02. 04.
- Csoba, J. – Diebel, A. (2011): A fiatalok és a pályakezdők helyzete a munkaerőpiacon. In: Csoba J. [szerk.] (2011): *Munkaerő-piaci változások, leszakadó társadalmi csoportok.* Szociotéka, Debrecen <http://mek.oszk.hu/11900/11933/11933.pdf> Utolsó letöltés: 2016. 02. 15.
- Csoba, J. – Krémer, B. (2011): A foglalkoztatás átalakulása. In: Csoba J. [szerk.] (2011): *Munkaerő-piaci változások, leszakadó társadalmi csoportok.* Szociotéka, Debrecen <http://mek.oszk.hu/11900/11933/11933.pdf> Utolsó letöltés: 2016. 02. 15.
- G. Tóth, I. (2015): *A közmunka csapdája: jönnek a fiatalok, és már nem szabadulnak.* HVG.hu http://hvg.hu/itthon/201550_abszurd_kozfoglalkoztatasi_fuggoseget_ozok Utolsó letöltés: 2015. 12. 13.
- G. Tóth, I. (2016): „Rögtön a születésnap után eltűnedeznek a kölykök”. HVG.hu. http://hvg.hu/itthon/201602_valaszol_martonfi_gyorgy_oktataskutato_a_kozfoglalkoztatasirol Utolsó letöltés: 2016. 01. 10.
- Központi Statisztikai Hivatal (2015): *A KSH jelenti. Gazdaság és Társadalom. 2015. I–III. negyedév.* Budapest <http://www.ksh.hu> Utolsó letöltés: 2016. 02. 04.
- Központi Statisztikai Hivatal (2016): *2.1.2.2. A 15–64 éves népesség munkaerő-piaci státusa 2015. III. negyedévben.* KSH.hu https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat_evkozi/15_64_abra_1509.pdf Utolsó letöltés: 2016. 02. 03.
- Központi Statisztikai Hivatal (2016): *STADAT-2.1.59. A közfoglalkoztatás keretében foglalkoztatottak munkaügyi adatai (vállalkozás, költségvetés, nonprofit szervezet).* KSH.hu https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/e_qli037.html Utolsó letöltés: 2016. 02. 03.
- MEOSZ (2016): *Mi mennyi 2016-ban.* http://www.meosz.hu/doc/mi_mennyi_2016.pdf Utolsó letöltés: 2016. 02. 04.
- Mód, P. – Ignits, Gy. – Kósa, D. – Varga, L.(2015): *Beszámoló a 2014. évi közfoglalkoztatásról.* Belügyminisztérium Közfoglalkoztatási Statisztikai, Elemzési és Monitoring Főosztálya <http://kozfoglalkoztatasi.kormany.hu/download/e/fe/21000/%C3%89ves%20t%C3%A1j%C3%A9koztat%C3%B3%202014.pdf> Utolsó letöltés: 2016. 02. 03.
- Sánta, T. (2016a): Youngsters Who Are Not in Employment, Education or Training (About the NEET in Hungarian Perspective). *Belvedere Meridionale.* 28 (2): 120–131.

KÖZELKÉP

- Sánta, T. (2016b): NEET-Kutatás – Szegedre vonatkozó statisztikai adatok tükrében. In: Jancsák Cs. – Krémer, A. [szerk.]: *Kisvárosi Fiatalok, Kisebbségek, Új Sebezhető-ségek*. Belvedere Meridionale, Szeged: 111–146.
- Smith, E. R. – Mackie, D. M. (2000): *Social Psychology*. Worth Publishers. New York
- Spielhofer, Th. – Benton, T. – Evans, K. – Featherstone, G. – Golden, S. – Nelson, J. – Smith, P. (2009): *Increasing Participation: Understanding Young People who do not Participate in Education or Training at 16 and 17*. Department for Children, Schools and Families. National Foundation for Educational Research. DCSF Publications. Nottingham. <http://www.dera.ioe.ac.uk/11328/1/DCSF-RR072.pdf> Utolsó letöltés: 2015. 05. 30.
- Spielhofer, Th. – Golden, S. – Evans, K. – Marshall, H. – Mundy, E. – Pomati, M. – Styles, B. (2010): *Barriers to participation in education and training*. National Foundation for Educational Research. Department for Education. <http://www.dera.ioe.ac.uk/82/1/DFE-RR009.pdf> Utolsó letöltés: 2016. 03. 08.
- Székely, L. (2015): *Az alapvető jogok biztosának jelentése az AJB-1895/2015. számú ügyben*. https://www.ajbh.hu/documents/10180/1957691/Jelent%C3%A9s+a+JNSZ+megyei+munka%C3%BCgyi+szervezet+vizsg%C3%A1lat%C3%A1r%C3%B3l+1895_2015/933dc3fe-c572-476a-ae8c-c0e80682d7d3?version=1.0 Utolsó letöltés: 2016. 02. 03.

OLVASS FELESLEGESET!

– SIK ENDRE ÁLLANDÓ ROVATA –

Amióta a szakmában vagyok, harcolok a túlzásba vitt specializáció, a semmiről való mindentudás irányába mutató szakszerűség eluralkodása ellen. Természetesen a kudarc elkerülhetetlen, de kedvenc fegyverem ennek ellenére hasznossá válhat mások kezében is. Arról van szó, hogy világlejtemben vigyáztam arra, hogy ha nyaralni mentem vagy feleslegesnek tűnő konferencián üldögéltem, akkor olyan tanulmányokat olvassak, amelyeknek semmi köze nem volt ahhoz, amivel akkor éppen foglalkoztam. Gondosan mindig valamilyen feleslegeset olvastam. Ezek között sok volt olyan, amibe beleszerettem, s félretettem, hogy valaha talán valakinek a kezébe adhatom, hogy foglalkozzon vele behatóbban, mert a mű valamilyen szempontból zseniális.

Az itt következő mű¹ egy ezek közül, amit az ELTE TáTK Szociológia Doktori Iskola Interdiszciplináris Társadalomkutatások Doktori program egy hallgatója ismertet és kritizált/gondolt tovább szellemesen. Az elemzés közreadásának elsődleges célja, hogy ha tetszik a mű, akkor lehet tovább bogarászni a felkínált irányba². A másodlagos cél pedig az, hogy kedvet csináljon másoknak is a „felesleges” olvasáshoz.

S. E.

¹ G. Mars, Y. Altman: The cultural bases of soviet Georgia's second economy; *Soviet Studies* (1983) Vol. XXXV. 4: 546–560 és G. Mars és Y. Altman: The cultural bases of Soviet Central Asia's second economy (Uzbekistan and Tajikistan) (1986) *Central Asian Survey* 5 (3–4): 195–204.

² Érdeklődőknek javasolható a grúziai mű magyar változatának olvasása, amely a rendszerváltás idejének vállalkozóiról szóló válogatásban jelent meg (Replika 1994 [15–16]: 37–49). Ugyanitt olvasható Baumol izgalmas műve is a vállalkozás produktív, improduktív és destruktív formáiról és egy antropológiai elemzés egy kolumbiai város guberáló vállalkozóiról.

Gerald Mars fogalomrendszerét alkalmazva próbáltam magyarázni a taxisok viselkedését az 1991. évi blokád során (Sik Endre [1991]: A zavarban lévő keselyű esete a csapással. 2000 [1]: 9–16). Ennek a gondolatnak a foglalkozási kultúra és a kapcsolati tőke összefüggéseként való elemzése olvasható: Sik Endre (2012): A kapcsolati tőke szociológiája. Eötvös/ELTE TáTK, Budapest, 4. fejezet.

A magyar második gazdaságról olvasandó alapmű Galasi Péter – Gábor R. István (1981): A „második” gazdaság, KJK, Budapest. A második gazdaság fogalmának kialakulásáról lásd Sik Endre (1996): Egy ló-öszvér a lovokról és a szamarokról. *Közgazdasági Szemle*, XLIII. évf.: 704–725. <http://epa.oszk.hu/00000/00017/00018/pdf/sik.pdf>.

OLVASS FELESLEGESET!

Feketegazdaság a Szovjetunióban – egy sajátos gazdasági formáció hátterének, működésének, szerepének vizsgálata antropológiai módszerekkel a 80-as években

PÉNZES MARIANNA

ELTE Interdiszciplináris Társadalomkutatások Doktori program

A tanulmány alapját G. Mars, Y. Altman „The cultural bases of soviet Georgia’s second economy” (Soviet Studies 1983. Vol. XXXV [4]: 546–560), valamint G. Mars és Y. Altman, „The cultural bases of Soviet Central Asia’s second economy (Uzbekistan and Tajikistan)” 1986-ban írt műve (Central Asian Survey 5 [3–4]: 195–204) képezi.

Második gazdaságnak – mint az informális gazdaság Grossman által javasolt szocialista változatának¹ – azon gazdasági tevékenységek összessége tekinthető, melyek személyes nyereség megszerzésére irányulnak, és szemben állnak az aktuális jogi szabályozással. Altman is ilyen értelemben tekint minden olyan gazdasági tranzakciót informálisnak, amely az aktuális törvénykezéssel szemben áll.² A Szovjetunióban – legalábbis a Gorbacsov reformjág terjedő időszakban – a második gazdaság jelentős területe volt a gazdaságnak, méghozzá egy kontinuumot alkotva, ahol például nem voltak mezőgazdasági területek magántulajdonban, de ahol az otthon (a háztájiban) természetesen árakat piacokon lehetett értékesíteni, illetve ahol a kolhoz és a szovhoz (magyarországi megfelelői a tsz és az állami gazdaság) nagyon eltérő gazdálkodási feltételeket jelentett.³

A definícióból is következik, hogy a feketegazdaság nehezen vizsgálható, hiszen a törvényellenesség határán mozog, nyilvános-hivatalos statisztika nincs róla, működését sajátos (szóbeli, szokásrend alapú) szabályok irányítják, a félelem, a zsa-

¹ Grossman, Gregory (1977): The „Second Economy” of the USSR Problems of Communism: 25–40. <http://www.unz.org/Pub/ProblemsCommunism-1977sep-00025?View=PDF> Utolsó letöltés: 2016. 09. 24.

² Altman, Yochanan, 1989: Second economy activities in the USSR: insights from the southern republics, in: Peter M. Ward (ed.), Corruption, Development and Inequality. Soft Touch or Hard Graft, London, S. 58–72.

³ Az erről született legszebb elemzés a szovjet gazdaságot egy vöröstől feketéig terjedő színskálával jellemzi (Katsenelinboigen A. (1977): Coloured Markets in the Soviet Union, *Soviet Studies* 29 (1): 62–85. (S. E.)

OLVASS FELESLEGESET!

rolhatóság korlátozza az információk megszerzését. Ez (is) lehetett az oka, hogy két angol antropológus a hetvenes-nyolcvanas években több terepmunkát is végzett a Szovjetunióban, majd több tanulmányban is foglalkoztak a közép-ázsiai, illetve kelet-európai feketegazdaság kialakulásával, fennmaradásával, társadalmi-gazdasági-kulturális hátterével.

A két szerző két munkája alapján foglalom össze a feketegazdaság társadalmi meghatározottságát, a „grúziásodás” (és az ezzel ellentétesen működő „belső-ázsiai-sodás”) kulturális hátterét, s egyben felvetni-vitatni az általuk alkalmazott retrospektív rekonstrukció módszerének előnyeit és hátrányait a vizsgált téma szempontjából.

Gerald Mars és Yochanan Altman Grúzia feketegazdaságának kulturális hátteréről megjelent tanulmányukban azt vizsgálják, milyen kapcsolat van a grúz kultúra alapértékei és a második gazdaságbeli viselkedés között. A grúz első gazdaság sikerreit is azzal magyarázzák, hogy a 70-es, 80-as években a második gazdaság rendkívül dinamikus és a társadalomba mélyen beágyazva működött, egyes becslések szerint a feketegazdaság a bruttó nemzeti termék 25%-át is kitehette.

A tanulmány (hasonlóan a később bemutatandó vizsgálatokhoz) az antropológiai terepmunka módszerét, vagyis a retrospektív rekonstrukciót alkalmazza. A retrospektív rekonstrukció célcsoportja az a zsidó közösség, kb. 5000 ember, akik Izraelbe emigráltak Grúziából. A közösségben szerzett adatokat használták arra, hogy rekonstruálják a második gazdaság Grúziában korábban meglévő és a vizsgált időszakban is élő szervezeti jellemzőit. A hat hónapos terepmunkát kiegészítették grúziai személyes tapasztalatszerzéssel, a grúz és szovjet sajtóban megjelent anyagok elemzésével, valamint szakértői konzultációkkal.

A vizsgált mintára vonatkozóan a kutatók az alábbi előnyöket és hátrányokat veszik figyelembe:

- a grúz zsidók több szempontból nem tekinthetők kulturálisan azonosnak a grúz többséggel, ez csökkenti az eredmények általánosíthatóságát a grúz társadalom egészére;
- amint a zöme vidéki volt, miközben a vidéken lakók aránya a grúz lakosság kb. fele (1979-es census szerint) volt csupán. Mivel a grúzok a vidéket úgy tekintették, mint a nemzeti kulturális örökség raktárát, ezért a szerzők az általuk vizsgált grúz zsidókat megfelelő információs forrásnak tekintették az egész grúz társadalomra vonatkozóan.
- a grúz zsidók a VIII. század óta a lakhatás és a vallásgyakorlás terén szabadok voltak, s bár követték étkezési hagyományait, illetve a más vallásúakkal való házasság tilalmát, a befogadó társadalomba teljesen integrálódtak;
- gazdasági működésüket tekintve a grúz zsidók nem különböztek el a többségtől;

OLVASS FELESLEGESET!

- a vizsgálatba bevont informátorok között bár felülreprezentáltak a korábban kereskedőként dolgozók, van köztük Grúziában alacsonyabb és magasabb beosztásban alkalmazott is.

Mars és Altman a kutatás során kulcs-informátorok bevonásával, strukturált interjúkat és élettörténetek összegyűjtésével, kihasználva a keresztellenőrzés lehetőségét is, három fázisban gyűjtötték az információkat:

Antropológiai terepmunka keretében az izraeli migráns grúz zsidókat kérdezték társas kapcsolataikról, az alapvető társadalmi intézményrendszereik működéséről, kulturális elvárásokról (pl. férfi-női szerepek a háztartási feladatok megosztásában, társas kapcsolati kötelezettségek, a közös ivászat/evészet társadalmi funkciója, öltözködés, a férfi-kompetenciák a feleség kiválasztásában stb.). További fontos célja volt ennek a fázisnak a grúz többség és a kivándoroltak közötti hasonlóságok és különbségek tisztázása.

Miután az előző fázisban vizsgálták, hogy melyek a házasság gyakorlatai és hogyan alakulnak a gazdasági kapcsolatok a kivándorlás után, ebben a fázisban ugyanezeket a kérdéseket abban az időszakban vizsgálták, amikor az interjúalanyok még Grúziában éltek.

A grúz feketegazdaságban szerzett személyes tapasztalatokra, illetve a részvétel módjára is rákérdeztek (milyen szerepkörben és hogyan vettek részt a feketegazdaságban).

A kutatók megítélése szerint az általuk használt antropológiai módszer egyrészt kellő mélységű betekintést biztosít (vagyis érvényes), más részről lehetővé teszi a kapott információk ellenőrzését és validálását is (vagyis megbízható). A kutatás lehetővé teszi a közös értékek, az attitűdök megismerését és azokat a sajátos módokat, ahogyan az emberek a hétköznapi élethelyzeteiket kezelik.

Az izraeli grúz zsidóktól származó információk alapján kirajzolódó alapértékek megerősítik a kutatók azon feltételezéseit, melyet a mediterrán és latin kultúrák összehasonlító kutatásaiból merítettek. E szerint a grúz társadalomra a „macho társadalom” jellemzői érvényesek.⁴

A grúz társadalomban kiemelt szerepe van a származásnak, elsősorban a férfi vonalnak és a családi kapcsolatoknak. A vérszerinti rokonság erős szolidaritást és a testvérek kölcsönös kötelezettségeit is feltételezi. Hasonló elvárások érvényesülnek

⁴ Lásd kiindulásnak a machismo jelentését (<http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/machismo> Utolsó letöltés: 2016. 09. 24.): olyan férfiakra jellemző magatartás, melyet határozottság, erőszakosság jellemez és tükrözi a férfiak-nők magatartására vonatkozó tradicionális elképzeléseket, illetve ennek a mediterrán és latin-amerikai világra kiterjesztett jelentését, vagy a számunkra fontos kapcsolódását a szegénység és az informális jelenségéhez, lásd pl. Liebow E. (1967): Tally's Corner. A Study of Negro Streetcorner Men, Little, Brown and Co., vagy Morris L. (1981): Women in Poverty: Domestic Organization Among the Poor of Mexico City Anthropological Quarterly 54 (3): 117–124 vagy Adler-Lomnitz, L. (1977): Networks and Marginality – Life in a Mexican Shantytown. Academic Press, N.Y. (S. E.)

OLVASS FELESLEGESET!

(bár kevésbé hangsúlyozottan) a hozzátartozók és a barátok felé. A nők mint kapcsolatteremtők, és mint a férfi leszármazottak biztosítói, fontosak ebben a metszetben.

A becsület és a szegény kérdése állandóan jelen van a grúz társadalomban. A családon belül mindenki tudja, hol a helye, s ehhez milyen szerepek társulnak. A családon túl azonban bizonytalanság uralkodik a személyes kapcsolatok értékelésében és újraértékelésében.

A férfi szerep fontos kelléke a férfiasság, amit folyvást bizonyítani kell. Ennek egyik eleme, hogy folytonos versenyben vannak egymással a férfiak, s ebben a versenyben ki kell tűnni, méghozzá úgy, hogy ezt a többiek nyilvánosan is fel- és elismerjék. Ilyen versenyszerű alkalmak a nagy ivászatok és partik. Az ilyen versenyben való helytállás befolyásolja az érintettek társadalmi hálózatát, pl., hogy ki kit választ feleségül, vagy hogyan jut gazdasági javakhoz (ami a szovjet gazdaságban sokszor a hiánycikkeket jelentette).

A bizalom a becsület alapja és viszont. Ám a bizalom a feketegazdaságnak is alapköve, aki elveszti ezt, az gyakorlatilag kirekesztődik, sőt a becstelenség nemcsak rá, de családjára és rokonaira is kihat. A bizalom, a felelősség és a becsület átválthatóak egymásra, erre utal a krízis esetén történő támogatás, pénz kölcsönadása. A tanulmány többek között leír egy esetet, amikor a gazdasági spekuláció miatt bebörtönzött rokon szabadon bocsátásához a család összeadja a szükséges pénzt, amelyet később persze vissza kell adni (sajátos és egyébként a feketegazdaság illegális talajon való működéséből adódóan a kölcsön szóbeli megegyezés alapján funkcionál – egyfajta „gentleman agreement”).

A személyes kapcsolatok hálózata a feketegazdaság tartóoszlopa, az egyén legfontosabb erőforrása. Például, hogy valaki milyen munkahelyet tud megszerezni, az nagymértékben függ attól, hány és mennyire fontos pozíciójú ember alkotja az ő személyes kapcsolati hálóját. Ez a hálózat kulcsa a források megszerzésének és szétosztásának. A hálózatokon belül a kortárskapcsolatok különleges helyet foglalnak el, s ezen belül a vérségi vagy baráti kapcsolatok kiemelten fontosak.

A társas kapcsolatok fontosságára a feketegazdaság működésében utal egy másik kutatás⁵ is, melyben a szerző szerint a személyes kapcsolatok hálózata a második gazdaság részeként szinte felforgatja a központi irányítású gazdasági rendszert. A személyes társas kapcsolatok rendszere a fő mozgatórugója a gazdasági felemelkedésnek a kelet-európai és a szovjet társadalmakban. A hálózat magja egy belső kör, amely a családtagokat és a szűk baráti kört foglalja magában, a vérszerinti kapcsolatba elég beleszületni, de ahhoz, hogy valaki barát legyen, ahhoz méltóvá kell válni a bizalomra. A kölcsönös kötelezettségek folyamatosan mozgásban tartják a

⁵ Altman, Y. (1990): The role of personal social support network in Soviet type centralised command economies: Social networks at work in Soviet Georgia. <http://dspace.lib.cranfield.ac.uk:8080/bitstream/1826/632/2/SWP3690.pdf> Utolsó letöltés: 2016. 09. 24.

OLVASS FELESLEGESET!

hálózatot, melyben például a speciális tudásnak, vagy a személyes kapcsolatnak kiemelt szerepe van. A társadalmilag elismert állások esetében meghatározóak a hálózati kapcsolatok (ezek erőssége és kiterjedtsége), és a magas presztízsű pozíció ugyanakkor segít a személyes hálózat bővítésében. A centralizált gazdaságokban a javak és szolgáltatások szűkösek, így nagy az igény a hálózatokban érvényesülő speciális tranzakciókra, például a szűkös szolgáltatásokhoz, javakhoz való hozzáférés képességére. A kapcsolati tőke eloszlása sem egyenlő, a szűkös javakhoz is csak a magasabb státuszú társadalmi rétegek juthatnak hozzá. Ily módon a pénz hatalmát részben a kapcsolatok veszik át.

A személyes támogató hálózat belső köre védelmet is jelent a benne lévők számára. Például a munkahelyen ez biztosítja a tudást és hatalmat (egyebek mellett jó kapcsolatot a hivatalokkal) a bevontak számára.

A férfiaság szorosan kapcsolódik a veszély vállalásához, az üzleti érzékhez. A játékszenvedély (a kockázatvállalás) különösen szorosan kötődik a feketegazdasághoz. A kockázat csökkentésében is nagy jelentősége van a kapcsolati hálóknak, hiszen akinek kiterjedt kapcsolatai vannak, kevesebb rizikót kell vállalnia.

A szerzők megvizsgálták néhány foglalkozási típust a személyes hálózatok és az adott pozíció ellátásával kapcsolatos kockázatok szempontjából. Azt találták, hogy szoros összefüggés van a pozíció/foglalkozási típus és a kapcsolati háló között. Érdekes ebből a szempontból a különböző foglalkozások csoportosítása, vagyis a magasabb presztízs/jövedelem, rizikó és kapcsolati háló kiterjedtsége alapján történő beosztás. Például a szakképzett orvos munkája elismert, jövedelme magas, de viszonylag alacsony a foglalkozás rizikója, míg egy áruház vezetője magas rizikójú, elismert státuszt tölt be, de nem túl kiemelkedő jövedelemmel. A veszélyek és a megbecsülés szorosan összefügg a kapcsolati hálóval, kivéve azt a néhány szakmát, ahol a magas szintű szakképzettség, speciális tudás csökkenti a magas jövedelemhez általában társuló magas rizikót (fenyegetettséget). Ilyen például az orvos, amit kiemelt státusz és alacsony kockázat jellemez. A szerzők szerint ennek hátterében hasonlóan a borbély, a szabó vagy a kalapos esetéhez a közvetlen „face to face” típusú szolgáltató-ügyfél kapcsolat van, így más szereplő híján az esetleges nem teljesen legális tevékenységekre kevésbé derül fény.

1986-ban Gerald Mars és Yochanan Altman, a korábbihoz hasonló módszerrel, vagyis a grúz kutatás során alkalmazott retrospektív rekonstrukcióval vizsgálták a belső-ázsiai feketegazdaság kulturális hátterét. Vizsgálódásuk célterülete Üzbegisztán és Tadzsiszisztán, kutatásuk alanyai az innen Izraelbe vándorolt zsidók voltak.

A 70-es években a Szovjetunióból közel 16 ezer buharai zsidó emigrált, többségük Izraelbe. A többségében üzveg és tadzsik zsidó emigráns főleg a nagyvárosokban telepedett le, s általában követte a muszlim hagyományokat: pl. rituálék, öltözködés, étkezés, a társadalmi élet jellemző színtereinek megőrzése (teaházi

OLVASS FELESLEGESET!

társaságok)⁶, szokásaikat megőrizték (halotti ceremónia, idősek tisztelete stb.) és jellemző volt a magas születésszám is. Mivel a zsidók és muszlimok közötti kulturális különbségeket a kutatók nem tekintették jelentősnek, így a zsidó célcsoport kiválasztása véleményük szerint nem okozott torzítást, annál is kevésbé, mert mindenféle foglalkoztatású válaszadóval beszéltek, kétkezi munkástól adminisztratív dolgozóig, de képviseltették magukat a szakemberek is. Egyedül a mezőgazdaság területéről nem sikerült kellő számú résztvevőt biztosítani a kutatásban. A megkérdezett zsidó kivándoroltak közül senki sem hagyta el a hazáját azért, mert bármilyen nehézsége adódott feketegazdasági tevékenysége miatt.

A közép-ázsiai – jelen kutatásban tadzsik és üzbég – kultúrára jellemző, hogy az információ és azok származási forrása feletti kontroll a hatalom forrása. „Szerezz annyi tudást, amennyit csak tudsz, és adj ki a lehető legkevesebbet!” – mondja egy helyi közmondás. A kontroll megjelenik a kommunikációban is („mutass minél kevesebbet a valóságból”), a vagyon láttatásában (például az öltözet ne tegye láthatóvá, hogy ki szegény, ki gazdag). Ami nagyon fontos ebben a kultúrában, annak tudata, hogy semmit nem kaphatsz meg „ingyen”, s hogy ez elkerülhetetlenül kölcsönös bizalmatlanságot szül. A gyanú itt általános jelenség. Ez elég furcsán jelenik meg például a családban, ahol elismerik, ha a férfi tud főzni, el tudja látni a háztartást, így ha a feleség esetleg elhagyja, az nem okoz törést az életében. Itt a függetlenség és az önellátásra és a felhalmozásra való törekvés a folyamatosan érzett bizonytalanságra adott válasz, mert „nem bízhatok senkiben, csak magamban”.

A fenti kulturális jellemzők fényében érdekes, hogyan működhetett olyan lendületesen a feketegazdaság a közép-ázsiai szovjet világban: virágzó feketegazdaság egy bizalmatlanságot sugalló társadalmi környezetben, ahol „a félelem állandó útítárs”. A szerzők szerint ebben a környezetben egy extrém, versengő individualizmus volt a fő motívum, ami ugyanakkor aláásta a csoportok stabilitását és a személyes kapcsolatokat. A folyamatos bizonytalanság miatt az illegális partneri kapcsolatok nem is tartottak ki három évnél tovább. Grúziával ellentétben a tadzsik és üzbég illegális tevékenységek az egyénre épülnek, akik kontroll alatt tartják az információk áramlását és a forrásokat.⁷ Ezek az emberek, mint a szociometriás csillagpontok korlátozott kontrollálási hatáskörrel rendelkeznek és bukásukkal a szervezet összeomlik.

Az általános bizonytalanság, bizalmatlanság, a korlátozott kapcsolatok, versengő individualizmus miatt ezek a közösségek (szemben például a grúzokkal) nem tudják

⁶ Az üzbég társadalom fontos színtere a „csojhona” (teaház), ami egy árnyékolt, ideális esetben egy hűsítő forrás mellett elhelyezkedő tér nagy, hagyományos szőnyegekkel leterített ágyakkal, amelyek közepén alacsony asztal áll. http://turkesztantajmz.blog.hu/2016/02/09/finom_uzbegisztan Utolsó letöltés: 2016. 09. 24.

⁷ A nagyon hasonló elven működő piaci formációról, a bazárról Sik Endre (2010): Az informális piac helye a világban. In: Czako Ágnes, Giczi Johanna, Sik Endre (szerk.): *Piachely, kgst-piac, emberpiac*. TáTK, Budapest: 39–92. https://www.academia.edu/13197755/Piachely_kgst-piac_emberpiac Utolsó letöltés: 2016. 09. 24. (S. E.)

OLVASS FELESLEGESET!

kihasználni a közösségre épülő vagy akár a családi kapcsolatokra alapozódó hálózatok előnyeit. Nem alkalmazzák azokat a vesztegetési (védelmi) eszközöket sem általában, amelyek Grúziában beváltak. Ez a fajta általános sebezhetőség a kutatásban megkérdezetteknel a „ne dolgozz túl keményen, ne tegyél többet a szükségesnél, ne légy feltűnő” stratégia elfogadását váltotta ki. A defenzív stratégia része a barter, mely többnyire egyszeri adok-kapok esemény kis kockázattal, megoldás a megvesztegetés elkerülésére, mindig megújuló elköteleződés és nem hosszú távú megállapodás.

A grúz és a belső-ázsiai kulturális jellemzők nagymértékben befolyásolták a társadalmi-gazdasági életben fordulatot jelentő glasznosztj és peresztrojka hatásait, vagyis annak a szovjet gazdasági szabályozásnak a megjelenését, ahol „minden, amit a törvény nem tilt, szabad” lett.

A feketegazdaság azonban nemcsak illegálisításával határozható meg, hanem a gazdasági erkölcs megszegésével is, s ennek közvetlen társadalmi, gazdasági következményei voltak. A szocialista tulajdon ellopása, a vesztegetés sokkal súlyosabb bűncselekménynek számított, mint a személyes dolgok eltulajdonítása. Ennek ellenére a hétköznapi emberek nem tekintették ezt ennyire súlyos tettnek. Ezzel kapcsolatban egy érdekes tapasztalatról számol be a szerző⁸, az izraeli Ashkelonban (ahol a legnagyobb grúz zsidó kivándorolt közösség él) az áramlopás egy speciális, szinte csak náluk (grúz zsidók) megjelenő bűncselekmény („hazai import”).

Altman ebben a kutatásában is a korábban alkalmazott antropológiai módszerekkel gyűjtött információkat az eredeti közösségekről az izraeli zsidó kivándoroltaktól. A megkérdezettek beszámolóit szerint egy újfajta funkció is létrejött, vagyis a „tolkach”⁹, aki szervezett, megvesztegetett, ha szükség volt rá, biztosította a termékek-szolgáltatások áramlását. A szerep intézményesülése mellett az egész második gazdaság rendelkezik belső struktúrával és működési renddel, melynek alapjait az adott társadalmi-gazdasági berendezkedés, működés adja. Ilyenek például: bizonyos szektorok prioritizálása (nehézipar, hadiipar) mely bizonyos fogyasztói termékek tartós hiányát váltotta ki, hiányzott a fogyasztói visszajelzés, a fogyasztói árak nem piaci alapon kerültek kialakításra, hiányzott a tudományos alapú tervezés. A termelés megszervezésében az elsődleges gazdaságban hiányzott a fogyasztói igények számbavétele.

⁸ Altman, Yochanan (1989): Second economy activities in the USSR: insights from the southern republics. In: Peter M. Ward (ed.): Corruption, Development and Inequality. Soft Touch or Hard Graft, London, S. 58–72.

⁹ Az agitátor vagy anyagbeszerző, egyfajta szocialista hiánygazdaságra specializálódott „kapcsolat-bróker”, mint azt Ilf-Petrov: Az aranyborjú (<http://mek.oszk.hu/00400/00411/html/> Utolsó letöltés: 2016. 09. 24.) című szatírája szépen példázza (S. E.). A tolkach (<http://www.seadict.com/en/en/tolkach> Utolsó letöltés: 2016. 09. 24.) jelentése elintéző ember, ez a fajta „szakma” a volt Szovjetunió országaiban elterjedt.

OLVASS FELESLEGESET!

A fent bemutatott tanulmányokban a szerzők döntően antropológiai módszereket alkalmaztak a vizsgált jelenség (második gazdaság vagy feketegazdaság) okainak, mozgatórugóinak, társadalmi befolyásoló tényezőinek, illetve kialakulásának, működésének a megértésére. Az adatokat az egyik szerző (Altman) maga gyűjtötte, asszisztensek bevonásával, akiket ő felügyelt, illetve készített fel. A célcsoporttal való kommunikációban hébert, orosz, ha szükséges volt grúz, buharant vagy tadzsik-zsidó nyelvjárást használtak. A minták kiválasztásánál mindig törekedtek a lehető legteljesebb lefedettségre, de miután zsidó migránsokat kérdeztek meg, ez természetesen csak szelektív mintát jelenthetett. A szerzők véleménye szerint ez azért nem okozott torzítást, mert a kutatás fókusza a gazdasági kapcsolatokra vonatkozott, és olyan életeseményekre kérdeztek rá, amelyek hosszú időn át jelen voltak, s melyek tartalma nem kizárólag a zsidókat érintette. Az informátorok egy része nem zsidó közegben dolgozott a második gazdaságban, és kapcsolatban állt a szovjet hivatalokkal, tehát adataik értékesek és érvényesek voltak.

A szerzők elsősorban a retrospektív rekonstrukció módszerét alkalmazták, melynek során Izraelbe a 70-es években kivándorolt zsidókat kérdeztek meg a 80-as években. A megkérdezettek Grúziából, Tadzsikisztánból, illetve Üzbegisztánból származtak.

Bár az alkalmazott módszer sok szempontból jó választásnak tűnhet, mégis több kétség is felmerül a tekintetben, hogy biztosíthatja-e a külső és belső érvényességet, illetve a megbízhatóságot.¹⁰

Tekintettel arra, hogy bár a feketegazdaság társadalmilag elfogadott, de hivatalosan illegitim jelenség a vizsgált társadalmakban, külső (nem aktív résztvevő) megfigyelő számára feltehetően kevésbé láthatóak a valós tranzakciók. Két olyan tényezőt érdemes kiemelni, amelyek a leginkább befolyásolhatják a kutatási eredmények általánosíthatóságát. Az egyik maga a kultúra. Ahogyan a különböző tanulmányokban a szerzők maguk is bemutatják, a grúz és tadzsik/üzbég típusú feketegazdaság „alapkultúrája” jelentősen különbözik. Az elsőre a bizalom, a társas kötelekesség fontossága jellemző, a második kettőre a félelem, bizalmatlanság, a kapcsolatok sérülékenysége. A tadzsik és üzbég csoport esetében a kutatók maguk is leírták, hogy a zsidók szülőhazájukban magukat sérülékenyebbnek tartották, illetve a kultúrájukra jellemző a „mutass minél kevesebbet a valóságból” tradíció. A grúz kultúrában a személyes társas kapcsolatok kiemelt jelentőségűek, különösen a feketegazdaság mint kutatási téma szempontjából kérdéses, bekerülhet-e a kutató a körbe, a belső kör közelébe, s így kaphat-e elegendő, vagy korrekt információt. Amennyiben a kivándorolt zsidó megkérdezettek vitték tovább a szülőhaza kultúráját, akkor a valós adatokhoz való

¹⁰ Koltai J., Sík E., Simonovits B. (2015): A kvanti-kvali áldilemmán túl. Szociológiai Szemle, 25 (2): 35–49. http://www.szociologia.hu/dynamic/koltai_sik_simonovits.pdf Utolsó letöltés: 2016. 09. 24.

OLVASS FELESLEGESET!

hozzáférés is kérdéses, bár az anyanyelv használata, a közösség ismerete, illetve a pszichológiai tapasztalat, valamint az adatok keresztellenőrzése sokat segíthet.

A másik kérdés, hogy rekonstruálható-e a múlt? Az emberi emlékezet működésére jellemző, hogy dinamikus-interaktív folyamat módon összefonódik a személyiséggel.¹¹ Az emlékek formálásán, konstruálásán és rekonstruálásán a társadalmi elvárások, konvenciók nyomot hagynak. A 80-as években történt interjúk a kivándorlást megelőző időszakra vonatkozó emlékeketkevessé befolyásolták, mivel azok nem a régmúltra vonatkoztak, bár a kivándorlás, letelepedés, közösségformálás, az új élethelyzetekkel való megküzdés nyomása feltehetően átalakította a korábbi életszakaszra vonatkozó emlékek valóság tartalmát.

Irodalom

- Altman, Yochanan (1990): The role of personal social support network in Soviet type centralised command economies: Social networks at work in Soviet Georgia. A tanulmány a Társadalmi Hálózatok nemzetközi konferenciáján került bemutatásra 1990. február 15–18-án
- Altman, Yochanan (1989): Second economy activities in the USSR: insights from the southern republics. In: Peter M. Ward (ed.): Corruption, Development and Inequality. Soft Touch or Hard Graft, London, S. 58–72.
- Bánföldi Zoltán (2011): EMLÉKEZÉS-PRÓBA. Művészi kísérletek az emlékek felé vezető utak akadálymentesítésére. Magyar Képzőművészeti Egyetem, Doktori Iskola, DLA értekezés
- Grossman, Gregory (1977): The „Second Economy” of the USSR Problems of Communism. 25–40.
- Mars, G. – Altman, Y. (1983): The cultural bases of soviet Georgia’s second economy; Soviet Studies, Vol. XXXV. (4): 546–560.
- Mars, G. – Altman, Y. (1986): The cultural bases of Soviet Central Asia’s second economy (Uzbekistan and Tajikistan). Central Asian Survey 5 (3–4): 195–204.
- Koltai J., Sík E., Simonovits B.: A kvanti-kvali áldilemmán túl. Szociológiai Szemle. 25 (2): 35–49.
- Sik Endre (2010): Az informális piac hely a világban. In: Czakó Ágnes, Giczi Johanna, Sik Endre (szerk.): Piachely, kgst-piac, emberpiac. TáTK, Budapest: 39–92.

¹¹ Bánföldi Zoltán (2011): EMLÉKEZÉS-PRÓBA. Művészi kísérletek az emlékek felé vezető utak akadálymentesítésére. http://www.mke.hu/sites/default/files/attachment/ertekezes_banfoldiz.pdf Utolsó letöltés: 2016. 09. 24.

Abstracts

An Old-New Group on the Labour Market: the Precariat

ENDRE SIK – BLANKA SZEITL

The Precariat as social class is a core issue in social sciences. The authors contribute to this debate by introducing two approaches to measure the size and the social characteristics of the Precariat using two quantitative databases. They estimate the size of the Precariat as a group on the labour market, and compare its social position with two other labour groups of the segmentation theory (the secondary and the lower primary). They found that while the standard of living condition of the Precariat is more akin to the secondary segment, the values and the level of satisfaction is more similar to the lower primary segment.

KEYWORDS: precariat, labour market groups, segmentation

Territorial integration and development policy The case of Vértes Nature Park

BERNADETT CSURGÓ – BOLDIZSÁR MEGYESI

The paper seeks to understand the influences of development policy initiatives on territorial integration. Through the analysis of Vértes Nature Park case study we aimed at exploring whether the territorial relationships of the stakeholders can be restructured by spatially based development. The aim of the paper is to present the mechanisms of territorial integration by a case study analysis of rural territorial development.

Our findings show that the participation and involvement of stakeholders in rural development are determined by their role and status in the initiative, thus the initiator actors are the more active ones. The territorial relationships of stakeholders are increased and strengthened by the level of involvement in the activities of Vértes Nature Park. Nevertheless, the territorial closeness also affects the stakeholders' involvement. Csákvár and its surroundings have central position in this territorial relationship. The acceptance of the principals of the initiatives is also affected by the territorial closeness and it limits the contested development initiatives.

KEYWORDS: territorial integration, rural development policy, rural society

The social representation of radicalism among young people

ISTVÁN MURÁNYI

In the study, using data from an international research (Myplace), relying on the theory of social representations, we examined the understanding of radicalism of young people aged 15 to 26 and living in two towns in Hungary (Ózd and Sopron) which differ significantly regarding their political socialization. In accordance with an empirical method based on the theory, we analyzed the relationship between young people's attitudes towards nationalism and the democratic principles and the representation of radicalism, following the structural and content characterization of the representation of radicalism through the quantification of associational responses received in the questionnaire survey conducted in 2012.

KEYWORDS: radicalism, social representation, nationalism, democratic principles, association

Incubating radicalism in Hungary – the case of Sopron and Ózd

DOMONKOS SIK

The paper analyses young people's interpretation of the past, evaluation of the present and political behaviour patterns based on semi-structured interviews (n=60) conducted in two contrasting constellations of modernization, Sopron and Ózd. First the perception of the most pressing social and political problems, second the potential of political and civic actions are compared. Finally an attempt is made to outline a ‚hopeless‘ and an ‚indifferent‘ idealtyp of political culture. Together they create the opportunity for both the birth of antidemocratic tendencies and the space in which they can evolve. In this sense they provide the preconditions for ‚mainstreaming the extreme‘ that is the incubation of radicalism in Hungary.

KEYWORDS: political culture, modernization, radicalism, Hungary

„Teens at risk“. The everyday life of the early school leavers

BARTA NÓRA – CSOBA JUDIT – HARMATI KATALIN – HEGYI LILLA

One of the most important challenges of today's society is to fight early school dropout, and integrate the socially disadvantaged youth to the labour market. Research programs investigate the reasons, causes and solutions for the phenomena. Current statistics and analytical attempts, however, provide very few insights into the family ties, friend relations, financials, thoughts, goals and everyday life of the targeted youth. Our research aims to explore these areas through structured exploratory interviews with participants aged 15 to 19 who have already experienced or are in danger of early school dropout from a second chance provider secondary school.

KEYWORDS: school dropout, NEET generation, young people without income, socialization deficits

A possible vision for young public workers or The Hungarian JWT

TAMÁS SÁNTA

According to different statements more and more youngsters, under 25 years of age, appear in Public Work Programs at the present time in Hungary. Even it occurs more frequently that parents, primarily because of financial reasons, take out their children from school, and send them to public workers.

This paper draws attention to this phenomenon. Furthermore, it shows a possible parallel between those young people who are in JWT (Job Without Training) and those Hungarian youngsters who are working in Public Work Programs reflecting on the Hungarian particularities of this parallel.

The concept of JWT and its categories are presented, and also which of these categories may connect with the Hungarian public workers' state of being. Statistical data show the rate of public workers and their gender breakdown. Reports also suggest that the rate of young public workers is growing and their situation may become futureless.

The author thinks that the growth of young public workers' rate and their settled situation in this employment sector is likely to make inevitable for them to become NEET in the future.

KEYWORDS: public work; young people; JWT